

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий
і Літературний місячник

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба

Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

*Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.*

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Відповідальний Редактор – Ілля Дмитрів

Помічник Відповідального Редактора – Лариса Йолкіна

Технічний Редактор і Адміністратор в Україні – Микола Кузів

Члени Редакційної Колегії:

*Проф. д-р Г. Васкович, проф. д-р С. Галамай, Григорій Дем'ян,
ред. С. Караванський, ред. С. Квіт, мгр. О. Коваль, проф. д-р В. Косик,
проф. д-р О. Кушпет, ред. Л. Наконечний, інж. В. Олесків,
н. деп. Слава Стецько, проф. д-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.*

Редакція і Адміністрація

*252034 м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain*

Телефони: в Києві (044) 229-41-22. В Лондоні: 0171 607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22. В Лондоні: 0171 607 6737

*Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам
Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.
За достовірність надрукованих статей відповідальність несуть автори.*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1999 РІК

<i>Країна</i>	<i>Річна передплата</i>	<i>Піврічна передплата</i>	<i>Окреме число</i>
<i>Україна</i>	<i>19 грив. 68 коп.</i>	<i>9 грив. 84 коп.</i>	<i>1 грив. 64 коп.</i>
<i>Австралія</i>	<i>100 дол.</i>	<i>60 дол.</i>	<i>10 дол.</i>
<i>Австрія</i>	<i>900 шіл.</i>	<i>500 шіл.</i>	<i>100 шіл.</i>
<i>Аргентина</i>	<i>50 дол.</i>	<i>30 дол.</i>	<i>5 дол.</i>
<i>Бельгія</i>	<i>2.500 б. фр.</i>	<i>1.300 б. фр.</i>	<i>300 б. фр.</i>
<i>Велика Британія</i>	<i>ф.40.00</i>	<i>ф.23.00</i>	<i>ф.4.00</i>
<i>Канада</i>	<i>100 дол.</i>	<i>60 дол.</i>	<i>10 дол.</i>
<i>США</i>	<i>85 дол.</i>	<i>50 дол.</i>	<i>8 дол.</i>
<i>Німеччина</i>	<i>150 н. м.</i>	<i>80 н. м.</i>	<i>15 н. м.</i>
<i>Франція</i>	<i>450 фр.</i>	<i>250 фр.</i>	<i>40 фр.</i>
<i>Швеція</i>	<i>600 кор.</i>	<i>300 кор.</i>	<i>50 кор.</i>

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

*Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації
«Визвольно-го Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше – на адреси наших
Заступників, на стор. 3-ій обкладинки.*

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by: The Ukrainian Information Service Ltd., 200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Зміст

До питань державного будівництва

Михайло Ратушний : «Хто без гріха, хай кине в мене камінь»	1411
Генадій Сіренко : Другий тур виборів – це не просто боротьба особистостей, а боротьба двох ідеологій	1414
Людмила Корнієнко : Політики коментують ситуацію напередодні другого туру президентських виборів	1416
Генадій Сіренко : Інавгурація новообраного Президента України Леоніда Кучми Президентські вибори у дзеркалі статистики	1420
Софія Коваленко : Українсько-російські відносини після виборів в Україні	1423
Руслана Янова : Україна – Європа: проблеми і перспективи.	1426
Генадій Сіренко : Офіційні повідомлення. Кадрові зміни	1427
Микола Шатилов : Земля людей без Дід'є Дора	1428
Степан Семенюк : «Не загубимось в дійсності, подумаймо про майбутнє...»	1429
Сергій Полтавець : Монархічні прагнення Богдана Хмельницького – прийма чи потреба?	1444
Олексій Ситенко : Мої зустрічі з Ярославом Рудницьким	1446
С. Караванський : Відкритий лист до письменника Валерія Шевчука	1450
Степан Семенюк : До питання початку Української національної революції 1917-1920 рр	1452
	1457

Література, мистецтво

М. Попович-Назарук : Провідників Степанові Бандері	1463
Р. Володимир : Муза	1464
Життя – яка тобі ціна?	1465
Р. Купчинський, В. Дмитрик : Ніби сниться	1466
В. Дмитрик : Листопад	1467
Микола Сарма-Соколовський : Фізичні знаряддя МГБ Баллада про п'ять передач	1468
	1469
Федір Погребенник : Яким Ярема	1470
Павло Лопата : У 100-ліття з дня народження маляра В. Дядинюка	1472
Теодор Терен-Юськів : Небуденна образотворча виставка в Нью-Йорку	1474

Наука, дослідли

Федір Погребенник : Повернення Галі Мазуренко	1477
Високоповажана Пані Мазуренко	1483
Маргарита Чернубук : З родоводу Томар	1486

Спогади

Андрій Ворушило-Легіт : Спогади (2)	1497
Іванка Машак : Хеніканджа 1951	1512
Шурфи.	1514

Огляди, рецензії

Володимир Жила : «Душа добра»	1517
-------------------------------	------

З листів до Редакції

Яр. Орлик	1519
Федір Удичко	1519
Дмитро Богай	1520
Повідомлення відповідального редактора «Визвольного Шляху»	1520

Зміст журналу «Визвольний Шлях» за 1999 рік	1521
---	------

Христос народився!

Зі світлим Празником Різдва Христового, Нового Року, Богоявлення ГНІХ і початків Третього Тисячоліття від народження Ісуса Христа, найщиріші святочні й новорічні побажання засилаємо волелюбному Українському Народові, його Державній Владі й Дипломатичному Представництву в Лондоні, Блаженнішим Патріярхам, Ієрархам, Монашеству, Духовенству й Пасторатові Українських Церков православного і католицького віровизнань, Голові й Членам Проводу ОУН і КУН, Голові й членам ЦК АБН в Україні й в Діаспорі, Голові й Членам Президії СУДФ, Головам і Членам Проводів Українських Політичних Партей, Громадських Об'єднань, Наукових і Культурних Установ, Молодіжних Організацій і всім їхнім Членам, які працюють для відновлення в народі-нації безкомпромісової національно-державницької думки і розбудови та закріплення державного життя.

Щиросердечно вітаємо Співробітників нашого журналу, його Представників, Передплатників, Кольпортерів і Читачів, і всім бажаємо радісних Свят Різдва Христового і щасливого Нового Року!

Дирекція, Редакція «Визвольного Шляху», Адміністрація і Друкарня УІС

«ХТО БЕЗ ГРІХА, ХАЙ КИНЕ В МЕНЕ КАМІНЬ»

Відкритий лист до Президента України

Пане Президенте!

«Діла добрих оновляться.
Діла злих загинуть»

Т. Шевченко

тите свою посаду, або станете першим в історії України вдруге обраним на посаду Президента політичним діячем.

Без сумніву, право вибору є приватним правом кожного громадянина України. Я є виборцем. Можна було б на моєму місці, просто, як більшість моїх співвітчизників, 14 листопада прийти на виборчу дільницю і віддати свій голос чи за Вас, чи проти Вас, або викреслити з виборчого бюлетеня і Ваше прізвище, і прізвище Петра Симоненка. Можна було б вчинити ще простіше і не прийти цього дня на виборчу дільницю.

Пане Президенте, 14 листопада 1999 року буде моментом істини не лише для Вас особисто, а на мій погляд, і для долі Української Держави, її народу, її майбутнього... Так вважаю я.

Відповідно, це спонукало мене звернутися до Вас з відкритим листом, в якому як виборець і громадянин вважаю за потрібне дати Вам своєрідний наказ, до речі, наказ — доволі популярна форма передвиборчої агітації, розроблена Вашим виборчим штабом. Я не належу до Вашого штабу, але вважаю, що це не позбавляє мене права давати Вам накази.

Леоніде Даниловичу, я ніколи не був Вашим прихильником, що Вам добре відомо, бо я неодноразово заявляв про це з парламентської трибуни та під час

(УЦІС) Хочу довести до Вашого відома, що я вперше користуюся формою відкритого листа. На мою думку, листування є справою суто конфіденційною, і людина, яка робить його відкритим або свідомо відмовляється від його конфіденційності, перетворює свій лист на своєрідний маніфест, або вважає, що матеріали листування в силу суттєвих обставин повинні бути оприлюдненими.

Звертаючись до Вас з відкритим листом, я дотримуюсь і першої і другої точки зору. Вважаю цей лист своєрідним політичним маніфестом, який повинен бути мною виголошений напередодні доленосного моменту в історії Української Держави та Української Нації, а саме — напередодні 14 листопада 1999 року. Водночас розумію, що цей день буде визначальним і у Вашому особистому житті. У цей день Ви або втра-

наших особистих зустрічей. Я не став Вашим прихильником і на сьогоднішній день, бо ніколи не поділяв Вашої концепції побудови незалежної Української Держави, відмову будувати її на засадах української національної ідеї, Вашої кадрової політики, коли для розбудови держави добирається потенціал, якому чужі ідеї демократії, української історії, культури і традицій. Я ніколи не поділяв Вашої політики не просто зближення з Росією, а фактичного загравання, сприяння російським інтересам тут в Україні, що в подальшому вилилось у дискримінаційному ставленні до української (державної) мови, в потуранні російським економічним фінансовим інтересам (газ 80\$ за 1000 м. куб., інше); у пільговій приватизації російським капіталом стратегічних промислових об'єктів нашої держави, санкціоноване Вами антиконституційне перебування військ Російської Федерації на нашій території, подальшу міжконфесійну роз'єднаність Українського православ'я, що викликано великою мірою Вашими особистими симпатіями до однієї з конфесій. Цей перелік можна продовжувати. Врешті-решт, всі ці проблеми Вам відомі краще за мене. Не раз я та інші публічно й приватно ставили Вам питання: «Що ж зроблено для вирішення цих проблем за час Вашого правління?» Але...

Звичайно, можна сказати: «Хто без гріха, хай кине в мене камінь». Я – християнин, Леоніде Даниловичу. Я грішний, як і Ви. Але Ви – Президент держави, Ви могли й повинні були розв'язати ці проблеми.

Що ж змушує мене звертатися до Вас? Так сталося, що в першому турі більшість моїх виборців, більшість земляків із Західної України, більшість моїх однодумців, які ніколи не мали аж надто великих симпатій до Вашого керівництва державою, проголосували за Вас, тим самим забезпечивши Вам перше місце з хорощим відривом у першому турі виборів.

Пане Президенте, я вважаю, що саме вони, прості громадяни нашої Держави, а не іміджмейкери схеми і технології зробили Вас лідером у першому турі президентської гонки. Я вважаю, на відміну від деяких моїх колег, що вони вчинили прагматично і по-державницьки мудро. Але, на мій погляд, Леоніде Даниловичу, це не є оцінкою Ваших заслуг, а швидше авансом Вам на майбутнє.

Справа ще не зроблена. Скоро другий тур. І якщо хтось із Ваших радників і помічників намагається запевнити Вас, що все буде гладко, «технології» спрацюють, то я хочу заявити Вам, що все далеко не гладко. Хоча б глянути на цифри, які говорять про страшні речі. На дев'ятому році незалежності, після десятиліть боротьби, та й з часу минулих парламентських виборів, впливи большевицьких, лівих сил різко зросли. Якщо на минулих виборах комуністи, «селяни», соціалісти прогресивні і не-, набрали близько третини голосів у парламенті, то на день сьогоднішній Ваші суперники, що зайняли друге, третє, четверте місця, мають майже половину голосів виборців. А це говорить про можливість большевицького реваншу на нашій землі. Що ж, якщо так було задумано виборчою технологією ваших штабів, то це страшна технологія. Але я вважаю, що причини глибші. Така «несподівана» ностальгуюча симпатія виборців до прокомуністичних сил є результатом жахливого соціально-економічного становища, в якому опинилася більшість громадян нашої держави. Це результат відсутності відчуття кращої перспективи, задля якої кожна людина з'являється на світ, і задля якої кожна нація творить державу. Я розумію, як напевне більшість громадян України, що прихід до влади ортодоксальних комуністів – П. Симоненка – призведе до втрати Україною державності, повернення до епохи тоталітарного мрако-

бісся, що в цьому столітті вже завдало Україні мільйонних людських втрат. Україна, Нація, Народ не може дозволити собі на ще одну невдалу спробу утвердити державність на своїй землі. Обирати комуністичне минуле сьогодні – це остаточно перекреслити перспективу побудови незалежної України на цей раз. Я ще раз заявляю, що більшість українських громадян прийдуть на виборчі дільниці 14 листопада з усвідомленням цієї небезпеки, і ніколи не проголосують за Симоненка, ніколи не проголосують за повернення до тоталітаризму. Але яка альтернатива? Так склалося силою обставин, що цією альтернативою є Ви, Леоніде Даниловичу. Що ж, користуючись своїм правом громадянина і виборця, беручи на себе повноваження значної частини моїх земляків, котрі підтримали своїми голосами Вас у першому турі, вважаю за можливе наказати Вам, пане Президенте:

1. Забезпечити повноцінне існування Української Незалежної Держави, як Держави українського народу і Української Нації, а не території, захопленої на розграбування Вашою челяддю.

2. Забезпечити функціонування Української Держави на засадах української національної ідеї та українського патріотизму. Денаціоналізований суспільний конгломерат державу не збудує. Державу може розбудувати лише Нація, об'єднана єдиною ідеєю. Українською національною ідеєю. Дайте ж цій ідеї спрацювати.

3. Відмовтесь від політики загравання й угодовства перед Росією. Станьте насправді гарантом національних інтересів нашої Держави.

4. Припиніть розмови про необхідність проведення політики соціальних, адміністративних реформ, а почніть, нарешті, здійснення таких перетворень, які б забезпечили реальне покращання соціально-економічного становища переважної більшості знедолених, збіднілих, обкрадених українських громадян.

5. Надайте воякам ОУН-УПА статус борців за волю України із соціальними правами і гарантіями, аналогічними до ветеранів Другої світової війни. Здійсніть, нарешті, акт громадянського примирення в нашому суспільстві.

6. Звільніться у своєму оточенні від представників злочинсько-корумпованих кланів, пояснивши їм, навіть за умови теперішнього фінансування Вашої виборчої кампанії, що ними вже все отримано за Ваші попередні п'ять років керівництва. А наступний свій президентський термін Ви маєте намір провести не під знаком сумнівних зв'язків з мафіозно-корумпованими структурами, а з чистого від мафії аркуша.

7. Забороніть діяльність в Україні комуністичної партії, що сповідує людиноненависницьку ідеологію большевизму.

8. Подайте заявку про вступ України в НАТО, забезпечивши тим самим раз і назавжди її захист від можливості зовнішньої агресії.

9. Забезпечте виконання священного конституційного права приватної власності, в тому числі на землю, надавши його в першу чергу для наших громадян.

10. Відмовтесь від постійного пошуку винуватців серед інших у нерезультативності Ваших програм. Візьміть на себе цілковиту відповідальність за дії виконавчої влади й за долю України, як це личить Президентіві Держави й політичному Лідерові.

Даючи Вам цей наказ, Леоніде Даниловичу, я не є настільки наївним, щоб вважати, що всі ці перераховані мною пункти є достатніми для того, щоб наша Україна стала могутньою, багатою і процвітаючою. Але я вважаю, що навіть їх виконання не буде безболісним і простим, та це потрібно робити. Це потрібно хоча б захотіти зробити. І дозвольте запевнити, що тоді підтримка моїх виборців, моїх земляків, як і більшості громадян України, буде ще міцнішою і вищою. Та врешті-решт, навіть незалежно від результату, можна буде вслід за геніальним Кобзарем сказати: «Ми не лукавили з тобою. ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою», бо ж «...діла добрих оновляться, діла злих згинуть».

На цьому бажаю Вам успіхів, пане Президенте.

З повагою,

*Михайло Ратушний,
виборець, народний депутат України,
член Проводу Конгресу Українських Націоналістів*

Генадій СІПЕНКО

ДРУГИЙ ТУР ВИБОРІВ – ЦЕ НЕ ПРОСТО БОРОТЬБА ОСОБИСТОСТЕЙ, А БОРОТЬБА ДВОХ ІДЕОЛОГІЙ

(УЦІС) Ці слова голови об'єднання «Нова Україна» Євгена Кушнарьова відбивають ту ситуацію, що склалася в державі напередодні другого туру президентських виборів.

XX століття починалося і закінчується в Україні під «фанфари» комуністичного маразму. Певну частину українців сто років абсурду, брехні, лицемірства, демагогії, насильства та масових репресій нічого не навчили. За волею комуністичної більшості в парламентах Україна «святкує» річницю російської жовтневої революції, від якої вже відмовилися в Росії.

Для прогресивної і патріотичної України 7-8 листопада було й залишається днями жалоби за жертвами комуністичного геноциду, «святком» антидержавним, антиукраїнським, святком російського шовінізму, більшовизму, святком ВЧК-ОГПУ-НКВД-МГБ-КГБ. Державна мафіозно-більшевицька комуністична партія і її терористичні органи лишили глибоку рану в історії України.

Виборчий блок «Наш вибір – Леонід Кучма» разом з народньо-демократичною партією провів в обласних центрах України антикомуністичні мітинги під гаслом «Не повторимо помилок минулого!» з метою згуртування всіх прогресивних сил, що відстоюють незалежність держави, свободу і демократію. У Києві мітинг цих сил відбувся на Михайлівській площі. Окрім «Нової України» та народньо-демократичної партії у мітингу взяли участь: Партія «Зелених» України, Аграрна партія України, Партія праці, Українська християнсько-демократична партія, Ліберальна партія, Партія приватної власності, Українська націонал-консервативна партія, Демократична партія України, Партія «Жінки

України». Народний Рух України (Удовенко), Християнська партія, Християнсько-демократична партія України – всього 24. До мітингу приєдналися демонстранти від Народного Руху (Костенка), які прямували з гаслом «Вічна пам'ять жертвам комуністичного режиму!» від пам'ятника Шевченка до Софійської площі, не зупинившись на свій мітинг, рухівці Костенка попрямували на Михайлівську площу. У мітингу взяли участь громадські організації: «Злагода», Українська екологічна ліга, Спілка юристів України, Ветерани-прикордонники, Солдатські матері, Українська асоціація якості, Конгрес азербайджанців України, Ліга підприємців, Товариство політв'язнів і репресованих, Всеукраїнське громадське об'єднання «народня єдність». Українська Спілка інвалідів та інші.

Учасники мітингу звернулися до екс-кандидатів у Президенти України, політичних партій і громадських організацій демократичного спрямування об'єднатися 14 листопада навколо кандидатури Л. Кучми, бо лише так можна гарантувати збереження незалежності, подальшу демократизацію суспільства на засадах соціально-орієнтованої ринкової економіки та політичного плюралізму.

Десятитисячний мітинг пройшов під гаслами: «Наш вибір – Леонід Кучма!», «Не слухай ліву братію, Україна – за демократію!», «Президент за злагоду», «Злагода» – за Президента!», «3 Президентом Л. Кучмою – у XXI століття!», «Збережемо державність України», «Ні – тоталітаризму минулого, так – демократичному майбутньому», «Злагода, порозуміння. єдність», «Збережемо довкілля для майбутнього України», «Попереджаємо: комунізм шкідливий для здоров'я», «Запрягайте хлопці коней – наступають знов червоні», «Українцям ніде сісти – все обсіли комуністи», «За соціальні ринкові реформи, за сильний центр та міцні регіони», «Молодь, не йди наліво!», «Бути Україні країною сталого розвитку», «За Кучму – за стабільну Україну!», «За Кучму – за громадський мир», «Кучма – компетентність, авторитет, мир Україні», «Державність, демократія, права людини», «Національна революція – єдиний порятунок України», «Українці! Не дайте себе ошукати», «Україну в НАТО!» та інші.

На мітингу, в розмаїтті синьо-жовтих кольорів, передзвонів дзвіниці відновленого Михайлівського Золотоверхого собору та музичного супроводу Київського муніципального оркестру виступили: голова Народно-демократичного об'єднання «Нова Україна», представник Президента Л. Кучма Євген Кушнар'ов, перший Президент України Леонід Кравчук, екс-міністр закордонних справ, голова Руху Генадій Удовенко, голова партії «Зелених» України Віталій Кононов, академік Микола Жулинський, голова УНКП доктор Олег Соскін, голова «Меморіалу» Лесь Танюк, голова аграрної партії України Микола Гладій, від Молодого руху Тарас Чорновіл, від Товариства політв'язнів і репресованих Євген Пронюк та Василь Овсієнко.

Лейтмотив всіх виступів: «Ні – червоному реваншу!», «Наш шлях – демократія і процвітання», «3 Кучмою – у мабутне!», «Об'єднаємо всі демократичні, державницькі сили в одну потужну силу». Мітинг одногосно прийняв резолюцію.

На Європейській площі приблизно 3000 прихильників комуністичної партії України агітували за лідера ортодоксальних комуністів Петра Симоненка, поливаючи брудом Україну, незалежність, Кучму, демократів і націоналістів. Окрім КПУ в мітингу взяли участь члени Соцпартії, ВКП(б), советських ветеранів ВОВ.

На мітингу під червоними кольорами та прапорами неіснуючих держав та колишніх республік СССР виступив голова Верховної Ради Олександр Ткаченко, голова Товариства ветеранів ВОВ Анастас'єв та кандидат у Президенти, лідер

КПУ Петро Симоненко. Лейтмотив виступів був співзвучний з гаслами червоних демонстрантів: «Відновимо ССРСР», «Симоненко – наш Президент», «Геть антинародний режим Кучми!», «Захисникам, визволителям міста-героя Києва – слава!», «Ми – за радянську владу, яка захищає права та інтереси трудящих!», «Слава КПСС, яка відроджується як лєнінська партія революційної дії!», «Геть владу паразитів – владу робітникам!», «На смертельний бій піднімайся народ!» та інші. Мітинг пройшов у відсутності лідера соціалістів О. Мороза – він від'їхав до Берліну на засідання Соцінтерну. Впадало в око, що в антикомуністичному мітингу переважала молодь і виступи були виключно українською мовою, а на комуністичному – все навпаки.

Запланований під «Аркою дружби народів» (яку в народі називають хомутом Росії на шії України) мітинг прогресивної соціалістки Н. Вітренко не відбувся – зачитано було лише її звернення до народу.

Окремий мітинг на 100 осіб провела большевицька сталінська партія комуністів, на якому лунали заклики до повалення режиму Кучми та зміни конституційного ладу в Україні збройним шляхом. По всій Україні з лівими мітингувало приблизно 80-95 тисяч їх прихильників, з правими – 500-600 тисяч прихильників.

З нагоди жовтневого перевороту в Росії Президент Леонід Кучма звернувся до українського народу, зазначивши, що 7 листопада 1917 року поклато початок терору над українським народом, мова йде про мільйони невинних жертв в ім'я комунізму. Але не можна винувати вождів, ідеологій, комунопартифункціонерів перекладати на простих людей, що жили, працювали, творили в ім'я України в умовах комуністичного тоталітарного режиму. Минуле застерігає, що ми не повинні свої переконання стверджувати насильницькими методами. Наш шлях – демократична, процвітаюча Україна».

Людмила КОРНІЄНКО

ПОЛІТИКИ КОМЕНТУЮТЬ СИТУАЦІЮ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОГО ТУРУ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

(УЦІС) Юрій Ключковський, заступник голови Народного руху (У), народний депутат України: Однозначно неприйнятною для НРУ є перемога на президентських виборах представника комуністів. Рух прекрасно усвідомлює всю загрозу для України, яка може виникнути у зв'язку з цим. «Ми також усвідомлюємо, що результати першого туру роблять перемогу Петра Симоненка в другому турі досить реальною, і саме це спонукало нас закликати тих, хто не байдужий до долі Української Держави, проголосувати за теперішнього Президента Леоніда Кучму. (Коментуючи рішення партії «Реформи і порядок» не підтримувати жодного з кандидатів у Президенти в другому турі виборів, Ю. Ключковський зазначив, що блок Руху і ПРП від цього не повинен розпастися).

Слава Стецько, лідер Конгресу Українських Націоналістів, народний депутат України:

«Сподіваємося, що Євген Марчук не підтримуватиме у другому турі президентських виборів Петра Симоненка, оскільки, на моє переконання, за таких обставин він втратить ті партії та організації, які підтримували його в першому турі. С.Стецько зазначила, що Конгрес проти підтримки П. Симоненка і може підтримати Л. Кучму, якщо матиме бодай малу запоруку того, що Президент буде дотримуватися тих пропозицій, які йому передасть Конгрес».

Сергій Терехін, один з лідерів партії «Реформи і порядок», народний депутат України:

«Вирішивши не підтримувати жодного з кандидатів у Президенти в другому турі, ПРП виходила з рішення з'їзду не підтримувати на президентських виборах чотирьох осіб, двоє з яких – Леонід Кучма та Петро Симоненко – і вийшли в другий тур. У будь-якому разі ПРП залишатиметься у правій опозиції, однак поважатиме вибір громадян. ПРП не бачить перспектив розвитку України «комуністичним шляхом», а також перспектив олігархічно-клянової економіки. Незважаючи на різні позиції щодо другого туру президентських виборів. Рух і ПРП і надалі йтимуть разом».

Михайло Погребинський, директор Київського центру політичних досліджень та конфліктології:

«Кандидат на пост Президента, нинішній глава держави Леонід Кучма в другому турі виборів набере на 14% голосів більше, ніж Петро Симоненко, за умови, що участь у голосуванні візьмуть понад 35% виборців».

Оскільки влада за останні 8 років змінювалася двічі й жодного разу не виправдала сподівань народу, люди зрозуміли, що може бути й гірше, тому не хочуть більше змінювати Президента. В Україні спостерігається високий рівень структурованості суспільства та низький – політичної класи. Кількість електорату лівих та правих у порівнянні з парламентськими виборами 1998 р. не змінилася. Хоча, на перший погляд, електорат лівих зріс за рахунок Наталії Вітренко, але її виборці переважно не є лівими. Опозиція добровільно обрала найбільш прийнятний для влади сценарій власної кампанії – повністю проігнорувала програмні та ідеологічні засади та зосередилася на насадженні «антинародного режиму». Єдиним кандидатом, який мав більш-менш фахово написану передвиборчу програму, є діючий Президент.

Підписання угоди про створення лівої коаліції Олександром Морозом стане кінцем його політичної кар'єри.

О. Мороз зможе ефективно співпрацювати тільки в коаліції з правими. Однак, створити коаліцію лівим буде важко, оскільки такому альянсові потрібна політична історія, яка за 3 дні до виборів не з'явиться. Наталія Вітренко, Петро Симоненко та Олександр Мороз не можуть співпрацювати. П. Симоненко зможе перемогти тільки за умови створення такої коаліції, і в разі, якщо на дільниці прийде не більше ніж 35% виборців. Електорат П. Симоненка «прийде точно». Ті ж, хто не підтримує жодного з кандидатів, як правило, не приходять – голосують максимум 5% таких виборців. На користь П. Симоненка спрацює також святкування 7 листопада та можливе відстрочення другого туру виборів. Відстрочення дало б більше шансів лівим для створення коаліції.

Леонід Кучма, Президент України:

«Мої опоненти використовують 7 листопада, щоб посилити вплив на частину виборців. Використовувати для впливу на виборців можна все що завгодно, але обманювати людей – аморально. Сьогодні люди вже знають, що комуністична

ідеологія зазнала повної поразки. Чотири вихідні дні не українських, а советських свят негативно вплинуть на економічні показники. Тільки один неробочий день означає, що Пенсійний фонд не отримає 40 млн. грн., а до бюджету не надійде 70-80 млн. грн. У зв'язку з цим депутатам надалі треба завжди рахувати та думати. Ми не такі багаті, щоб протягом року одну третину робочого часу не працювати за рахунок вихідних у суботи і неділі, днів українських, церковних і так званих „радянських свят“, та плюс додаткових вихідних, коли свято припадає на вихідний день.

Я не маю наміру нікого умовляти, щоб мене підтримали в другому турі президентських виборів. Мої двері відчинені для всіх колишніх кандидатів у Президенти, які стоять на позиціях української державности, але від послуг „деяких кандидатів“ я просто відмовлюся, якщо вони будуть їх пропонувати. Результати переговорів, які ведуть колишні кандидати у Президенти України, будуть відомі найближчим часом.

Не виключаю, що може бути і, швидше за все, відбудеться діалог з екс-кандидатом у Президенти Євгеном Марчуком з приводу підтримки глави держави в другому турі президентських виборів. Однак, спочатку Є. Марчук повинен «сам визначитися, з ким він, а потім можна буде говорити про конкретні домовленості». Я ніколи не відкидав Є. Марчука як особистість».

Павло Мовчан, голова «Просвіти», народний депутат України:

«Святкування жовтня – це абсурд у нашому національному календарі. Маючи дійсно національні дати і визначившись із найважливішими святами, ми не позбулися вчоранього рецидиву. А календар – це більше, ніж просто свята, це державна ідеологія. Такого типу ідеологічні „кентаври“ не мають права на існування. Нашому Президентові (бо Верховна Рада поки що не має більшості, щоб це зробити), треба буде впорядкувати наші національні свята. 7 листопада повинно бути означене чорним кольором, бо це – день жалоби, день скорботи, день наших національних втрат».

Михайло Ратушний, член Головного Проводу Конгресу Українських Націоналістів, народний депутат України:

«„Святкування“ якоїсь жовтневої революції – це блюзнірство. Для України – це мільйони жертв. Якби не було того петербурзького перевороту, Україна жила б сьогодні зовсім іншим життям.

Якщо говорити про сьогоднішній день, то перший тур показав посилення впливу комуністичних сил в Україні, бо якщо додати голоси всіх лівих, то вийде близько 45%. Тому вони зроблять все для того, щоб популяризувати в цей день свої погляди. Це може вплинути на другий тур голосування. Щодо Леоніда Кучми, то він повинен визначитися в цьому плані, повинен дати сигнал суспільству. Президент повинен підтвердити, що збирається бути не комуністичним главою держави, як Симоненко. Люди не хочуть повернення в минуле. А влада несе велику відповідальність за те, що посилюються позиції комуністів. Завтра може бути пізно, тому треба щось робити сьогодні».

Генадій Сіренко, член Головного Проводу Конгресу Українських Націоналістів, директор Українського інституту стратегічних досліджень та міжнародних відносин:

«Лідер комуністів П. Симоненко і його команда не готові до перемоги ортодоксального кандидата на президентських виборах. Незважаючи на те, що лівими протягується ідея „нового П. Симоненка“ – народного президента, який буде

діяти на підставі Конституції України і „буде будувати суверенну, незалежну, демократичну, правову державу“, рівність всіх форм власності, свобода слова, безплатні освіта та медичне обслуговування, та ідея створення коаліційного уряду народньої довіри, українського виборця неможливо ввести в оману – досвід минулого не дозволяє повірити обіцянкам комуністів. У разі перемоги П. Симоненко довго при владі не протримається – спрацює „болгарський варіант“».

Дивує інше. Націонал-демократи протягають хибну позицію непідтримки обох кандидатів, мотивуючи це тим, що Л. Кучма має бути обраним від меншості. Повторюються помилки з повторним обранням Л. Кравчука. Ця концепція лише допоможе перемозі П. Симоненка.

Треба виходити із реальної ситуації, що склалася напередодні другого туру. Є державник, антикомуніст Л. Кучма, готовий будувати і далі демократичну Україну, і є ортодоксальний лівий П. Симоненко, який готовий повернути нас до тоталітарного режиму і союзу. Тому необхідно мобілізувати всі сили на здобуття Л. Кучмою переконливої перемоги. а потім вже висувати свої вимоги до Президента. Виходячи з того, що приблизно 20-30% голосів, що віддали виборці за Мороза, будуть віддані за Кучму, а 60-70% – віддані за Симоненка; приблизно 30-40% голосів, що віддали виборці за Вітренко, будуть віддані за Кучму, а 40-50% – віддані за Симоненка, і 70-80% голосів, що віддані за Марчука, перейдуть до Кучми. можна спогнозувати, що в другому турі Л. Кучма візьме 46-54% голосів виборців, а 37-43% голосів – П. Симоненко, 3-5% виборців не підтримають жодного з двох кандидатів.

Сергій Макєєв, керівник відділу Інституту соціології Академії наук України: «Український народ перетворився в політичну націю, про що свідчать результати виборів, які показали, що основна частина виборців не вважає діючого Президента винним у соціально-економічній ситуації в країні. Тим самим, виборці виправдали соціологію, яка висвітлює правильні політичні тенденції. Український народ голосував, керуючись не соціально-економічними, а швидше політичними мотивами, тобто виборці виявилися більш чутливими до тиражування загрози зліва, ніж до реалій свого повсякденного існування. Результати першого туру наводять на думку, що й експерти, і ЗМІ оперують деяким фантомом розподілу на правих та лівих, однак вибори показали що в українській електоральній системі немає ні правого виборця, ні правого лідера, є лише вузьке коло правої еліти. Відбулося протистояння законодавчої та виконавчої влади на рівні виборців. Спрогнозувати результати першого туру було простіше, ніж передбачити розвиток подій у другому турі голосування».

«Морська піхота російської Чорноморської флотії, що базується в Криму, таємно (чи дійсно таємно?) від українських властей бере участь у бойових діях в Чеченії. Таке сенсаційне повідомлення надрукувала газета «Київські відомості» (6 грудня 1999 р.). Посилаючись на достовірні джерела, вона твердить, що у вересні на Північний Кавказ вирушила рота морської піхоти 294 окремого полку (ОПМП) ЧФ РФ на кораблі «Ніколай Фельченко» і транспортному літаку АН 26. Особовий склад роти: близько 100 військово-службовців, близько 50 осіб із окремого батал. морської піхоти...»

«ШП» ч. 49, стор. 1, «Нота протесту»

ІНАВГУРАЦІЯ НОВООБРАНОГО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КУЧМИ

(УЦІС) Навколо інавгурації новообраного Президента України Леоніда Кучми група депутатів Верховної Ради вчинила політичний бешкет. Члени депутатських фракцій КПУ, СПУ, Реформи-Конгрес, Рух (Костенка), Рух (Удовенка) та позапартійні об'єдналися щоби не допустити до відбуття інавгураційної процедури поза стінами Верховної Ради, не рахуючись з тим, що Конституція і закони України не передбачають певних обмежень цієї процедури.

На це Президент Л. Кучма зауважив, що він складає присягу на вірність Україні не перед депутатами Верховної Ради, а перед українським народом.

У праві боротьби за інавгурацію Л. Кучми в палаці «Україна» 10 фракцій з 15 підписали угоду і проєкт рішення ВР з цього приводу, який 30 листопада в 11 годині, за 2 години до початку процедури. 245 голосами (проти 16) був прийнятий парламентом.

На процедуру інавгурації в палац «Україна» прибули 83 журналісти, депутати Верховної Ради (комуністи проігнорували цей захід), більше 3000 гостей, серед яких голови Верховної Ради і Кабінету міністрів Криму, голови міст Києва і Севастополя, голови обласних рад і державних адміністрацій, голови деяких міст і районів, уряд, керівники управління і комітетів, голова і вищі керівники Національного банку, керівники політичних партій і громадських організацій, довірені особи і керівники виборчих штабів на виборах Л. Кучми, голови і члени Конституційного, Верховного і Арбітражного судів, ЦВК і Генеральної прокуратури, представники дипломатичного корпусу, 20 закордонних делегацій, серед яких 8 президентів (Литви, Азербайджану, Туреччини, Узбекистану, Польщі, Білорусі, Молдови, Словаччини).

Відкрив урочисте засідання голова Верховної Ради Олександр Ткаченко, який привітав Л. Кучму з обранням на посаду Президента, наголосивши. «що виборча кампанія висвітлювала всі проблеми політичного і соціального життя держави» і закликав до співпраці всіх гілок влади. Пролунав державний гімн України.

«Я, Леонід Кучма, волею народу обраний Президентом України, вступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України в світі», – ці слова пролунали під час урочистого засідання Верховної Ради в Палаці «Україна». Приведення новообраного Президента України до присяги здійснив, згідно з Основним Законом, голова Конституційного суду України В. Скоморох.

Після присяги Президента хор виконав духовний гімн України «Боже великий, єдиний». Голова Конституційного суду вручив Л. Кучмі Свідцтво, в якому «засвідчено, що Л. Кучма обраний відповідно до Конституції України і приведенний до присяги, вступив на пост глави держави». Л. Кучма з його рук прийняв офіційний знак Президента – ланцюг з тризубом, еталонний примірник печатки і

булаву – знак виборчої і вищої військової влади, що відповідає історичній традиції українського народу й української державности.

Голова ЦВК Михайло Рябець, вручаючи Л. Кучмі посвідчення Президента України, відзначив, що «народ не помиляється ніколи, обравши Вас, Леоніде Даниловичу, Президентом України» і побажав йому «міцного здоров'я, завзяття, політичної мудрости».

Із зверненням до депутатів ВР, гостей та українського народу виступив Президент України Леонід Кучма. У своєму виступі він зазначив, що Україна разом з усім людством наближається до ХХІ століття, переступаємо через історичний рубікон. Результати виборів – це волевиявлення українського народу і гарантії його незалежності і процвітання. цей день – це торжество не лише українського народу, а за великим рахунком – всієї Європи. Л. Кучма наголосив, що відходить у минуле прекрасна і жорстока епоха ХХ століття, ця епоха підняла Україну від складової СРСР до незалежної держави, що український народ стійкий, волелюбний і сильний.

Президентські вибори не привели до розколу України по Дніпру, Перекопу, Дністру чи Бугу, народ виявився мудрим. 14 листопада 1999 року – це день другого всеукраїнського референдуму і народ його провів на відмінно. Л. Кучма сказав, що під час виборчої кампанії він був чесний перед Богом і людьми, не обіцяв солодких ілюзій і негайного вирішення усіх проблем. Тому його вибір – це мудрість народу. і ми розуміємо невдоволення наших людей.

Зупиняючись на результатах виборчої кампанії, Л. Кучма сказав, що Україна ніколи не відмовиться від своєї незалежності і не повернеться до попередньої політичної системи, не відрікається від свого минулого і посіде гідне місце у світовому співтоваристві, буде прагнути зберегти і примножувати ресурси стабільности.

Президент пообіцяв у щорічному посланні до українського народу викласти першочергові заходи для зміцнення економіки: нагромадження критичної маси ринкових реформ, реформування податкової, фінансово-бюджетної систем, зміцнення національного капіталу, вирішення земельного питання, лібералізація економічних відносин. У соціяльній сфері Л. Кучма обіцяє провести пенсійну реформу і реформу системи охорони здоров'я, проводити політику зайнятости, підтримки малозабезпечених, молоді і людей літнього віку, стимулювання набуття громадянами України приватної власности. Головні напрями своєї діяльности Президент бачить у зміцненні національної безпеки й оборони. особливо економічної і екологічної, боротьбі з організованою злочинністю і корупцією.

Л. Кучма віддасть перевагу духовному відродженню нації як невід'ємній складовій відродження держави, освіти, науці, культурі. Президент буде прагнути, щоби «національна еліта стала провідником національної ідеї».

У царині зовнішньополітичної діяльности Л. Кучма ставить стратегічну мету – вступ до Європейського Союзу, відновлення репутації України в Раді Європи. Стратегічне партнерство він бачить у трьох напрямках: Європа, США, Росія.

Л. Кучма обіцяє вжити радикальних заходів для реформування системи влади і її відповідальности перед українським народом, розмежування влади центру і регіонів. Л. Кучма збирається орієнтуватися на кадри молодієї генерації прагматиків і професіоналів, які знають, як реалізувати свій патріотизм у конкретних справах. Оцінювати роботу цих кадрів він буде за станом справ у економічній і соціяльній сфері.

Президент обіцяє реально забезпечити права і свободи своїх громадян. Для політичної структуризації суспільства він буде стимулювати прийняття законів про політичні партії і опозицію та проводити заходи, які забезпечували б відмову від політики конфліктів.

Наприкінці своєї інавгураційної промови Президент Леонід Кучма зазначив, що Україна у нас – одна, і нічого нам її ділити, а треба забезпечити гідне життя наших громадян. **«За час президентства я збагатився позитивним і негативним досвідом і впевнений у своїх силах і силах українського народу. Перед вами постане новий Президент. Я вірю в Україну і буду працювати для неї. Хай Бог додає мені сил у цій святій справі!»**, – це заключний акорд промови Л. Кучми.

19 політичних партій із 24, що входили у політичний блок «Наш вибір – Леонід Кучма», а тепер у блок «Наш Президент – Леонід Кучма», підписали протокол намірів в інтересах консолідації демократичних сил, розбудови в Україні відкритого громадянського суспільства, ринкової, соціально орієнтованої економіки для підтримки курсу соціально-економічних реформ, розпочатих Леонідом Кучмою. Протокол не підписали з різних причин Всеукраїнська партія жіночих ініціатив, Жіноча народна партія (об'єднана), Демократична партія України, партія мусульман України.

Сам Л. Кучма назвав кандидатуру В. Пустовойтенка на посаду прем'єра нового уряду. Блок «Наш Президент – Леонід Кучма», НДП, громадське об'єднання «Злагода», спілка молодих депутатів, Рада федерації профспілок, більшість голів обласних рад і державних адміністрацій, Асоціація міст України та інші підтримали кандидатуру В. Пустовойтенка. Називають і інші кандидатури – голову СБУ Деркача, заступника голови ВР В. Медведчука, А. Кінаха, М. Азарова, Ю. Тимошенко, О. Волкова та ін. Не варто відкидати і несподівані рішення Президента, наприклад, призначення на посаду прем'єра мера Києва О. Омельченка.

Проходження прем'єра через Верховну Раду залежить від того, чи буде сформована з депутатського корпусу парламентська більшість. За цю справу «вінчання» Президента з парламентом взялися Юлія Тимошенко і Валерій Пустовойтенко.

У зв'язку з цим продовжується перегрупування парламенських структур. На межі зникнення фракція Селянської партії України (трьох з її недавніх членів перейшли до фракції Трудової партії України), бо гранична кількість членів фракції – 14. Про створення об'єднання заявили фракції «Реформи – Конгрес» та Руху (Удовенка).

Тож зараз склад фракцій і груп має такий вигляд: КПУ – 122, Реформи-Конгрес-Рух – 35, СДПУ(о) – 30, НДП – 29, Народний рух (Костенка) – 29, «Відродження регіонів» – 28, «Батьківщина» – 28, «Лівий центр» – 24, партія «Зелених» – 24, «Трудова Україна» – 22, «Незалежні» – 16. «Громада» – 14. Прогресивна соціалістична партія – 14, Селянська партія – 12.

Створення парламентської правоцентристської більшості можлива на базі фракцій і груп – НДП, СДПУ(о), партії «Зелених», НРУ(к), НРУ(у), «Відродження регіонів», «Трудова Україна», «Реформи – Конгрес», «Незалежні», а це 241 депутат. У разі приєднання фракцій «Лівий центр» і «Громада» більшість буде мати 279 депутатів. А за рахунок частини позафракційних депутатів парламентська більшість може зрости до конституційної більшості. Політична метушня навколо парламентської більшості може завершитися прем'єрським кріслом для Юлії Тимошенко. А для В. Пустовойтенка сесійна зала парламенту, незважаючи на підтримку Л. Кучми, стане непрохідною. По-перше, В. Пусто-

войтенко як прем'єр практично вичерпав себе. По-друге, він боїться, як вогню, ідеї коаліційного уряду, до реалізації якої прагне ВР. Парлямент не може простити В. Пустовойтенкові, що за час його прем'єрства (липень 1997 року – листопад 1999 року) із 22 міністрів до нового президента дотягнули хіба міністер внутрішніх справ Юрій Кравченко, оборони – Олександр Кузьмук, фінансів – Ігор Мітюков, юстиції – Сюзана Станик, промислової політики – Василь Гурєєв, міністер Кабінету міністрів – Анатолій Толстоухов та віце-прем'єр-міністер Сергій Тигипко.

Президент Л. Кучма разом з членами уряду і закордонними делегаціями, дипломатичним корпусом поклав квіти до пам'ятників Т. Шевченкові, М. Грушевському і на пагорбі Слави до могили Невідомого вояка. Президента Л. Кучму супроводжували голова Адміністрації Президента В. Литвин і мер Києва О. Омельченко. У храмі св. Софії Президент Л. Кучма отримав благословення від вищих ієрархів основних релігійних конфесій в Україні: митрополита Володимира (УПЦ – МП), Патріярха Філарета (УПЦ – КП), Патріярха Димитрія (УАПЦ), єпископа Любомира Гузара (УГКЦ), єпископа Маркіяна Трофим'юка (РКЦ), голови Українського союзу об'єднаних євангельських християн баптистів Григорія Коменданта, голови об'єднаних мусульман України, головного рабина жидівських громад України, єпископа Вірменської Апостольської Церкви. Л. Кучма виголосив подяку вищим ієрархам за благословення, наголосивши, що «ми будемо зводити свій дім на основі гуманізму, свободи совісті і поваги до всіх конфесій».

Л. Кучма дав прийняття у Маріїнському палаці для голів держав, урядів, дипломатичного корпусу, закордонних представництв, акредитованих в Україні. Перед палацом Президента зустрів міністер оборони Олександр Кузьмук, запевнивши його, що Збройні Сили України готові для захисту України. Почесна варта і представники різних родів військ віддали почесні Президентові Л. Кучмі під салюту і державного гимну.

Вечері Президент України влаштував прийняття в палаці «Україна».

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ У ДЗЕРКАЛІ СТАТИСТИКИ

(УЦІС) 18 листопада Центральна виборча комісія ухвалила протокол про підсумки виборів по загальнодержавному одномандатному виборчому округу по виборах Президента України: вважати обраним Президентом України нині діючого главу держави Леоніда Кучму.

На підставі протоколів територіальних та дільничних виборчих комісій, утворених в Україні та при представництвах України за кордоном, ЦВК встановила, що загальна кількість виборців по загальнодержавній одномандатній виборчій окрузі становила 37 млн. 680 тис. 581 особу (100%). Було виготовлено 38 млн. 887 тис. 466 виборчих бюлетенів, що становило 103,2% від загальної кількості виборців. Кількість невикористаних виборчих бюлетенів становила 10 млн. 655 тис. 692 (27,4% від виготовлених бюлетенів). Отримали виборчі бюлетені 28 млн. 231 тис. 774 виборці (74,92%). Нагадуємо, що в першому турі явка виборців була близько 70%. У голосуванні взяли участь 28 млн. 212 тис. 484 виборців, що становить 74,87% від загальної кількості учасників. Визнано недійсними

706 тис. 161 виборчий бюлетень, що становить 2,503% від тих, хто взяв участь у голосуванні, і 2,501% від тих, хто отримав виборчі бюлетені.

Жодного із двох кандидатів не підтримали 970 тис. 181 виборець (3,439% від тих, хто взяв участь у голосуванні).

За Леоніда Кучму проголосувало 15 млн. 870 тис. 722 виборці, що становить 56,254% від тих, хто взяв участь у голосуванні, та 42,119% від загальної кількості виборців. У першому турі виборів Леонід Кучма отримав 9 млн. 598 тис. 698 голосів, що становило 60,48% від тих, хто проголосував за нього у другому турі. Після першого туру виборів у граничному випадку Л. Кучма міг розраховувати на голоси своїх виборців і голоси виборців Є. Марчука, Ю. Костенка, Г. Удовенка, В. Онопенка та В. Кононова, що становило 12 млн. 828 тис. 321 голос виборців, або 48,77%. Різниця між голосами другого туру та гранично можливими після першого туру становить плюс 7,48%, що неможливо пояснити більшою участю (на 4,72%) виборців у другому турі порівняно з першим туром виборів. Швидше за все настав злам у свідомості мешканців України: більшість в Україні не хочуть комунізму.

За результатами другого туру виборів на 15 листопада Л. Кучма в областях мав такі результати:

1. Івано-Франківська область	92,30%
2. Тернопільська область	92,18%
3. Львівська область	91,55%
4. Закарпатська область	83,82%
5. Рівненська область	76,92%
6. Дільниці за кордоном	76,24%
7. Волинська область	75,73%
8. Чернівецька область	73,21%
9. м. Київ	64,84%
10. Київська область	57,59%
11. Дніпропетровська область	56,36%
12. Одеська область	53,09%
13. Донецька область	52,98%
14. Хмельницька область	50,94%
15. м. Севастопіль	50,17%
16. Житомирська область	48,81%
17. Сумська область	48,54%
18. Харківська область	46,75%
19. Миколаївська область	45,90%
20. Запорізька область	44,83%
21. Автономна Республіка Крим	43,97%
22. Херсонська область	41,88%
23. Луганська область	40,74%
24. Кіровоградська область	40,33%
25. Черкаська область	40,01%
26. Чернігівська область	37,49%
27. Полтавська область	35,20%
28. Вінницька область	34,06%

Статистична аналіза цих результатів виборів показує, що зміщена середня, відданих голосів за Л. Кучму по областях становить 57,02%, середнє квадратичне

відхилення – 18,34%, коефіцієнт варіації – 32,16%, довірчий інтервал для середнього (рівень значущості 0,05; довірча ймовірність 0,95; число ступенів свободи 27) 57,02 + 6,79%; тобто результати голосування за Л. Кучму знаходяться в межах 50,23–63,81% інтервала довіри до середньої. Це – доволі щільний і надійний результат по Україні з імовірністю 95%.

За суперника Л. Кучми комуніста Петра Симоненка проголосувало 10 млн. 665 тис. 420 осіб, що становить 37,804% від тих, хто взяв участь у голосуванні та 28,305% від загальної кількості виборців. У першому турі виборів П. Симоненко отримав 5 млн. 849 тис. 077 голосів (22,24% від тих, хто брав участь в голосуванні), що становило 54,84% від тих, хто голосував за нього у другому турі виборів.

Після першого туру виборів у граничному випадку П. Симоненко міг розраховувати на голоси лівого та невизначеного електорату, що голосували за нього та О. Мороза, Н. Вітренко, О. Ржавського, Ю. Кармазіна, О. Базилюка, М. Габера, що становило 11 млн. 961 тис. 094 особи, або 45,48%. Різниця між голосами другого туру і гранично можливими після першого туру становить мінус 7,68%. Таким чином, потенційна максимальна різниця між Л. Кучмою і П. Симоненком складала би 15,16%, а фактична – 18,45%. З цього випливає, що ніякого протестного електорату, який голосував за П. Симоненка лише тому, що проти Л. Кучми не існує в природі. Співвідношення вибору між Л. Кучмою та П. Симоненком (різниця у 5 млн. 205 тис. 302 голосів виборців) – це співвідношення між прихильниками української державности та демократії і прихильниками союзу, комуністичної ідеї, як 60:40. За результатами другого туру виборів на 15 листопада П. Симоненко в областях мав такі результати:

1. Івано-Франківська область	4,48%;
2. Тернопільська область	4,82%;
3. Львівська область	5,19%;
4. Закарпатська область	10,13%;
5. Рівненська область	17,02%;
6. Дільниці за кордоном	17,59%;
7. Волинська область	18,92%;
8. Чернівецька область	21,43%;
9. м. Київ	26,05%;
10. Київська область	35,12%;
11. Дніпропетровська область	38,10%;
12. Одеська область	40,31%;
13. Донецька область	41,22%;
14. Хмельницька область	41,97%;
15. Сумська область	43,33%;
16. м. Севастопіль	43,69%;
17. Житомирська область	45,13%;
18. Харківська область	46,35%;
19. Миколаївська область	49,16%;
20. Запорізька область	49,69%;
21. Автономна Республіка Крим	51,22%;
22. Черкаська область	52,25%;
23. Херсонська область	52,88%;
24. Кіровоградська область	53,11%;
25. Луганська область	53,87%;

26. Чернігівська область	56,25%;
27. Полтавська область	57,66%;
28. Вінницька область	59,02%.

Статистична аналіза цих результатів виборів показує, що зміщена генеральна середня відданих голосів за П. Симоненка по областях, становить 37,0%, середнє квадретичне відхилення – 17,65%, коефіцієнт варіації – 47,7%, довірчий інтервал для середнього (рівень значущості 0.05; довірна ймовірність 0.95: число ступенів свободи 27) $37,0 + 6,54\%$, тобто результати голосування за П. Симоненка знаходяться в межах 30,46-43,54% інтервала довіри до середньої. Коефіцієнт варіації поданих голосів за П. Симоненка у 1,5 рази вищий, ніж за Л. Кучму. між результатами Л. Кучми та П. Симоненка існує дуже тісна лінійна залежність. Коефіцієнт кореляції між обласними результатами за Л. Кучму та П. Симоненка дорівнює мінус 0,998 – це майже 100%. Знак мінус говорить про те, що там, де значний обласний електорат Л. Кучми (державники, демократи, антикомуністи), там дуже малий електорат П. Симоненка (союзники, комуністи, антидержавники). Ці результати ще раз переконливо засвідчили відсутність так званого «протестного електорату». Україна як і раніше поділена на тих, хто «за» і тих, хто «проти».

Софія КОВАЛЕНКО

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ПІСЛЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

(УЦІС) Відносини України та Росії продовжують залишатися індикатором розвитку демократії в обох країнах. Ставлення російської політичної еліти до України принаймні зовні змінилося у позитивний бік і поволі намічається рух від політичної чи воєнної інтеграції до нормальної економічної співпраці. Проте переломний момент ще не настав, і новообраний Президент України Леонід Кучма має відіграти вирішальну роль для утвердження незалежності України. Про це говорять і в Росії. Депутат Держдуми Росії А. Шохін зазначив, що оскільки Єльцину залишилося півроку перебування на посту Президента РФ, то «Л. Кучма може стати лідером і не тільки формувати порядок денний двосторонніх переговорів, але й визначати їх результат, підштовхуючи Росію до прийняття тих чи інших рішень». На думку А. Шохіна, Леонід Кучма, як новообраний Президент України, сьогодні повинен робити те, що вважає за потрібне, не озираючись на позиції тих або інших антиросійських сил, «що є насправді антиукраїнськими». На його думку, дуже важливо, щоб Україна залишалася самостійною державою, в тому числі й у військовому відношенні, зберігаючи водночас дружні відносини з Росією. А. Шохін вважає, що російсько-українські стосунки мають стати ключовими для стабілізації ситуації в Європі й у світі.

6 грудня відбулася робоча візита Президента України Леоніда Кучми до Росії. Як повідомляє УНІАН з посиланням на Адміністрацію Президента, візита відбулася, незважаючи на хворобу Бориса Єльцина. Л. Кучма мав намір зустрітися

у Москві з прем'єр-міністром РФ В. Путіним і обговорити весь комплекс питань українсько-російських відносин. Тим часом призначену на 3 грудня візиту президента Білорусії Олександра Лукашенка до Москви для підписання Договору про створення Союзу Росії і Білорусії перенесено на пізніший термін. У разі, якщо до 3 грудня президенти Білорусії й Росії не підпишуть договір, то теперішній склад Державної думи не зможе його ратифікувати. Посилаючись на джерела, близькі до адміністрації президента РФ, УНІАН повідомляє, що нездужання Б. Єльцина пов'язане не з перестудою, як було оголошено раніше, а «є результатом раптового і різкого підвищення кров'яного тиску і як наслідок – можливого порушення мозкового кровообігу». За останньою інформацією, лікарі, що терміново оглянули Б. Єльцина, поставили попередню діагносту: порушення мозкового кровообігу. У разі, якщо ця діагноста підтвердиться, це може завершитися госпіталізацією Б. Єльцина як мінімум на 10-15 днів.

Руслана ЯНОВА

УКРАЇНА – ЕВРОПА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

(УЦІС) На найвищому рівні нарад країн ЕС у Гельсінках 11-12 грудня розглядатиметься питання стратегії ЕС щодо України. Міністер закордонних справ України Борис Тарасюк вважає, що «позитивний сигнал на членство України в ЕС» був би добрим стимулом для демократичного розвитку в Україні. Під час засідання Комітету з міжпарламентської співпраці «Україна – ЕС» 24 листопада Б. Тарасюк наголосив, що прагнення України інтегруватися в об'єднану Європу «ґрунтується на відродженні української національної та європейської ідентичності». Так останні опитування громадської думки засвідчили, що близько 80% українців ствердно відповіли щодо членства України в ЕС. Співголова цього комітету Іван Мусієнко зазначив, що члени комітету розглядають здійснення Угоди про партнерство і співпрацю між Україною та ЕС як перший крок до асоційованого, а згодом – і до повного членства України в ЕС. Він також вважає доцільним визнання країнами ЕС України як країни з ринковою економікою, оскільки статус країни з перехідною економікою стримує зовнішнь-економічну торгівлю.

Є всі підстави розраховувати, що на Гельсінській нараді в грудні буде прийнято спільну стратегію ЕС щодо України, заявив перший заступник міністра закордонних справ України Євген Бершеда. Він наголосив, що першочерговим завданням для України є вступ до Світової організації торгівлі, але для цього необхідно вдосконалити національне законодавство та привести його у відповідність до світових норм. На його думку, показовим для України є досвід Польщі, яка обрала шлях реформ та інтеграції в ЕС.

Посол Фінляндії в Україні Маарті Ісоаро також наголосив на необхідності гармонізації законодавства України та ЕС, поліпшенні інвестиційного клімату. У ході другого засідання Комітету з міжпарламентської співпраці «Україна – ЕС» 24 листопада він запевнив, що ЕС і надалі надаватиме допомогу Україні в рамках програми TACIS (Фінляндія нині головує в ЕС). Зокрема, за його словами, допомогу буде надано Національному банку України для поліпшення фінан-

сової ситуації в державі, для проведення моніторингу фінансових установ України, а також для створення юридичного центру для сприяння приведення українського законодавства до стандартів ЄС.

Генадій СІРЕНКО

ОФІЦІЙНІ ПОВІДОМЛЕННЯ. КАДРОВІ ЗМІНИ

(УЦІС) Президент України Леонід Кучма підписав указ про призначення Володимира Литвина головою адміністрації Президента України. Згідно з іншим указом, Миколу Білоблочького з цієї посади звільнено у зв'язку з переходом на іншу роботу.

Директора Інституту літератури імені Тараса Шевченка Національної Академії Наук України Миколу Жулинського призначено головою Ради з питань мовної політики при Президентові згідно з Указом глави держави.

Микола Білоблочький призначений послом України в Російській Федерації.

24 листопада Президент України Леонід Кучма підписав Указ про призначення колишнього секретаря Ради національної безпеки та оборони Володимира Горбуліна радником глави держави. Як зазначив на черговому інструктажі пресовий секретар Президента Олександр Мартиненко, оскільки В. Горбулін є фахівцем у галузі безпеки та оборони, то відповідно цими питаннями він опікуватиметься і на новій посаді.

Президент України Леонід Кучма звільнив з посад голів Запорізької обласної державної адміністрації та Миколаївської обласної державної адміністрації.

Пресовий секретар глави держави О. Мартиненко щодо останніх указів про звільнення голів держадміністрацій Запорізької та Миколаївської областей зазначив, що вони пов'язані насамперед з «оцінкою діяльності місцевої влади щодо поліпшення економічних показників». За словами О. Мартиненка, населення голосувало на президентських виборах проти Л. Кучми в тих регіонах, де «найгірша економічна ситуація».

Президент України Леонід Кучма призначив Олексія Гаркуша, який працював першим заступником голови Миколаївської державної адміністрації головою Миколаївської обласної державної адміністрації.

Указом Президента України Леоніда Кучми від 25 листопада 1999 року установлений статус **Київського університету імені Тараса Шевченка** – національного, самоврядного, автономного державного вищого навчального закладу, який у подальшому іменується «**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**». Ректор університету призначається і звільняється з посади Президентом України за поданням Вченої Ради Університету та прирівнюється за статусом до міністра України.

Президент України Л. Кучма та мер міста Києва О. Омельченко відвідали музеї Івана Гончара. Дано розпорядження за три місяці відселити гуртожиток міністерства оборони і створити на звільнених площах всеукраїнський музей історії української культури. Є надія, що гуманітарна політика Л. Кучми буде проукраїнською.

ЗЕМЛЯ ЛЮДЕЙ БЕЗ ДІД'Є ДОРА

ХРОНІКА ОДНОЇ КАТАСТРОФИ, БАГАТЬОХ СМЕРТЕЙ І НЕПОЧИСЛЕНОЇ БРЕХНІ

Найвидатнішим пілотом планети (він же – автор «Землі людей») – Антуаном де Сент-Екзюпері – одна з його найдобриших книжок присвячена людині невимомимо жорстокій – Дід'є Дора.

Присвячена з вдячністю.

Завдяки нелюдській вимогливості директора авіаліній «Латекоер» літак письменника завше повертався на землю людей.

Не кожен пілот стає письменником, але в кожного має бути свій Дід'є Дора. Як в Антуана де Сент-Екзюпері.

Обидва жили у Франції, з якою часто порівнюють Україну.

За площею, за кількістю населення.

А більше – нема за чим.

17 ГРУДНЯ 1997. СЕРЕДА

Київ. Міжнародне летовище «Бориспіль».

Боїнг-737-200 ізраїльсько-української компанії «Аеросвіт» – рейс 241 – Київ-Одеса-Салоніки; на борту – шістдесят дві особи (з обслугою); злітає із запізненням на сорок вісім хвилин (погода!).

Одеса. Аеропорт приймає київський «боїнг»; командир не прагне летіти в Салоніки, де, як він знає, сідати доведеться за небезпечних обставин (сніг, туман); «боїнг» залишається в Одесі; офіційна причина – несправність двигуна.

Одеса. Приватний «Аеросвіт» телефонує на державне підприємство «Українські авіалінії», з яким має договір; домовлено, що до Одеси вилетить львівський ЯК-42, борт 42334.

Львів. Дирекція Львівського авіапідприємства висилає в Салоніки екіпаж Олексія Вчорашнього: другий пілот – Анатолій Широкий; бортмеханік – І. Вихованський; бортінженери – В. Медведєв та В. Кеней; стюардеси – С. Мисюра та Д. Палюга.

Коменгар. У всіх згаданих авіаторів пролунали вдома телефонні дзвінки. Ніхто не відмовився, хоча всі щойно повернулися з Нижньовартовська.

Ніхто не зважив на те, що хоча в командира і перша пілотська кляса, і чверть-столітній стаж на закордонних маршрутах, але він ніколи не літав до Греції.

Кожен гадав, що пощастило, бо заробітки авіатора в небі, а на землі людей – людські злидні.

Збиралися поспіхом.

У штурманському пляншеті лежали мапи фірми «Джепшенсон», де позначено – помилково! – що аеропорт «Македонія» обладнано навігаційною системою.

Перевіряти?

Перевірити міг би Дід'є Дора...

Одеса. Львівський ЯК-42 бере на борт пасажирів штатного «боїнга»: тридцять чотири греки, двадцять три українці, два поляки, один німець, один росіянин; дітей – шестеро, серед них двоє немовлят.

Греки, які працюють в Україні за контрактом (більшість – з грецько-українського підприємства «Механіка-Україна»), летять додому на Різдвяні свята; більшість українців – за дешевими в Салоніках дублянками.

«Аеросвіт» приділяє пілота-інструктора – Леоніда Стародубцева; траса Одеса-Салоніки Стародубцевим не опанована.

Одеса. 19:23 – ЯК-42 стартує; час перебування в повітрі – одна година п'ятдесят дві хвилини; посадка – о 21:15.

Над родопами. 20:30 – ЯК-42 в зоні спостереження грецької контрольної вежі; метеозведення: низька хмарність, густий туман, шквалистий вітер, шквиря, видимість – близько нуля; львівський «ЯК» не має приладів, що попереджають про загрозове зближення із землею.

Салоніки. Контрольна вежа летовища «Македонія». 20:40 – диспетчер Костас Янакопулос веде борт 42334 за звичайним радаром; навігаційна система, призначена саме для таких, як сьогодні, умов, уже два роки іржавіє на складі; місцеві жителі категорично проти, щоб її змонтували: бояться опромінювання.

Борт 42334. 20:53 – лайнер спускається; командир усвідомлює, що і за нормальної погоди посадка в Салоніках не є простою: летовище лежить впритул до гір і неподалік міських кварталів.

Коментар. Певен, що Олексій Вчорашній був не просто досвідченим, але й винятково мужнім летуном. Людиною тієї своєрідної – подеколи небезпечної – мужности, яка звикла обходитись без свого Дід'є Дора і за будь-яких обставин зважати тільки на себе.

Не певен, але можливо, що в останні хвилини життя він згадав недавній політ до Венеції... Так само – туман, так само – не видно сигнальних вогнів...

Шведський «боїнг», який заходив з другого кола, не наважився наблизитись до посадкової смуги і подався на запасне летовище. Олексій Вчорашній наважився і ювелірно посадив свою машину.

Салоніки. Контрольна вежа «Македонії». 21:06 – диспетчер викликає борт 42334; переговори точаться напіванглійською-напівгрецькою мовами; пілот не завжди розуміє диспетчера. Диспетчер застерігає, що гілсада заходження (прямолінійна траєкторія зниження літака. – М. Ш.) є неординарною і передбачає розворот з боку моря.

Борт 42334. 21:09 – командир повів «ЯК» на перше коло над «Македонією».

Салоніки. Аеропорт «Македонія». Контрольна вежа. 21:10 – диспетчер викликає борт 42334 і забороняє приземлення, вимагаючи скинути висоту. Земля занепокоєна тим, що машині може не стати посадкової смуги.

Борт 42334 пішов на друге коло. Пілот доповідає, що втратив орієнтацію і просить, щоб його навела навігаційна система. Контрольна вежа відказує, що система не працює.

Салоніки. Аеропорт «Македонія». Контрольна вежа. Диспетчер спостерігає за маневрами «ЯКа»: на швидкості 320 кілометрів за годину, спустившись до тисячі метрів, він лягає на північний курс, відтак змінює його на південно-західний, пролітає над затокою Термаїкос і... замість розвернутися – прямує на місто Катерині. Диспетчер зв'язується з військово-повітряною службою наведення, де є навігаційна система... 21:13 – мітка на екрані, що була літаком ЯК-42, щезла. 21:18 – аеропорт «Македонія» вдарив на сполох.

18 ГРУДНЯ 1997, ЧЕТВЕР

Катерині. За свідченням авіаційних диспетчерів, літак міг упасти на захід від міста Катерині, в околиці якого виїхали загони грецьких командосів та військові альпіністи; у повітря зникли два літаки S-130 та вісім вертольотів; до затоки Термаїкос увійшла грецька військова фрегата.

Київ. Пресова конференція генерального директора компанії «Аеросвіт» Леоніда Погребняка.

Погребняк повідав, що компанія молода, що стан двох її «боїнгів» (один із них не влетів до Салонік) відмінний; подати список пасажирів лайнера ЯК-42 Погребняк не побажав.

Довідка. На той час ізраїльсько-український «Аеросвіт» існував – і не без чисієсь вагомої протекції – вже три роки.

Коли збиткова державна компанія «Крим», освоївши маршрут Сімферополь-Тель-Авів, позбулася кризи, маршрут невідомо за чийм наказом передали «Аеросвітові».

Наявність «боїнгів» не була причиною для дискредитації державних конкурентів: на думку фахівців, боїнг-737 не краший за давній ЛІ-2.

Салоніки. Надвечір морський простір між Салоніками і Катерині патрулювали кораблі грецьких військово-морських сил, берегової охорони і портових служб.

Одеса. Літак, зафрахтований власником фірми «Механіка», вивіз до Салонік дев'ятьох греків, чий родичі були на борту зниклого «ЯКа».

Катерині. Прочесавши віддалені гірські ділянки і закидані снігом провалля, повернулись загони військових альпіністів; до малоприступних теренів, де міг упасти ЯК-42, ніхто не дістався.

Атени. Міністер національної оборони Апостолос Цохадзопулос наказав і вночі не припиняти розшукові операції; над місцем імовірного падіння літака почали баражувати спеціально споряджені вертолети.

Атени. Начальник генерального штабу генерал-лейтенант Атанасіос Цоганіс сказав на пресовій конференції, що аварію спричинили не механічні несправності.

Москва. Генеральний конструктор «ЯКів» Александр Дундуков певен, що звинили пілоти, бо міжнародний фонд авіаційної безпеки числить «ЯКи» з-поміж найнадійніших літаків.

Довідка. Катастрофи, що сталися з машинами КБ «ЯКОВЛЄВ» 1993-96 роками:

ЯК-40 (Хорог, Красноярський край, Ханти-Мансійськ); 115 загинилих;
ЯК-52 (Нижній Тагіл, Середня Ахтуба); 19 загинилих;
ЯК-18-т (Воронезька область, Міясс); 8 загинилих.

Атени. Грецький представник компанії «Аеросвіт» Ефі Папахрістопуло – агенції «Асошіейтед прес»: «До останньої хвилини з борту 42334 жодної передаварійної інформації не надходило».

Брюссель. Український міністр з надзвичайних ситуацій Валерій Кальченко перервав свою візиту до штаб-квартири НАТО і терміново вилетів до Греції.

19 грудня 1997, п'ятниця

Салоніки. Метеозведення: температура – плюс шість-сім ступенів; туман; низька – 400-500 метрів – хмарність; поземна видимість – шість кілометрів.

Київ. Український телевізійний канал «Інтер» передав, що знайдено уламки літака ЯК-42...

Літохорон. У масив Олімп вертолету «чинчук» доставили командосів, які шукатимуть лайнера на гірських схилах; терен, поділений на дванадцять секторів, прочісують п'ятсот військових, поліцейські загони, пожежники, селяни. З повітря їх підтримують два літаки S-130 і дванадцять вертолетів.

Атени. Міністр транспорту Анастасіос Мантеліс надіслав запис переговорів контрольної вежі з бортом 42334 прокуророві Ареопагу Панайотісу Дімопулосу. За словами міністра, аж ніяк не брак навігаційної системи спричинив загибель літака. Мантеліс певен, що український пілот скибив, маневруючи в небі над Салоніками.

Літохорон. Усі грецькі телевізійні канали відрядили сюди своїх кореспондентів і операторів, які просто з вертолетів коментують перебіг подій у прямому етері.

Атени. Представництво компанії «Аеросвіт». Її відпоручник Михайло Синчук не може ні потвердити, ні спростувати інформацію про те, що аеропорт «Македонія» не має навігаційної системи. Зазначивши, що топографія летовища не сприяє легкій посадці, він, як і грецький міністр, обвинувачує пілотів: «...якби в Салоніках було небезпечно, ми туди не літали б».

Коментар. Можна подумати, що Синчук тримається за штурвал, а не за мобільний телефон («ми не літали б...»).

Почувши або прочитавши таке, мимоволі згадуєш жаргон большевицької номенклатури з його «є така думка», «ми вважаємо...» й безліччю інших чисто орвеллівських запозичень, покликаних зняти відповідальність з особи, яка повинна відповідати.

Синчуки не літають.

Літають такі, як Олексій Вчорашній, літають і не повертаються.

Львів. Адміністративний директор Львівського авіапідприємства Йосип Гангало: «Екіпаж досвідчений: клясні фахівці, які налітали тисячі годин і володіли англійською...».

Коментар. Кожна з трьох зацікавлених сторін намагається за всяку ціну спекатись вини.

Проте ціна не «всяка», а цілком конкретна: ЯК-42 коштує п'ятдесят-шістдесят мільйонів доларів, які доведеться сплатити за страховою полісою, а ще й мільйони – потерпілим.

Довідка. Приватна ізраїльсько-українська компанія «Аеросвіт» орендувала ЯК-42 Львівського авіапідприємства, яке є складовою державних «Українських авіаліній». Однак проводів останніх орендний договір не був поданий, так само як і аналогічні договори інших юридичних осіб, які входять до «Українських авіаліній». Груднем 97-го року їх було дванадцять, і діяльність їхня практично залишалася неконтрольованою. З причин невідомих керівникам «Українських авіаліній».

Літохорон. У горах Олімп, де тривають пошуки, глибокий – до півтора метрів – сніговий покрив і обмежена кількома метрами видимість. Люди прашкують наосліп. Вертолети баражують на мінімально безпечній висоті, але спостерігачам перешкоджають сніговій, туман і занижка крайка хмар.

Атени. Заступник міністра оборони Дімітріс Апостолакис попросив Сполучені Штати відрядити до Греції літак, прилади якого виявляють на землі металеві предмети. Продовж кількох годин американський розвідник фільмував місцевість. Знімки, розшифровані на американській військовій базі в Італії, були «по-рожніми».

Літохорон. До армійських приєднався вертолет, який фірма «Механіка» своїм коштом спорядила для розшукової операції.

Київ. Збивається загін добровольців – альпіністи, лікарі, кінологи: брати Микола та Олександр Скотенки. Володимир Ляпун, Римма Карабут. Лариса Шаталова... Потрібні грецькі в'їзні візи; з ними зволікають. Потрібні грецькі військові мапи; їх не надають вчасно.

Довідка. Людина, яка має координувати пошуки – міністер Валерій Кальченко – не може порозумітися з грецькою стороною. Він каже, що в греків – своя думка щодо організації пошуків, а в українців – своя, і вони здатні впливати на ситуацію тільки порадами.

Коментар. Зважаючи на те, що пояснення Кальченка були не менш туманні, ніж погода на місці катастрофи, можна дійти до висновку, що він, по-перше, погано «володів ситуацією», а по-друге, виявляв міністерські амбіції не там, де слід.

На той час українська сторона не мала морального права на «свою думку», бо греки від першої ж хвилини повели інтенсивні пошуки не тільки самі, а й вдалися до американської допомоги.

Перська Затока. З палуби американського авіаносця правцем на Салоніки стартує розвідник U-2. Пілот його покине небо над Олімпом після цілонічних спостережень, нічого не знайшовши, як і його попередники.

20 ГРУДНЯ 1997, СУБОТА

Елефсіс. Світанком на базі грецьких військово-повітряних сил споряджають транспортний S-130. Командир має наказ: забрати в Танагрі – за сімдесят кілометрів від Атен – десантно-штурмовий підрозділ і доставити його на північ для розшуків українського літака.

Літохорон. Над масивом Олімп баражує винищувач F-16, чутливі прилади якого обмацують поверхню землі інфрачервоними променями. Водночас із ним у небі винищувач «фантом», з якого поновно фільмують місцевість. Грецькі військові інженери не сподіваються на позитивні наслідки, бо сьогодні – через туман – видимість гірша, ніж учора.

Елефсіс. S-130 злітає за дуже насприятливих метеорологічних умов; пілот не може забрати потрібної висоти і веде машину понад гірськими верхівками; крім нього на борту ще четверо авіаторів.

Літохорон. У повітрі – вертолітна ескадрилья грецьких військово-морських сил. На землю надходять повідомлення про те, що видимість вкрай погана і навіть зі ста метрів спостерігачі нічого не бачать.

Танагра. Начальник авіаційної бази доводить до відома, що транспортник S-130, який вилетів із Елефсіса, не дістався до місця призначення, зазнавши катастрофи під Агіос Мелітосом.

Агіос Мелітос. Вертолітник доповідає, що вгледів на схилах гори Пастра уламки машини, розкидані на відстані вісімсот метрів, та обгорілі людські тіла. За наказом землі над Пастрою зависають вертолети; пілоти виключають можливість приземлення на стрімких схилах. До містечка вирушає десантно-штурмовий загін.

Довідка: Танагра започатковує список найбільших авіаційних катастроф, що сталися в Греції протягом півстоліття.

1946: лайнер, що летів із Атен до Салонік, розбився в Таганрі; загиблих – 26.

1947: DS-4 – Стамбул-Атени – увігнався в гору Імітос в околицях грецької столиці.

1958: DS-3 зазнав аварії в Танагрі; загиблих – 28.

1969: DS-6, що летів з Геракліону на Крит, впав на землю поблизу міста Кера-теа; загиблих – 90.

1973: YS-11 – Геракліон-Атени – втратив керування над морем і затонув; загиблих – 86.

1976: YS-11, не набравши належної висоти, зачепився за верхівку гори Каран-допора; загиблих – 46.

1978: DS-8 – Цюріх-Атени-Бангкок – зійшов зі смуги афінського летовища і загорівся; загиблих – 14.

1989: SD-330 пропав у горах на острові Самос; загиблих – 30.

1992: суданський боїнг-707 упав до підношви гори Імітос; загиблих – 7.

1996: АН-26 військово-повітряних сил Малі впав за дві милі від летовища «Македонія»; загиблих – 6.

Київ. Загін українських добровольців готовий вирушити до Греції. В Борисполі їх забере ІЛ-76 Мелітопольського військово-транспортного з'єднання. З грецькою владою домовлено, що над летовищем «Македонія» пілот «іла» повторюватиме маневри пропалого «ЯКа», щоб перевірити, чи не припустилася помилка його обслуговування.

Катерині. Пілот одного з флотських вертолетів сповіщає, що за двадцять кілометрів на північний захід від Катерині, між селами Фотіна та Аронас, спостерігали сліди катастрофи.

Атени. За наказом міністра оборони, до місця ймовірного падіння українського лайнера спрямовано армійські підрозділи, загони командосів та спеціальні охоронні бригади.

Катерині. Командир грецьких десантників, які разом із селянами першими дісталися місця аварії, доніс, що на схилі гори Кота-Меліса (позначка 1500 метрів) знайдено уламки вщент зруйнованого «ЯКа», що речі та документи пасажирів солдати підбирають в радіусі чотирьохсот метрів, що відламки фюзеляжу, незважаючи на сталий снігопад, і досі гарячі...

Довідка. Гірський масив Олімп, де знаходиться Кота-Меліса, найвищий у Греції – 2917 метрів; лежить на березі затоки Термаїкос; круті схили, розчленовані глибокими ярами, вкрито вічнозеленими, широколистяними й сосновими лісами.

Коментар. Командир грецьких десантників, обмежений вимогами оперативного донесення, не міг сказати, що коли солдати стали перед двохсотметровою просікою, прорубаною «ЯКом», і коли обабіч вгледіли закривавлені дерева, вони заспівали молитви.

Атени. Нарada керівників держави з військовою командою.

Прем'єр-міністр Константинос Сімітіс зазначив, що всі відомства, які займаються надзвичайними ситуаціями, показали себе з кращого боку під час розшуку українського лайнера. Міністер оборони наголосив, що координація дій була бездоганною.

Київ. На запитання журналістів, чи не зволікатиме «Аеросвіт» з виплатою страховок родичам загиблих, генеральний директор Леонід Погребняк відповів: «...законності буде дотримано, і жодних проблем ми не бачимо».

Коментар. Здається, зрозуміло, чому підлеглі Погребняка теж оперують більшовицьким «ми» («ми порадилися», «ми поклали»): наслідують шефа, який старається, щоб уникнути особистої відповідальності, сховавшись за знеособленим «ми». До того ж Погребняк бреше в живі очі, бо вже сьогодні знає, що проблема – і непоборна! – з'явиться за кілька днів.

Салоніки. На летовищі «Македонія», повторивши гілсаду загиблого «ЯКа», приземлився український ІЛ-76. Пілот посадив машину за третьою спробою і «за власними засобами». З літака зійшло сімдесят п'ять добровольців.

Фотіна. У гори посунули грецькі танки і бойові машини піхоти. На них до села вивозять трупи; перевантажують у санітарні фургони, які звідси прямують до лікарні «Папагеоргію» в Салоніках.

Фотіна. Знайдено один із трьох «чорних ящиків» українського літака ЯК-42.

21 ГРУДНЯ 1997, НЕДІЛЯ

Фотіна. На схилі гори Кота-Меліса (ділянка 400 на 60 метрів) українські добровольці збирають залишки літака, а греки – пасажирів і обслуги.

Свідчення. Володимир Ляпун: «Сніг, сніг... Правда, в неділю потеплішало, поточились струмочки... Можливо тому мені й пощастило: натрапив на два «чорні ящики» в спресованій, як гармонійка, хвостовій частині. Вони були злитовані з металом. Вирізали їх з корпусу. А навколо... Пекельне видовисько. На деревах шматки бортової обшивки і шматки людської плоти... і запаморочливий запах вологого лісу, газу, десятків трупів».

Фотіна. Українські та грецькі експерти сперечаються, намагаючись з'ясувати причини катастрофи. Греки доводять, що пілот збочив через хибні показання бортової апаратури; українці звинувачують наземні служби летовища.

Довідка. Мали рацію греки: пілотів «ЯКа» брехали прилади, що контролюють політ у поземній площині.

Коментар. Дід'є Дора виганяв – і без пенсії – механіка із сорокарічним стажем, коли він на чверть дюйма не дотягав гайку. Карав не людину, а «зло, за яке вона, можливо, і не відповідає, але знаряддям якого стала».

Один із небагатьох професійних нащадків легендарного авіатора – Джеффрі Томас – сьогодні каже: «З літаками російського виробництва (моделя жодного значення не має) за останні сорок років сталося чотириста поважних інцидентів. Давно слід сказати, що вони не є надійними і не відповідають загальноживим стандартам. Однак причини багатьох катастроф полягають не тільки в недосконалості двигунів та приладів, але й у поширенні на небо «совкового» нехлюйства».

Довідка. У трагедії з українським лайнером той неіснуючий (але все ж він існує!) прилад, яким світ вимірює «совкове» нехлюйство, зашкалило на такій високій поділці, що аварію, як ніколи широко коментували астрологи.

Коментар. Астрологи вважають, що звіртися на «чорні ящики» не варто, бо літаки потрапляють до «астрологічних вирів». Адже декілька людей, кожен з яких реагує на вібрацію планетарних аспектів, здатні утворити той самий вир. Астрологи плекають надію, що врешті-решт в аеропортах з'являться спеціальні служби, де пасажир зможе довідатись про безпечний для себе рейс (гороскопні, сказати б, бюро).

Гороскопи ж обслугами слід доконечно вивчати, щоб не спричинити астрологічний вибух.

Салоніки. До лікарні «Папагеоргіу» привезено шістдесят п'ять пластикових мішків з останками загиблих; криміналісти передбачають, що пізнати можна буде не більш як тридцять п'ять осіб.

Довідка. Кожен дорослий грек має посвідчення з фотографією і відбитками пальців; грецьким фахівцям ідентифікація не завдає труднощів; українським – навпаки: не маючи дактилоскопічних даних, вони змушені вдаватись і до найпримітивнішої методики – стоматологічної, і – до найскладнішої (порівняльні аналізи крові, тести на ДНК).

Київ. Володимирський базар. Принаймні шістьох із шістнадцяти загиблих жінок базаряни пам'ятають; усім їм від тридцяти до сорока; у всіх залишилися вдома діти; в усіх родини жили з базарних заробітків; комерція з дублянками – справа сімейна, а обов'язки постачальника припадають на жінок.

Одеса. Фонд грецької культури. На флягштоках приспущено національні прапори. Вже відомо, що з «ЯКом» загинуло двадцять три будівельники підприємства «Механіка-Україна», а ще подружжя грецьких учителів, а ще – історик Рената Карафіргут, посиротивши трьох діточок.

Салоніки. Прилетів відпоручник конструкторського бюро «ЯК»; він має проаналізувати вміст «чорних ящиків», надто ж – переговори українських летунів із контрольною вежею.

Довідка. Агенція «Ройтер» інформує, що з літаками конструкторських бюро Яковлева, Туполева, Ільюшіна, Антонова було тридцять п'ять катастроф, у яких загинуло 1.800 людей.

Крит. Місцева влада заявила, що з екологічних міркувань не дозволить змонтувати навігаційну систему в місті Геракліон, хоча монтаж і фінансує Європейська спілка. Адміністрація геракліонського летовища сповістила, що Греції доведеться сплатити дев'ять мільйонів долярів штрафних.

Довідка. Навігаційних систем нема і ще в кількох грецьких містах, куди влітку прилітає безліч туристів.

Атени. Грецьке телебачення, оповідаючи про події на горі Кота-Меліса, транслює запис переговорів пілота українського літака ЯК-42, борт 42334, з контрольною вежею. Діалог засвідчує тим, що пілот не володів вільно англійською мовою.

Салоніки. Родичі загиблих пасажирів зажадали, щоб останки пілотів було піддано токсикологічній експертизі; є підозра, що екіпаж уживав перед польетом алкоголь.

Коментар. Речник грецької влади Нікос Атанасакіс: «Одиною розрадою для прибитих горем родичів може бути те, що смерть усіх – і пасажирів, і обслуги – була миттєвою... Ніхто не спромігся навіть збагнути, що сталося».

Фотіна. У сільській церкві правилася панахида по всіх, кого смерть спіткала на горі Кота-Меліса.

Атени. На сторінки столичних часописів потрапив конфіденційний рапорт, підготований комітетом з вивчення катастроф для грецького прем'єра. Автор Акрівос Мантеліс пише, що аварію спричинила низка помилок українського пілота, який міг неправильно обрати частоту для зв'язку із землею або ж утратити орієнтацію через хибні показання гіроскопічного компаса.

Атени. Експерти – грецькі, українські, російські – дешифрували дані «чорного ящика», який зберігав інформацію про те, що відбувалося в пілотної кабіні продовж останніх тридцяти хвилин. Порівнявши її з інформацією іншого «чорного ящика», який перебирав показання приладів, експерти дізналися, що тоді, коли командир корабля потвердив північний курс, апаратура зафіксувала – західний.

Коментар. Український міністер з надзвичайних ситуацій Валерій Кальченко: «Далось взнаки те, що греки не були готові співпрацювати з нами...».

Довідка. 18 грудня (другий день пошуків) у Греції страйкувало геть-чисто все – аж до поліцейських. На страйк не пішла тільки профспілка авіаційних диспетчерів, пояснивши свою позицію солідарністю з українськими летунами.

Атени. Міністер у справах Македонії та Фракії Філіппос Песалнікос наказав сформувати ще один загін, який додатково прочесть місце катастрофи. Армійські підрозділи заблокували під'їзди до села Фотіна на неозначений час – поки не буде знайдено всі – аж до найдрібніших – залишки літака ЯК-42.

Довідка. За міжнародньою угодою про цивільну авіацію, підписаною дванадцятьма державами, а з-поміж них і Україною, дешифровка самописців з літаків, які зазнали аварії, відбувається в Австралії, Великобританії, Російській Федерації, Сполучених Штатах і Франції.

Ганновер. Змішана грецько-українсько-російська комісія прилетіла до Німеччини, де офіційно аналізуватиметься зміст «чорних ящиків».

Довідка. Сполучені Штати накопичили величезний досвід, досліджуючи авіаційні катастрофи. За їхньою статистикою, 1988-97 роками літаки забрали життя 7.500 особам, а із сто тридцяти семи аварій з трагічними наслідками 37 припало на гірську місцевість.

Київ. Генеральний директор компанії «Аеросвіт» Леонід Погребняк доводить, що аеропорт «Македонія» в Салоніках не є гірським...

Коментар. Юрій Федоренко (очолює комітет з використання повітряного простору України): «Македонія» не гірський аеропорт?.. Фальсифікація! За всіма законами – і теперішніми, і ще союзними – екіпаж, який відряджають до Салонік, має набути практичних навичок із приземлення в оточенні гір. А «Аеросвіт» знехтував закони, писані кров'ю, і послав до Греції летунів, з яких жоден не ступав на бетонку «Македонії».

Фотіна. На схилі гори Кота-Меліса, під снігом і на ділянках уже голої землі, зібрано понад п'ятдесят відсотків бортової апаратури літака ЯК-42. Чимало приладів пошкоджено, але найновіші методики дозволяють і з них зняти показання.

Київ. Заступник генерального директора компанії «Аеросвіт» Микола Никитенко: «Ми надаємо перевагу «бойнгам», хоча орендуємо й інші машини, переобладнавши їх під бізнес-клас. Ми виходимо передовсім з вимог безпеки і комфортабельності». (Знов переконуємось, що «компаньйони» з усіх можливих займенників визнають тільки колективістський «ми». А втім... – М. Ш.).

Довідка. Авіація завжди – колективна відповідальність за людське життя, на сторожі якого стоять Чиказька конвенція та Повітряний кодекс із їхніми стандартами та правилами польотів. Однак безлічі дрібних компаній, які обсіли українську авіацію, лодержуватись стандартів і виконувати правила – несила. Знаменно, що всі літаки, які останнім часом зазнали аварій, належали чартерним компаніям.

Коментар. Генеральний конструктор «ЯКів» Александр Дундуков: «Одна з причин дедалі частіших авіаційних катастроф – поява «піратських» компаній, які, не маючи власних літальних апаратів, орендують їх, а відтак вичавлюють і з машин, і з людей все до краплі заради максимальних зисків».

Довідка. Організаційним утіленням людини на ім'я Дід'є Дора є компанія «Люфтганза», в якій аварій менше, ніж у котроїсь іншої.

Авіаційний парк «Люфтганзи» – 311 машин: їхній пересічний вік – шість років.

Технічна контроля могла б вдовольнити й самого Дід'є Дора, для якого нормальним був тільки ідеальний стан машини.

Є чотири версії перевірок – А, В, С, D.

А – контроля перед черговим стартом;

В – щомісячна комплексна перевірка та профілактика;

С – щотримісячне ретельне обстеження, яке триває тиждень;

D – щороку або й щопівроку літак переганяють до Гамбургу на демонтаж, а відтак знову складають.

Найбільшою прикрістю для клієнтів «Люфтганзи» були синці, яких вони дістали, коли лайнер насподівано загальмував на варшавській посадковій смузі.

Київ. Ізраїльсько-український «Аеросвіт» подав списки, за якими з Одеси до Салонік бортом 42334 вилетіло шістдесят два пасажери та вісім членів обслуги.

Фотіна. У лісі на схилі гори Кота-Меліса зібрано всі людські останки. Криміналісти свідчать, що з «ЯКом» загинуло сімдесят дві особи. Останнім знайшли пошматоване жіноче тіло, яке не вдалося ідентифікувати. Гадають, що останньою жінка зайшла трапом до літака в Одесі, а тож – не була зареєстрована.

Свідчення. Лікар Римма Карабут (загін українських добровольців): «...опікувалася тими, хто міг потерпіти під час пошуків. Потерпіти фізично й морально. Важко уявити, що переживали наші хлопці в лісі під Фотіною. А все ж таки найважче було в Києві: ми ж поспішали, щоб бодай котрогось порятувати, а нас не випускали...».

Львів. Західноукраїнська транспортна прокуратура, зважаючи на те, що львівський екіпаж оскаржено в професійній некомпетентності, почала слідство щодо катастрофи в масиві Олімп. Слідчі з'ясували, що командир корабля боїнг-737 неправдиво свідчив в Одесі про стан своєї машини і що «боїнг» безпідставно зняли з маршруту. Прокуратура потвердила, що в Україні нема специфічно авіаційних страхових законів, але не повідомила, хто страхував обслугову «ЯКА» та його пасажирів.

Коментар. Аналітик повітряних катастроф міністерства транспорту Чеської республіки Ладіслав Міка: «Некомпетентність – поняття, яке – надто ж сьогодні – не має прозорих меж. Сьогодні, коли лібералізація призвела до появи десятків приватних компаній, які швидко опанували міжнародні маршрути, в гонитві за прибутками вони влачуються до небезпечних заходів. Приміром, скорочують штати обслугову. Зараз у пілотській кабіні можна побачити лише двох летунів, а решта... непотрібні, бо маємо комп'ютер. Однак комп'ютер – річ по-своєму підступна. І диспетчери, і пілоти цілком звіряючись на комп'ютер, утрачають самовладання за екстремних обставин, коли відмовляє електроніка».

Салоніки. Лікарня «Папагеоргію». Родичі пізнали двадцять одного українця з тих, що летіли на борті загиблого «ЯКА»; дев'ятьох не пізнав ніхто. Сорок грецьких сімей забрало з трупарні останки своїх близьких. Одна українська сім'я сказала, що поховав небіжчицю в селі Фотіна.

Ганновер. Німецькі фахівці працюють з «чорними ящиками». Вивчено записи діялогів, які точилися в кабіні перед тим, як літак увігнався в гору. Доведено, що навіть за кілька секунд до аварії ніхто й гадки не мав про небезпечне зближення із землею.

Київ. Перший заступник міністра транспорту, голова державної авіаційної адміністрації Володимир Максимов: «Я запевняю, що машина та її обслуга цілком відповідали нормам виконання міжнародних польотів...».

Довідка. Літак ЯК-42 із салюном на 120 пасажирів вийшов на лінії 1980 року й відтоді експлуатується в Російській Федерації, Україні, Литві, на Кубі. За період 92-97 років «ЯКи» російського виробництва двічі потрапляли в катастрофи з великим числом жертв: у Китаї, коли загинуло сто шість осіб, і в Греції (зудар із горою), коли загинув було – сто п'ятнадцять.

Коментар. Ладіслав Міка: «Знаю драматичні епізоди, коли пілоти «змагалися» з комп'ютерами. Найчастіше, коли – за стресової ситуації – неадекватно реагували на дії самого комп'ютера. В кабіні тоді панувала атмосфера цілковитого непорозуміння, а тож одна помилка спричиняла низку інших».

Довідка. Світова практика свідчить, що з'ясувати причини повітряної трагедії завжди набагато складніше, ніж визначити страхові компенсації, але в історії з українським літаком усе пішло всупереч світовій практиці. Наперед вийшла не поодиноким неоціненність людського життя, а навпаки – його ціна в грошових одиницях.

Київ. Адвокати комерційної компанії «Аеросвіт» наполягають, що сплатити компенсації родинам загиблих повинно Львівське авіапідприємство, тому, що саме його літак узяв пасажирів в Одесі.

Київ. Юрію Федоренкові (комітет з використання повітряного простору) доповіли, що людей, які летіли до Салонік, було застраховано як пасажирів літака боїнг-737, що пересадка на ЯК-42 не зафіксована відповідними документами.

Довідка. Український департамент авіаційного транспорту з-поміж своїх хронічних боржників числить винятково вітчизняні – такі, як «Аеросвіт» – компанії, а вибивати з них борги часто доводиться Кабінетові міністрів.

Коментар. Юрій Федоренко: «Навряд чи «Аеросвіт» спроможеться виплатити потрібні гроші. Гадаю, що знов платитиме Україна, бо ЯК-42 залишався все ж таки державною власністю. Не виключено, що коли греків залишать ні з чим, деякі країни не впускатимуть до себе наші літаки».

24 ГРУДНЯ 1997, СЕРЕДА

Атени. Грецька преса та кореспонденти іноземних агенцій зазначають, що хоча вже минув тиждень від дня катастрофи, число жертв і досі невідомо. За офіційним списком компанії «Аеросвіт», пасажирів по-старому – шістдесят два, членів команди – вісім. У лісі ж на горі Кота-Меліса знайдено останки сімдесяти двох людей. Засоби масової інформації сподіваються, що кинути світло на одну з найтрагічніших катастроф в історії Греції мають «чорні ящики».

Довідка. «Чорні ящики» зберігають дані щодо принаймні кількох базових параметрів літака: потужність двигунів, швидкість на кінцевій ділянці, висота, курс, позиція елеронів.

Коментар. Отже, чи не було безпечніше літати в часи, коли жив Дід'є Дора?

«Ні!» багатьох його нащадків ґрунтується на статистиці. 1995 року співзалежність між одним мільйоном польотів і числом аварій з людськими жертвами була – 0,46, а в році 61 той самий показник дорівнював аж шістнадцяти.

На думку людей, які присвятили себе вічноживій (без жодної метафоричності) справі Дід'є Дора, авторитет компанії також не є запорукою того, що число злетів завше збігатиметься з числом посадок.

А все ж таки потенційними носіями небезпеки є чартерні компанії, які зменшують вартість квитка коштом скорочення сервісних програм, а тож – людського життя.

25 ГРУДНЯ 1997, ЧЕТВЕР

Львів. Родини двох пілотів, двох бортінженерів, двох стюардес і бортмеханіка чекають, що з Греції буде доставлено останки їхніх близьких. Чекають марно... Львівська мерія обговорює, де поховать екіпаж літака ЯК-42, борт 42334.

Довідка. Провідні інформаційні агенції подали перелік авіаційних катастроф, що сталися продовж останніх дванадцяти місяців: Кавказ, острови Гуам, Пномпень, Суматра, Уругвай, Арабські Емірати, Греція, Індонезія.

Загинули машини: АН-24, боїнг-747, А-300, DS-9, ТУ-154, ЯК-42, боїнг-737.

Перелік – а він же залишиться в історії авіації! – зафіксував, що український ЯК-42 ніс на борту сімдесятьох – не більше! – людей.

Коментар. А ті – двоє, чії останки на мармуровому столі трупарні не впізнав ніхто, вони хіба не були людьми Землі?

Так пощо ж вони загинули безіменними? І хто забрав їхні імена?

26 ГРУДНЯ 1997, П'ЯТНИЦЯ

Львів. Приземлився літак з мертвим екіпажем: Олексій Вчорашній, Анатолій Широкий, В. Медведєв, В. Кеней, І. Вихованський, С. Мисюра, Д. Палюга.

Атени. Слідча комісія сказала, що не квапитиметься з висновками; її глава – Акрівос Цолакис – сказав, що не бажає офірувати об'єктивністю і повідомить про все громадськості тільки тоді, коли буде певен, що жоден із висновків годі спростувати.

27 ГРУДНЯ 1997, СУБОТА

Львів. Екіпаж літака ЯК-42 прийняв (мерія зробила таки виняток) львівський некрополь – Личаківське кладовище.

Атени. Дев'ять парламентаріїв зажадали, щоб Ареопаг порушив кримінальну справу проти осіб – хоча б які посади вони не обіймали, що завинили ненавмисним убивством і порушенням правил безпеки полетів.

Коментар. Оперуючи статистикою, можна дійти до висновку (а фахівці й доходять), що кількість тяжких авіакатастроф зростатиме по цілій земній кулі, хоча б тому, що зростає кількість машин, які вирулюють на старт.

А ще й тому, що майже в усіх країнах легковажать транспортною авіацією з її застарілим машинним парком і здебільшого літніми пілотами.

28 ГРУДНЯ 1997, НЕДІЛЯ

Москва. Найавторитетніший російський експерт Рудольф Теймуразов довів до відома, що «чорні ящики» з українського «ЯКа» ганновський центр передав Москві. Теймуразов пояснив, що грецька влада помилилася, спрямувавши бортові самописці до Німеччини. Процес дешифровки – дорогий, і фінансуватиме його Міжнародний авіаційний комітет, бюджет якого на сімдесят відсотків забезпечено коштом Москви. За словами Теймуразова, він виключає упередженість російських фахівців.

29 ГРУДНЯ 1997, ПОНЕДІЛОК

Фотіна. На сходці громади селяни ухвалили спорудити каплицю на схилі гори Кота-Меліса, де загинули поіменовані й безіменні Люди Землі.

30 ГРУДНЯ 1997, ВІВТОРОК

Атени. Іноземні кореспонденти, які два тижні подавали матеріали про те, що сталося з українським літаком, коли вщух ажіотаж, усвідомили, що найбрех-

ливішою інформацією наділяв їх заступник начальника управління цивільної авіації Греції К. Суладакіс.

Чинивний аналог українських погребняків запевняв, що 17-го грудня на летищі «Македонія» погода сприяла ідеальній посадці.

Коментар. Іноземні кореспонденти не мали змоги порівняти безхитре ошуканство Суладакіса з рафінованою брехнею українських урядників, інакше останнім віддали б пальму першенства.

Довідка. На операцію в горах і на морі Греція кинула п'ять тисяч своїх вояків і старшин, екіпажі десятків літаків і вертолетів, команди десятків кораблів, півтисячі автомобілів, бойових машин піхоти, транспортерів і танків...

А ще ж були сотні поліцейських і пожежників...

А ще ж – сотні й сотні добровольців...

31 ГРУДНЯ 1997, СЕРЕДА

Київ. Один із українських кореспондентів пригадав, що за вісім днів до трагедії з бортом 42334 одна людина пророчо передбачала події, хоча й не була астрологом.

Довідка. Це був – Валентин Рвачов, президент асоціації летунів, який звертався до Олександра Мороза (тодішній голова Верховної Ради і теперішній претендент на президентство. – М. III.): «У Сполучених Штатах безпекою полетів опікується 2700 фахівців, а в нас... Ну, зачекайте! От гробанеться котрийсь лайнер, а з ним – півсотні іноземців, так державної скарбниці не вистачить, щоб поквитатись. І вже не компанія збанкрутує, а – ціла держава».

Коментар. Україна випадає наче літак ЯК-42, наче літак, що несе на фюзеляжі й крилах синьо-жовні пізнавальні знаки, але ж усім відомо, що він – російського виробництва.

А в Україні все випадає так, наче її «нічний політ» і справді інспектуватиме така особа, як Олександр Мороз, а не Валентин Рвачов.

Земля людей залишається без Дід'є Дора.

Прага

«Де б не були ми, куди б не пішли,
Щоб заховатись від куль і стріли,
Нас зустрічають скрізь і завжди
Квіти добра, квіти біди.

Хочете папороть-квітку вхопити?
Можна за неї й життя загубити:
Може своє, може твоє,
Зло чи добро ця квітка дає?»

Ганна Черінь: «Квіти добра і зла», 1991

«НЕ ЗАГУБИМОСЬ В ДІЙСНОСТІ, ПОДУМАЙМО ПРО МАЙБУТНЄ...»

Тяжко писати на згадану тему, щоб не повторювати вже висказане іншими, бо всім нам йдеться про те саме: як вистояти у відірванні від коріння? Тому вибачаюсь, якщо дещо може буде повторене з думок вже написаних. Отже, що і як? Зачнімо від себе самих.

По-перше, перестаньмо нарікати, а робімо кожний в своєму середовищі все, що можна зробити для того, щоб не загубитися, а вистояти. (Гарно написав про це вже в першій дискусії пан з Лемківщини). Не очікуймо ні від кого дарів, бо ніхто нам нічого не дасть даром. Спитаймо батьків і дідів наших, які в зовсім не крашій, а гіршій матеріальній ситуації домагалися свого і самі його творили. Дуже давно один Македонець сказав: «якщо не можна поконати труднощів, треба доконати неможливого».

По-друге, пам'ятаймо, що життя народу багатогранне і нема в ньому неважких ділянок, а є лише чергування важностей. Важна т. зв. велика політика, якою займається ГУ ОУП, але не менш важна праця в низах на місцях – в містах, селах і забутих досі маленьких спільнотах, розкинутих по всій РП. А ця остання занепадає і то дуже; комунікативність між ГУ ОУП та гуртками не відповідає потребі часу. Кореспонденти «НС» властиво не бувають серед людей, хіба що при нагоді якогось свята. Колись пробував робити це Б. Гук, але не знайшов визнання ані в ГУ, ані в редакції «НС». Треба жаліти... Бо ... Фестиваль української культури раз на два роки, Лемківська ВАТРА щорічно, конференції, хоч дуже важливі і дуже потрібні, не вирішують питання. ГУ мусить запрацювати на пошану і довіру українства в Польщі постійним буттям – в різній формі – серед народу. Сьогодні маємо такий великий загін інтелігенції, якого не мали колись, а рівночасно нема кому вчити дітей рідної мови в багатьох пунктах.

Хто скаже скільки нас є в РП, де і як живуть наші люди? Здається, що в цьому напрямку ніхто навіть не робив спроби щось вчинити (поминаю статистику, яку ведуть Церкви в парафіях). Нагадаймо, що, нпр., жиди мають облік зі всього світу і в усіх країнах, де є хоч двадцять життів.

По-третє, українство в РП, як відомо, не є еміграцією, хоч живе сьогодні в розсіянні. Його збереження, як поважно думати, залежатиме від животворчих соків, що їх дає тільки Рідна Земля. Тому потрібне постійне живлення нас історичними коріннями нашого буття і заохочуванням до повернення. Це питання зовсім лишається поза увагою ОУП і «НС». Тут треба вклонитися діячам ОЛ! Треба повсякденно збагачувати нас свідомістю про нашу приналежність до Української нації, як це роблять поляки і інші народи у себе. Вчимося від них. Все це не нехтує факту польського громадянства. А поки «НС» публікує статті «політологів», різних Рябчуків, які вчать нас, що української нації нема, не сформувалась. Кому в догоду?

По-четверте, не лишати поза зором дій церковне життя, бо інакше буде так, про що неловко писав Шановний Мігус. Церкви завжди мали великий вплив на наше суспільство. Питання важливе і тому, що традиційні Церкви, до яких належить більшість українців в РП, сьогодні є під могутнім впливом (!) чужих інтересів. Польська православна Церква, а точніше – її єпархи – за малим винятком – є під духовним омофором «канонічної» Російської Церкви, а з другого боку – державної адміністрації. В православних церквах нема релігійної літератури українською мовою, все і всюди російською і польською. Церковний календар раз до року і Антифон тільки підтверджують цю думку.

Візантійсько-український обряд (УГКЦ, УКЦ) прямує до повного злиття з польським Костелом. Тому натрапляємо на відмови служіння, нпр., панахиди за Т. Шевченка, відмова доступу до парафіяльних приміщень тим же парохіянам для мирських (світських) зустрічей; заборона збирати гроші на відбудову храмів в Києві тощо. Отже, громадськість мусить мати якийсь вплив на церковне життя, бо так було у нас завжди. І громадські організації не можуть відмежовуватись від цього питання, бо інакше з нас зроблять релігійно-етнічну (або і без останнього) громаду, чи групу. (Я вибачаюсь перед всіма священниками і єпископами, які мимо «настанов» зверху, вірно служать Церкві й народові, а є їх не так то й мало. В багатьох випадках власне їм завдячуємо в деяких місцевостях, що ми вистояли!).

Дальше, носієм ідей і речником кожної громадської організації є їхній пресовий орган. У нас таким повинно бути «Наше Слово», як загально українська газета. Чи «НС» сповнює цю роллю? Замість відповіді, поставмо питання: чому спадає постійно наклад «НС»? Чому «Український Альманах» виходить з великим опізненням і не має попиту в читачів? Чому, нпр. «Церковний календар УКЦ», і православної єпархії в Сяноці виходить ще перед закінченням старого року? Питання не риторичні. Знаю, все можна виправдати не малими обов'язками і завданнями, але все ж таки правда є така, яка є, і цим фактом не належить легковажити.

Здається, що в «НС» мало висвітлюється життя нашої громади в Польщі; мало висвітлюється життя наших шкіл, а вони мають не малий доробок; мало, або зовсім поминається питання молоді – про УНМ, Пласту, Церковних братств тощо; здається, що редактори мало бувають в терені, якщо поминути більші святкові заходи, фестини чи політичні події. І мова «НС» повинна бути живою мовою. Редакція не реагує, а як реагує, то грубо, некультурно, – для прикладу відповідь І. Щербі, Б. Лихолатові, – на листи читачів. Це одна сторінка, а друга? Які занепадницькі ідеї пропагує «НС», (пробачте, – можливо І. Щербі вважав їх за «прогресивні»). Кілька прикладів: «в демократії асиміляція не минуча, справа в виборі способу»; «наші прикордонники дикуни, бо не визнали російського-СССР паспорта однієї товаришки»; «Україні не загрожують з середини ліві сили, тільки Росія»; «Росія Україні не загрожує, бо програла війну в Чечні»; «Української нації нема, вона не сформувалась»; «Шевченко був п'яницею і розпусником, сам собі створив свій міф».

Якась «історик» вчила, що ми горді з своєї мирної політики і що ми ніколи не нападали на чужі землі, тому нас називали гречкосіями.

Був у нас Святослав Завойовник, але він не був українцем, навіть не був слов'янином;

А як нам підсовують «велику» російську культуру, російських «святих» в статті про подарок його величності царя – Володимирський собор в Києві? І таких

антиукраїнських статей-наук знайдете майже в кожному числі «НС». Репліки, або полеміку з ними «науками» І. Щерба відкидає, бо така думка читачів (?)

Треба сумніватись, чи гол. редактор «НС» не знає, що в Україні т. зв. «ліві» є ніким іншим, як, власне, російськими речниками російських імперіяльних інтересів, що і записано в програмі, нпр., КПУ. Сам факт публікації таких статей свідчить про політичну опінію редактора – москофільсько-ліву. Очевидно, його право визнавати ту, а не іншу політичну опінію, але «НС» є органом ОУП, тоді питання, що на це каже ГУ ОУП? Зарозумілість і погордливе ставлення до власного народу і читачів зокрема, не повинно бути прикметою редактора, навіть такого як І. Щерба.

І на кінець. Здається, що є нагальна потреба відновити видання «Нашої культури», або «Зустрічей», бо «НС» є тижневиком для всіх і повинен насвітлювати щоденні питання нашого буття і подій у світі. У нас є вже ціла когорта інтелігенції і науковців, яким треба дати можливість презентувати свій науковий доробок – історичний, культурний, політологічний і тощо. На сьогодні такого органу нема. «Варшавські Зошити», чи «Між Сусідами», – останнє краще від першого, не сповнюють цієї ролі і не тут доводити чому. Розумію, що легше говорити ніж зробити і можна навести багато причин неможливості. Та ми вже не такі бідні, тільки треба йти до людей і трішки посвяти для нашого сьогодення і майбутнього.

Т. Косцюшко двісті років тому кликав до поляків: «першою умовою позбутися ярма (духовного теж – моє) є – відважитись бути вільним!» Без цього пропадемо, не загубимось, а пропадемо в дійсності.

І не продаваймо землі батьківської за будь-які варіанти відшкодувань, бо не масмо на це права, за ніякі дукати! Амінь.

Сергій ПОЛТАВЕЦЬ

МОНАРХІЧНІ ПРАГНЕННЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО – ПРИМХА ЧИ ПОТРЕБА?

Досліджуючи джерела з історії Визвольної війни (1648-1657 рр.), ставиш собі безліч питань. І одним з них є таке: прагнення Хмельницького створити державу зі спадковою владою, що так чітко простежується вже від середини 1648 р. – це його особиста примха, а чи політична потреба?

Перед очима Хмельницького був приклад Речі Посполитої, де король (монарх) був лиш іграшкою в руках шляхти. Території польської держави була розбита на «зони впливу» заможних шляхтичів-магнатів, які чинили політичний тиск на короля, що призводило до хаосу в державно-політичному житті.

Така ситуація не змогла задовольняти Гетьмана, який бачив усі недоліки політичної системи тогочасної Польщі. Хмельницький шляхом зміцнення та централізації влади в своїх руках намагався не допустити до такого сценарія при

розбудові політичної системи України. Він не був прихильником охлюкратичних традицій низового козацтва. На початку 1649 року Гетьман говорить польським послам: «Правда то есть, жем лихий і малий чоловік, але мі то Бог дав, жем есть единовладцем і самодержцем руським»¹. Це не було просто хизуванням Хмельницького, а простою констатацією доконаного факту. Говорити послам польського короля такі слова козацький гетьман міг лише маючи на те достатні підстави. Свідченням того, що влада Хмельницького була сильною, стабільною та незаперечною, є рядки анонімного автора XVII ст. Він наводить дані про те, що під час переговорів з послом Д'єрдя II Ракоці Гетьман обіцяв допомогу правителю Трансильванії лише за умови визнання його (Хмельницького) князем всієї Руської землі. Вже на початку 1649 року Хмельницький відмовляється від практики постійного кликання «чорних» рад. Місце «чорної» ради займає рада старшинська. Ю. Мищик наводить дані, які свідчать про те, що Гетьман у травні 1649 року своєю владою замінив частину полковників, у яких наче б то вийшов термін їх річного володарювання. Досить зазначити, що до цього нічого подібного не було. Мобілізація до війська проводилась згідно з універсалами Гетьмана. Всі, хто ухилився від неї, були покарані. В цей період у свідомості населення зміцнюється впевненість у харизматичності постаті Богдана Хмельницького. Павло Алепський у своїх «Подорожніх записках» стверджує, що в українських церквах відправляються молебні за вшанування Гетьмана Хмельницького. Полковники у своєму листуванні з прикордонними московськими воєводами так титулюють Хмельницького: «государь нашый пан Богдан Хмельницкий Гетьман Війська Запорізького», а пізніше пишуть так: «Божею милістю великий государь Богдан Хмельницкий».

Навіть Сильвестр Косов, який спершу з пересторогою ставився до збройних змагань Хмельницького з Польщею, називав Великого Гетьмана (вже після ради в Переяславі) «нашої землі начальником і повелителем».

Навіть польський король Ян Казимир у листопаді 1650 року, звертаючись до сенаторів, з обуренням говорив, що Б. Хмельницький «не допускаючи панів до мастків, робить себе володарем»².

У джерелах є згадка про те, що наприкінці 1649 року в Чигирині розпочалося карбування монети, на якій були «на одному боці – меч, а на другому боці – Богданове ім'я»³. На думку І. Крип'якевича, факт карбування монети засвідчує повне незалежнення України від Польської Корони.

Гетьман, як фактичний володар України, рішуче добивався виконання прийнятих ним рішень. В універсалах до своїх полковників Хмельницький зазначав, що той, хто посміє ослухатися його наказу, буде покараний «на горло». Отже, великий Гетьман повністю розпоряджався життям і смертю своїх підданих. А таким правом міг користуватись лише монарх. До Хмельницького ні в кого з гетьманів такого права не було. Поступово відбувався процес утвердження в свідомості різних верств погляду на владу Гетьмана, як на владу, дану від Бога.

Гетьманська влада Хмельницького попри всю схожість з владою монархів інших країн, мала свої особливості. По-перше, це не була азійська деспотія на кшталт влади московського царя:

¹ «Воссоединение Украины с Россией». Т. 2, стт. 117-119.

² «Документы об Освободительной войне украинского народа...», ст. 355.

³ Акты Юго-Западной России... Т. 3, ст. 408.

По-друге, це не була маріонеткова влада польського короля, який тільки номінально був володарем у тогочасній Речі Посполитій, а фактично державою правило заможне шляхетство.

По-третє, тогочасна соціальна структура України-Гетьманщини суттєво відрізнялась від структури суспільства будь-якої з сусідніх країн:

а) було ліквідовано стан великих світських землевласників;

б) зросла політична вага дрібної шляхти;

в) провідну роль у політичному житті українського суспільства відігравала козацька верства;

г) підвищився політичний статус селянства, що здобуло особисту свободу, право власності на землю і право вступати до козацького стану. Український селянин цим різко відрізнявся від російського «смерда» і польської «черні»;

д) українське духовенство стало надхненником збройних звият українського війська і мало велику ідеологічну вагу;

е) як наслідок, прискорився процес формування нової української еліти, яка, на думку В. Липинського, була тим підмурівком, на якому будувалась українська держава.

Утвердження монархічних рис влади Гетьмана відбувалося з певними труднощами. Особливо ускладнилось становище Хмельницького на початку весни 1650 року, коли відбувся виступ запорожців, які проголосили гетьманом Худолія. Лише після застосування сили та арешту Худолія вдалося заспокоїти Запорожжя. З погляду державного будівництва Запорожжя завжди було дестабілізуючим чинником. Хоча повстання за своєю суттю не було виступом проти влади Гетьмана, воно було спрямоване проти соціально-економічної політики уряду.

В березні 1651 р. у Хмельницького виникла ще одна проблема «Як повідомляв посол литовського гетьмана, старшинська рада у своїй більшості висловлювалась за припинення військових дій проти Польщі. У відповідь на це Хмельницький скликає 26 травня «чорну раду» (до цього моменту він її не скликав). «Чорна рада» уисловиалась за продовження боротьби і підтримала Гетьмана. Після цього Гетьман усунув з посад пропольські настроєних полковників⁴.

Завдяки такій внутрішній політиці Хмельницькому вдалося досягти зміцнення міжнародного становища держави. зростання її ролі як суб'єкта політичних відносин у Східній та Південно-Східній Європі.

Про глибинну повагу до особи Гетьмана, його величезний авторитет серед козацтва говорив хоча б той факт, що після поразки під Берестечком рядові козаки і полковники, побоюючись розправи над Гетьманом, умовляли його не їхати 28 вересня 1651 р. до польського табору для підписання Білоцерківського договору. Козацтво вважало, що «три тисячі Потоцьких і Собеських не варті нашого добродія пана Гетьмана». Ще раз нагадаємо, що це було після поразки українського війська під Берестечком, а, отже, військо і населення перебувало в дуже важкому психологічному стані. Однак віра в геній Хмельницького не похитнулася, вона, навпаки, зросла, зміцніла. Після перемоги під Батогом (1-2 червня 1652 року) і поновлення влади Гетьмана на втрачених територіях посилюється процес зміцнення гетьманської влади. Цьому сприяла і харизматичність постаті Хмельницького. Пішовши свого часу на зближення з Портою, Хмель-

⁴ ЦДІА України. 1230. Оп. 1. Спр. 334. Арк. 57-58.

ницький сподівався домогтися юридичного оформлення свого правління у формі спадкового гетьманства. Він усвідомлював, що отримання князівського титулу з рук іноземного монарха поставить під сумнів легітимність його влади. Тому з часом Хмельницький обрав інший шлях: добиватися перетворення гетьманської влади, що виросла на національному політичному ґрунті й визнавалась більшістю населення легітимною, у спадкоємну монархію. Це бачили і політичні противники Гетьмана. Наприклад, польський посол Станіславський у листі до Д'єрдя II Ракоці у 1656 р. пише: «...чи зможе Хмельницький, який щасливо зміцнювався протягом дев'яти років і став володарем русинських країв, повернутися до природного стану і з володаря, з монарха, на наказ якого виступає 100 тисяч війська, перетворитися у слугу і підданого вашої князівської милости?»⁵

Звісно, всім було зрозуміло, що таких намірів у Хмельницького не було.

Хмельницький мав на меті закласти власну династію, яка була б пов'язана з уже існуючими. Скориставшись з того, що похід козацького війська в Молдавію 1650 р. був вдалим, Гетьман змусив В. Лупула дати згоду на шлюб його доньки з своїм сином Тимофієм. Цей шлюб мав би легітимізувати владу Тимофія Хмельницького та його дітей як в Україні, так і в Молдавії. Таким чином досягалось визнання законності влади українського Гетьмана у сусідніх державах. Сам же Хмельницький залишався фактичним правителем. Крім того, треба згадати і той факт, що в останньому листі Тимофій Хмельницький титулується як «Гетьман Війська Запорізького». Загибель Тимофія в обложній Сучаві, а також чергова зрада Іслам-Гірея III під Жванцем змусили Гетьмана тимчасово призупинити реалізацію своїх династичних планів.

Наприкінці свого життя Б. Хмельницький пов'язує свої династичні плани з молодшим сином Юрієм. Він добивається від старшини визнання прав Юрія на гетьманську булаву, і в 1657 році іноземні посли вже звертаються до Юрія Хмельницького як до спадкоємця гетьманської булави.

Отже, єдине, чого не вистачило Богдану Хмельницькому для остаточного встановлення династичної спадкової гетьманської влади, був час.

Фактор часу та спротив гетьманським намаганням з боку частини старшини — ось основні чинники, які спричинили в подальшому Руїну та політичну залежність України від Московії та Речі Посполитої. В кінцевому результаті держава, створена титанічними зусиллями Богдана Хмельницького і його соратників, перестала існувати. Ще раз зазначимо, що тільки в спадковій гетьманській владі Хмельницький вбачав гарантію визнання Української держави, як суб'єкта в європейській політиці.

«Наші прадіди запорожці вимірювали життя не роздрібноючи його. Вони клали життя для життя, не дозуючи крові. Той, хто виходить на поле честі, вносить все життя».

Євген Сверстюк

⁵ Ковальський Н., Мышк Ю. Анализ архивных источников по истории Украины XVI-XVII вв. Днепропетровск, 1984, ст. 36.

*Олексій СИТЕНКО,
академік Національної Академії Наук України,
Інститут теоретичної фізики НАН України, Київ*

МОЇ ЗУСТРІЧІ З ЯРОСЛАВОМ РУДНИЦЬКИМ

Минає два роки, як відійшов у вічність Ярослав Рудницький, великий вчений, визначний громадський діяч, палкий патріот своєї Батьківщини. Все своє життя він активно боровся за утвердження та розвиток української науки та культури. своєю самовідданою працею здобув широке визнання серед світової громадськості.

Мені випала радість близько познайомитися з ним та спілкуватись на протязі декількох років уже після здобуття Україною незалежності. Але перш ніж оповісти про наше знайомство, я хотів би дещо зупинитися на деяких, здавалося б, малозначущих подробицях зі своєї юности, які власне і стали приводом для нашої зустрічі. Незважаючи на свій потяг до гуманітарних наук, а зокрема до українознавства (ще в шкільні роки сильний вплив на мене справила заборонена «Історія українського письменства» Сергія Єфремова), я обрав, навчаючись в Харківському університеті, фізико-математичний факультет. Мені здавалося, що фізика, спадкоємниця натурфілософії, дозволить зберегти внутрішню незалежність і гідність в умовах тоталітарної совєтської дійсності.

Склася так, що, навчаючись в повоєнний час, мені довелося жити в гуртожитку разом зі студентами історичного факультету. Це були старші за віком від мене, переважно демобілізовані з армії пільговики з дуже обмеженими інтелектуальними зацікавленнями. Одного разу один з них приніс до кімнати декілька книг, які дістав десь за безцінь. На моє здивування, серед цих книг була «Історія старої драми» Михайла Возняка, видана Могилянсько-Мазепинською Академією Наук в Польщі, а також збірники праць Українського Наукового Інституту у Варшаві за 1938 рік. За совєтських часів стверджувалось, що Польща – ворог України, тому мені було дивно, що в Польщі міг існувати Український Науковий Інститут та Могилянсько-Мазепинська Академія Наук. За деякий час я змінив місце проживання і втратив зв'язок з тими студентами.

Фізика виявилась дуже цікавою наукою. Харківська фізична школа відома в усьому світі. Теоретична фізика полонила мене, і я в подальшому присвятив своє життя науковій роботі, зосередившись на проблемах ядерної фізики та фізики плазми. Однак я продовжував цікавитись українською літературою та історією України. Якось згадавши про бачену мною книгу Михайла Возняка, я спробував розшукати її або інші видання того часу. Але подібних видань в бібліотеках Харкова та Києва не було, всі мої багаторазові намагання щось дізнатися про Могилянсько-Мазепинську Академію Наук виявилися марними. І тільки в 1985 році, перебуваючи на запрошення професора Юрія Даревича в Торонто, я довідався від нього, що нині така Академія існує в Канаді. Президентом цієї Академії є проф. Ярослав Рудницький, лекції якого Даревич слухав, навчаючись у Вінніпезі. Бачачи моє зацікавлення, Юрій Даревич запропонував організувати мені зустріч з професором Рудницьким.

Але наша перша зустріч відбулася тільки в 1991 році під час моїх відвідин університету МакГілл в Монреалі. Професор Ярослав Рудницький разом зі своєю співробітницею Танею Носко-Оборонів завітали до мене в готель. Відбу-

лася дуже приємна та корисна розмова. Професор Рудницький цікавився життям в Україні, станом науки та культури. На мої запитання він відповів про відновлення Могилянсько-Мазепинської Академії Наук в екзилі в 1978 році, про багатогранну діяльність, що проводиться в рамках Академії. Його ерудиція та різнобічність знань були вражаючими, інтелігентність та лагідність спонукали до відвертості. Ми розійшлися друзями.

Наступна наша зустріч відбулася через декілька тижнів в Оттаві, коли я два дні гостював у нього в оселі. Ми відвідали його бібліотеку, подаровану ним Оттавському університетові. Відбулося знайомство з іншими співробітниками академії, я виступив на засіданні в Народному домі з доповіддю про розвиток науки в Україні. Незабутніми залишилися розмови з Професором, який щедро ділився своїм багатством знань. Його «Етимологічний словник української мови» безумовно є неоціненним скарбом української науки.

В Україні на той час вже відбувся переможний референдум. Нарешті перед проф. Рудницьким відкривалася можливість відвідати батьківщину. При проханні я запропонував йому надіслати запрошення для відвідин України.

На запрошення Інституту теоретичної фізики АН України професор Ярослав Рудницький перебував протягом липня та серпня 1992 року в Києві. Він виступив перед співробітниками інституту з доповіддю «Інтернаціоналізація лексикси як проблема сьогодення», яка викликала зацікавлення і супроводжувалась жвавою дискусією. Зауважимо, що в Інституті теоретичної фізики ще з часів перестройки перед співробітниками виступали літератори та вчені-нефізики – Іван Дзюба, Ліна Костенко, Лесь Танюк, Валентин Мороз, Георгій Грабович, Давид Фітбейн та інші.

Професор Рудницький прочитав також співробітникам короткий курс практичної англійської мови, який користувався значною популярністю. Не зважаючи на різницю у фахових зацікавленнях, співробітники інституту завжди знаходили з професором Рудницьким спільну мову і взаємне розуміння. Професор взяв активну участь в обговоренні проєкту великих англо-українського та українсько-англійського фізичних словників, який здійснюється в інституті. Він був запрошений і погодився увійти до складу Редакційної колегії.

Невдовзі з Канади до Ярослава Рудницького приїхала дружина Марина з славнозвісного роду Антоновичів. Незабутніми залишилися спогади про зустрічі у нас вдома з сім'єю Рудницьких. Моя дружина та я дізнались дуже багато цікавого про життя української діаспори, починаючи ще з довоєнних пражських часів. Професор Рудницький вперше перебував в столиці його батьківщини – Києві. Мені приємно було супроводжувати його і показувати такі святі місця, як Софія, Кирилівська церква, Видубицький монастир та інше. Дуже цікаво відбулася неформальна дискусія про трипільську культуру із співробітниками Інституту археології (який в той час знаходився на території Видубичів), в якій переможцем, звісно, виявився професор. На жаль, не з моєї вини не вдалося організувати зустріч з академіком Олександром Мельничуком – редактором етимологічного словника, три томи якого вийшли в Україні.

Наприкінці серпня в Києві відбувся I Всесвітній Форум Українців, в роботі якого професор Рудницький також взяв активну участь. Відбулося урочисте засідання в Києво-Могилянській Академії, що відродилася в Києві, на якому з доповіддю виступив професор Рудницький і повідомив про складання своїх повноважень. Він був прийнятий Президентом України Леонідом Кравчуком

під час складання повноважень провідниками Уряду УНР в екзилі. Відлітала сім'я Рудницьких з Києва з плянами про наше подальше співробітництво.

Наступна наша зустріч відбулася в Києві за рік, коли в Інституті теоретичної фізики була проведена міжнародня наукова конференція «Фізика в Україні», на яку були запрошені провідні фізики-теоретики як з України, так і з діаспори, а також іноземні фізики, які співпрацюють з українськими. Зібралось багато відомих вчених з усього світу. Серед них – такі видатні, як Роман Яцків, Віторіо де Альфаро, Юрій Даревич, Олекса Біланюк, Ганс Вільгельмсон і багато інших. Конференція була дуже цікавою і плідною з фахового боку. Професор Рудницький виступив з дуже цікавою доповіддю «Інтернаціоналізація наукової мови», яка викликала значний інтерес слухачів. Професор Рудницький брав активну участь в усіх заходах.

Під час вечірнього прийняття на конференції він навіть з молодечим запалом взяв участь в танцях. Відбулося засідання Редакційної колегії «Фізичного словника», зауваження професора Ярослава Рудницького виявилися дуже слушними. Плянувалася робота на наступний рік і узгоджувався час наступної зустрічі.

Але доля розпорядилася інакше. Черед два роки самовідданого працівника на ниві української науки та культури, вправного керівника й організатора не стало.

Вічна пам'ять славному синові України.

С. КАРАВАНСЬКИЙ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ПИСЬМЕННИКА ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Ніщо так не шкодить літературі, як сімейна плескай-по-плечу критика. Автор же потребує широго слова про свої недоліки – воно допоможе йому рости.

Один дослідник, розглядаючи Ваші твори, вважає, що їх написано «розкішною мовою». Мені важко погодитися з такою думкою.

Сучасна мовна ситуація в Україні викликає тривогу: на різних рівнях спостережено зниження рівня культури української мови, викликане зниженням вимогливості до цього рівня. І найприкріше відзначати це у середовищі письменників, хоронителів вікової культури народу. Творчість майстрів пера є вирішальною для збереження цієї культури. Тому до мови сучасних літераторів треба ставитися якнайприскіпливіше: вона має бути зразком для наступних поколінь, як для нас є мова клясиків. Це значить, що літераторам треба подвоїти вимогливість до Слова.

На жаль, у Вашому творі «Двері навстіж» («Кур'єр Кривбасу» ч. 116) цю вимогливість знижено (мова персонажів до уваги не береться).

Передусім викликає подив намагання автора творити неологізми на підставі копіювання російських мовних форм тоді, коли існують усталені українські форми.

вивищність (поезії). Цей новотвір своєю структурою копіює російське слово возвошенность. Чи збагачує він нашу мову, чи обертає її на діалект, єдиним

джерелом збагачення якого є мова колишньої метрополії? А що робити з нашими питомими словами піднесеність, високість, захмарність? Здавати в архів?

вилаштовуватися в один ряд. Як виникло слово вилаштовуватися? Знову таки – це копія російської форми. Модель міркування така:

Російське устраиваться – це наше влаштовуватися. отже востраиваться по-нашому буде вилаштовуватися. Тобто новотвір базовано на російському думанні.

Навряд чи форма вилаштовуватися може конкурувати з традиційною формою вишикуватися. Якщо традиційна форма чимось авторові не до вподоби, то чому конче вдаватися до російських штампів? А чому не відійти від них і сказати по-своєму стати в одну лінію? Вираз легкомовніший уже тим, що не такий довгий.

навадження. Навіщо ця калька? Чи вона покращує «нормативний» синонім новоження? Як на мене – обоє рябоє. Нам відомі форми наслання, накликання. Згадаймо Шевченка: натхне,накличе, нажене.

мисельна енергія. Чи потрібна неперервність або тяглість українського культурного процесу? Очевидно, так. То нащо ж позичати в російській мові форми, які вже усталено в нашій мові попередніми поколіннями? Наші попередники вживали термін розумова енергія. Нащо ж нам калька? Чи «відсвіжує» вона нашу мову?

понудження. Слово понудження утворено від кореня російського слова понуждать. Дієслово понуждувати – чистокровний суржик. Понудити по-нашому значить «примусити нудитись». Нащо давати йому значення, вживаного у росіян? Неологізми самостійної мови мають базуватися на самобутніх коренях. Лише діалекти базують свою лексику на коренях споріднених мов. Чи ж мета письменника в тому, щоб забути свої слова спонукання, силювання і обернути нашу мову на діалект?

почержно. До героя повісті почержно стали тягнутися руки. Слово почержно – новотвір. Автор нехтує прийняті у нас форми по черзі та по черезно і творить нову форму, нібито кращу. На ділі вона гірша. Її годі вимовити. Що в ній привабило автора? Що вона копіює процес творення російського слова поочередно? Хід думок мав бути такий:

російське чередь – це наша черга, а російське по-очеред-но – (зважаючи на чергування звуків) по-черж-но.

Слово неоковирне. Наші ж предки, маючи кращий від нас мовний смак, вживали слово по черезно. Чи варто тут порушувати культурну тяглість?

сходження з ким. Слово кінець кінцем можливе. Але на ньому «спотикаєшся», бо воно ряснозначне: сходження на гору – це марш на гору. Отже кульгає яснота викладу. Чи ж не краще вживати традиційні форми: сходини з ким, зустрічі з ким?

стримувальне моральне начало. Виглядає, що російське слово начало має гіпнотичні властивості. Ми хай там що його позичаємо, хоч маємо десятки можливостей обходитись своїми «ресурсами». Позички ж треба віддавати. І це віддавання в устах наших «друзів» звучить так: «Українська мова – це суміш російської, польської та гебрійської (!) мов».

А чому не подумати і не пошукати своїх конструкцій? Наприклад:

внутрішнє моральне гальмо
гальмівна моральна сила
гальмівний моральний інстинкт

внутрішній моральний контроль
вроджена інтелігентність.

Можливі й інші варіанти, оперті на українську лексику, а не на іншомовну. злива русизмів. Поруч з калькуванням у повісті має місце пряме запозичення російських форм:

Запозичена форма

затараторила (поетеса)
спитати з участю
приходив сюди в часи
замізганий
повістка дня
роковий (момент)
затравлено (озирався)
страшилище
заскорузлий
повелительна (сказала)

Українська форма

задріботіла, засипала горохом
спитати із співчуттям
приходив сюди в години, в час
зашмульганий, зашморганий, зачовганий
порядок денний, порядок дня
фатальний, нещасливий, гореносний
зацьковано
страховище, страхіття, страшидло
зашкарублий, заскорублий
безапеляційно, владним тоном

Наведних у лівій колонці слів не фіксує жоден український словник (від Білецького-Носенка до «Словника української мови АН УССР» (надалі – «СУМ»)

Годі заперечити, що жодна мова не може обійтися без запозичень з інших мов. Але всяке запозичення мусит бути вмотивоване тим, що лексичний запас даної мови не має відповідної словесної одиниці. Наведені запозичення до такої категорії не належать – їх швидше можна зарахувати до категорії мовних лясусів.

Можуть сказати, що автор має право на новотвори і на запозичення з інших мов. Але ж наведені запозичення нічим не виправдані. А для іноземця, що вивчає українську мову (є й такі), виникає потреба для розуміння наших текстів знати або вивчити ще й російську мову. Це знову таки асоціюється з думкою про діалект.

похорони. Автор пише: Валентина Заклунна на ПОХОРОНИ... пішла.

«Українсько-російський словник АН УССР» слово похорони пояснює як множину від похорону. І це єдино правильна функція цього слова в матірній українській мові. Якщо П. Куліш і вжив форму множини у значенні однини, то це русизм у мові Куліша, а не норма для української мови. У мові клясиків трапляються русизми – надежда, вкусний тощо – але жоден сумлінний мовознавець не вважав наведені слова українськими. Лише «СУМ» під орудою акад. І. Білодіда «збагатив» нас такими перлами. Будьмо ж критичними до «СУМу» і до самих себе.

«Двомовні» ФОРМИ 1948 р. народження. У повісті «Двері навстіж» рясніють «двомовні» форми, наведені нижче:

Двомовні форми

витягуватися
загулялий чортик
не міг зв'язати двох слів
товщиною
порозсовувати
висічений (напис)
звітуватися
розтріпаний (волос)

Українські форми

витягатися
чортик, що загулявся
не міг стулити двох слів
завтовшки
порозсувати
вирізьблений або викарбований
звітувати
розпатланий

мчалася (машина)
ожилий (мрець)
оплилий
розплилий
поїздка
пихтіти
несло (– запах)
в умі

мчала
воскреслий
одутий, одутлий
розпухлий
подорож
пухкати, сапати, сопти, хекати
відгонило, тягнуло
в думці

Ці форми з'явилися у мовній практиці та словниках після появи, виданого 1948 р. у Москві «нормативного» «Російсько-українського словника», де на другому або третьому місці часом реєструвалися і традиційні українські форми з дискримінаційними ремарками: застаріле, діалектне, розмовне тощо.

Формально до таких форм не можна «прискіпуватися». Але ж письменник на те й письменник, щоб розрізнити самотужку лексику від штучно накинutoї. Коли автор безкритично ставиться до своєї мови – бо так його вчили поборники «дружби (читай – геноциду) народів» – то в питаннях мови і стилю він пишається в полоні соцреалізму. Відхід від цього «реалізму» вимагає від усіх його аксесуарів.

Деякі з ужитих слів існують тільки в мові радянських письменників, куди вони потрапили під тиском редакторів. Так, слова ожилий, загулялий, оплилий, розплилий, абсолютно не мають українського звучання. Коли читаєш такі слова, у пам'яті виринають їхні російські прототипи оживший, загулявший, опл?вший, разпл?вший. Мабуть, саме тому ці слова мають присмак штучності, книжності, надуманості, якої не мають наші слова воскреслий, що загулявся, одутлий, розпухлий.

Тут до речі зачитувати Ю. Шевельова: «Урядове втручання взагалі, а в даному разі з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною... Радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовою перенесено з зовнішньої сфери в середину самої мови».

Чи ж має сучасний письменник робити висновки з цих фактів, чи має й далі іти стежкою, протоптаною адептами лінгвоциду?

стилістика. Розгляньмо одне речення з повісті:

Заклунний, пихтячи, звівся на ноги...

Це ж копія російського стилю:

Заклунный, пыхтя, встал...

По-російськи уривок звучить нормально. Його український еквівалент годі вимовити. Чому?

Тому, що механічна пересадка стилів різних мов – утопія. Коли російський дієприслівник звучить нормально, то його українська калька – ні.

Не всі дієприслівники однаково «притираються» в мові. Росіяни, наприклад, з успіхом вживають слова дыша, спеша, а от форма пиша (пишучи) практично не вживана. Те саме і з нашою формою пихтячи. Одно, що це слово «двомовне»,

1948 р. народження, а друге – не звучить, і хоч гопки скачи. Українцям власніше дієслово хекати. Може, воно й не повторює російського П?хтеть, від якого «відштовхувався» автор, але в нашій мові саме його і вживають, коли йдеться про важке напруження дихання:

Заклунний, хекаючи, звівся на ноги...

продовжувати (що робити). Конструкцій на зразок продовжувала мироточити українська мовна стихія не знає. Це копія російського мовлення. Українцям притаманна конструкція і далі мироточила.

Наші предки були куди кращі мовники, ніж ми. Тому варто, пишучи «твора», цікавитися і традиційними формами і питати самого себе.

чи покращую я українську мову? Це питання автор конче мав поставити собі, практикуючи таке нетрадиційне узгодження між словами:

приходити на гуртка, зробила наголоса, схопився за метала, перевів подиха, здобути об'єкта, обслуговувала концерта, вступила в провулка, нагадувала мішка, відбував сеанса, провалилася у склепа, трималася за надгробка, любив цвинтаря, відбув акта, третєся об обеліска, вловила погляда, взяти на гачка, їхати на цвинтаря, цілувала в лоба, відкидає постулата, покинула плаца, обмацати розума, має статуса, влаштувала вечора, прийти на вечора, відзначала ювілея, має підтекста, будує твора, сіла на стільця, тримав рукописа, дістав заштрика...

Наведена модель узгодження між словами не має аналогів ні в живій мові ні в літературі. Знову таки автор має право на авторську мову. Але нашо ця штучна мовотворчість або, вірніше, штучне дивакування? Чи воно спрощує виклад, чи ускладнює? Про те, що це штучна авторська стилізація, свідчить, як побачимо далі, сам автор.

Подекуди, забувши про свій дивацький стиль, автор стихійно не дотримує свого методу: вживши пару обмацати розума, він в інших місцях пише украла в розум, взявся за розум. Якби новий граматичний зв'язок між словами був органічно властивий письменнику, треба було б сказати уклала в розума, взявся за розума.

Але автор не добачає цього і пише уклала в розум, взявся за розум, розкриваючи своєю непослідовністю штучність усього дивачного стилю. Так само, дотримуючи нової стилістики, слід було б написати укріплювало настроя, аж автор «лає маху» і тут, пишучи укріплювало настроїв. Це свідчить, що ідея неового відмінкового закінчення штучна, і сам винахідник її не скрізь дотримує, бо вона суперечить законам нормального мовлення, суперечить узгодженню слів, виробленому віками.

Гляньмо, як виглядала б класична українська мова в авторській редакції: тебе і твою сім'ю

(Номис). Згода дім буде, а незгода руйнує. Ця приказка зазвучала б так: Згода дома буде, а незгода руйнує.

(Т. Шевченко). Помолились до схід сонця. Пішли понад шляхом... Ці рядки мали б такий вигляд:

Помолились до схода сонця. Пішли понад шляхом....

(Г. Тютюнник) тебе і твою сім'ю віддамо під суд. Це речення згідно з авторовим уподобанням звучатиме так:

..... тебе і твою сім'ю віддамо під суда.

Вираз прийшов на все готове у такому граматичному ключі обернеться на прийшов на всього готового.

Боюсь, що такий експеримент з нашою мовою міг би дорого її коштувати.

То чи варто витрачати сили, енергію й хист на утвердження нісенітниці?

Що прозирає за цією мовною абракадаброю? По-перше, нерозуміння законів розвитку мови. Мова розвивається у напрямі спрощення лексичних одиниць, а не їх ускладнення. Ускладнювати мову, значить відохочувати мовців нею користуватися. По-друге, бажання бути оригінальним. На жаль, бути оригінальним у мові не всім вдається. Історія свідчить, що усі мовні новачії, запроваджувані символістами й футуристами у російській літературі на початку ХХ ст. канули в Лету швидше, ніж самі модернізатори.

Замість вигадкування нових відмінків й нових закінчень, корисніше буде, коли автор глибше оратиме інтелектуальним плугом поле нашої граматики. Очевидно, новачії відвернули увагу автора від її правил. Відступи від граматики раз-у-раз «засвічуються» у повісті. Наведу лише кілька:

Передоцім правильно треба писати передоцим.

Невіджалований має писатися невіджалуваний, як силований, балуваний.

Речення «Життя складніше усіх ігор», традиційно (не за російським зразком) мусило б мати форму «Життя складніше за всі ігри» або «від усіх ігор».

Леся Українка дала нам таку характеристику:

Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

Цими кайданами для багатьох з нас є мова колишньої метрополії, визволитись від впливу якої нам не вдається. Одні засвоюють її і мають за рідну. Інші – копіюють і запозичають її форми, звороти, стиль, обертаючи нашу мову на незграбе язичіє.

Що тут скажеш?

Ще жоден шедевр літератури не створено неохайним і калькованим стилем. І повість автора зайве цьому підтвердження.

Степан СЕМЕНЮК

ДО ПИТАННЯ ПОЧАТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

(Лицемерам з «Комуніста» і «Товариша»)

1996 року в місяці березні сповнилося 80 років від початку Української національної революції, що завершилась проголошенням Незалежності України і створенням Української Держави – Української Народньої Республіки. Як критично не оцінювати хід подій тоді, а зокрема частини членів Української Центральної Ради, то це був великий зрив України до самостійного життя. Годиться про це пригадати, бо сьогодні багато в дечому повторюються ті ж самі помилки.

Поспішили згадати про «Українську національно-демократичну революцію» 1917-1920 рр. і малороси з СПУ. Голова соціялістичної фракції ВП України Іван Чиж опублікував навіть «Звернення» до Президента України, голови ВР та пре-

м'єр-міністра України в цій справі¹. Не було б у цьому нічого дивного, а навіть схвально, коли б І. Чиж доказував усе до кінця. Бо самий клич – «Видатна історична віха», це ще замало, як замало сказати, що «в 1997 році сповняється 80-річчя початку Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.» Бо що сталося після 1920 року і чому, та хто винен у тому? – І. Чиж мовчить.

Справді, «За своїм характером українська революція була національно-демократичною, мала на меті національне та соціальне визволення та відродження і створення власної державності». Тут годиться нагадати, що всі українські національні революції від часів Козаччини мали в собі два первні, – національно-державний і соціальний. Так було і в 1917 році, бо національне і соціальне поневолення українського народу було наслідком політики завойовника – Москви. Тому УЦР УНР прийняла цілу низку законів, на той час дуже демократичних і радикальних, випереджуючи Совнарком Советської Росії. Наголосім, що йдеться про закони, а не про деклярації, які фабрикував Совнарком Росії.

Перераховуючи причини поразки української революції 1917–20 рр., малорос І. Чиж забув згадати найголовнішу: імперську політику вже Советської Росії В. І. Леніна супроти України. Ще більше нагально бреше голова СПУ А. Мороз, коли говорить, що «жовтнева революція – це одне з найбільших свят в історії людства»... і що «...це було нашим святом, святом і української державності тоді, у жовтневі дні Петрограду 1917 року»... О. Мороз заперечує, що большевицька революція була принесена до нас після жовтня з Москви. «Це – неправда!», – кричить голова СПУ. Не треба дивуватись, бо він утотожнюється з большевиками, повчаючи: «успіху можна добитись у державі тоді, коли політичні сили однієї, саме демократичної, а не справді соціалістичної, комуністичної орієнтації будуть діяти згуртовано, в єдності, бо досвід сімнадцятого року показав, що в Україні цього не було забезпечено до певної пори». Докажімо до кінця – не було забезпечено до пори, коли комуністи з РКПб, КПБу криваво розправились із усіма соціал-демократами, соціал-революціонерами, боротьбістами та іншими. А тоді вже була діяльність «згуртована» і в «єдності»... – большевицькій.

Чи голова СПУ не довчився історії жовтневого перевороту й історії тих років, бо «Краткий курс истории ВКПб дещо замало!», – чи свідомо лицемірить і обманює людей? Мабуть одне і друге... Ну, бо ж то, власне, жовтнева революція знищила Українську національно-демократичну революцію, про яку сам згадує в іншому місці, та знищила Українську державу – УНР. Характерне те, що Росія Леніна свої перші війська «червону гвардію» – вислала не проти німецьких наїзників, а саме проти Української держави, проти України, роззброєної внаслідок політичної глупоти тодішніх наших соціалістів. Вже на початку грудня 1917 року, згідно з рішенням Совнаркома РФСР, до Харкова вислано військові загони червоної гвардії згідно з розпорядженням т. зв. штабу по боротьбі з контрреволюцією на Півдні Росії (зверніть увагу на назву того штабу). Штаб цей очолював комісар В. Антонов-Овсієнко².

Під охороною цих російських загонів і загонів «союза спасения отечества», в Харкові відбувся большевицький «З'їзд» рад, що його zorganizували ті, які побігли сюди з Києва, – приблизно 70 осіб, бо в Києві на Всеукраїнському З'їзді

¹ Див. «Товариш» ч. 49. 96 р.

² Див. «Известия Юга», 9.12. 1917 г.

Рад. ініціаторами якого вони і були, становили всього біля 4 відсотки, тож успіху не могли мати. Ось і на цьому харківському «З'їзді» було прийнято резолюції:

- «про входження до складу РФСР Донецько-Криворізького басейну і про виключення його зі складу України»³.
- «негайне поширення на території України (УНР) всіх декретів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду федерації»⁴.
- про те, що «Україна повинна становити федеративну частину Російської республіки»⁵.

Ще даліше пішов т. зв. «Всеукраїнський селянський з'їзд», який відбувся там же в січні 1918 року під головуванням знаної чекістки Є. Бод, визнавши, що: «Українська робітничо-селянська республіка входить до складу Всеросійської Федеративної республіки»⁶. Всі ці «постанови» і «рішення» дали Ленінові правну підставу втручатися у внутрішні справи УНР, а тим самим усувати правні перешкоди просуванню російських військ по Україні. Вжі 4 січня 1918 року на півночі розроблено план наступу советських військ на Україну. Йшов він з трьох напрямків:

- з напрямку Брянськ-Курськ, під командуванням Кудринського;
- з напрямку Гомеля, під командуванням Березіна;
- з напрямку Харкова, під командуванням Муравйова, а над усіма командував комісар Антонов (Овсієнко).

Того ж 4 січня 1918 року начальник штабу боротьби з контрреволюцією на Юге Росії запитував «ставку в Могиліві, чи надіслати в Київ підкріплення»⁸.

Деякі вище наведені документи свідчать чітко про те, що «жовтнева революція» була таки принесена на Україну на штиках з Москви, з Росії. Була це «поміч» більшовикам в Україні, без якої вони не мали жодних можливостей на перемогу. Можливо, що голова СПУ не читав наведених документів, і взагалі не вивчав історії «Октябрської революції» за документами, але чи це є підставою говорити неправду і обманювати людей? Аж ніяк не можна перемішувати Українську національну революцію з більшовицьким переворотом в Петербурзі в жовтні 1917 року. Їхні цілі і завдання були зовсім протилежні по своїй суті. Перша змагала до відродження Української держави, друга – врятування російської імперії, іншої за формою і змістом, але імперії. По невчасі наш горе-політик соціал-комуніст В. Винниченко писав, що **бути більшовиком і рівночасно українцем неможливо**.

Йдімо далі. Яку державність обстоювали комуністи в 1917 році, хай свідчить заява делегації харківського ЦВК, яку Ленін вислав до Берестя (Бреста) в січні 1918 року на мирні переговори з Центральними державами. Ось вона:

«Український робітничо-селянський уряд вважає Совнаркому Російської Федерації, як орган Всеросійської радянської влади правосильний виступати від імені всієї Російської Федерації, делегація українського робітничо-селянського уряду буде діяти в складі загальноросійської делегації і в повній згоді з нею»⁹.

³ Див. «Известия юга», 14.12.1917 г.

⁴ «Донецкий Пролетаріят» з 17.12.1917 г.

⁵ Див. «Известия юга», 14.12.1917 г.

⁶ Див. «Вестник УНР», 24.1.1918 г.

⁷ Див. ЦГАКА. ф. 14, оп. 1, стр. 204, арк. 28.

⁸ Див. ЦГАКА. ф. 103, оп. 1, стр. 533, арк. 17.

⁹ Див. Документи внешней политики СССР. М.59, стр. 88-89.

Де ж тут. О. Морозе, місце на «свято української державности в жовтневі дні Петрограду 1917 року?». Має слушність голова СПУ О. Мороз, що перемогла справа, котру відстоювали соціал-демократи-комуністи», тільки він не сказав звідки та «перемога» прийшла і скільки мільйонів жертв вона забрала, наших жителів-українців. Не сказав, бо не міг сказати, що тоді в «жовтневі дні Петрограду 1917 року, видано вирок смерті Україні, Українській Національній Революції й Українській державі. Ось така гірка правда, О. Морозе! Сьогодні доступні загальні архівні документи – військові, партійні, чекістські, з яких можна довідатись, якими силами «рабочие и солдаты» з Московії наступали в 1917 році на безборонну Українську державу; можна довідатись, яку ганебну роль відіграли большевики-комуністи в цій завоюницькій політиці Москви-Петрограду. І дивуватися нічого, бо, як писали комуністи-большевики В. Шахрай і С. Мазлак в книжці «До хвили, що діється на Україні і з Україною» (Саратов. 1919 р.): **«Ми були об'єктивно неукраїнською партією, а російською, тобто, власне кажучи, велико-російською»**. Точка!

Ще одну деталь «забувають» лицеміри з «Комуніста» і «Товариша», а саме: **«грабіж України переможцями жовтневої революції**. Вже в грудні 1917 року Совнарком Росії (РФССР) підрахував, що в Україні є 500 мільйонів пудів (вісім мільйонів тонн) «лишків зерна»¹⁰. Цікаво, як Пальміра Півночі-Петербург доконав такого обліку хліба на Україні? Чи не підказували йому російські комуністи в Україні? І почалося грабування українського трудового народу і вивіз харчових продуктів у Росію. Постає питання: чому якраз з України, а не з російських земель, на яких не було війни? Може голова СПУ підкаже? Подаємо кілька прикладів грабування українського населення за російськими джерелами:

- в Ізюмському повіті в грудні 1917 р. і січні 1918 р. пограбовано і вивезено в Росію 740 тисяч пудів зерна¹¹;

- в січні 1918 р. в Полтавській обл. пограбовано 56 вагонів зерна і борошна;

- тоді ж на Чернігівщині пограбовано 140 вагонів цукру;

- в лютому і березні 1918 р. на Півдні України пограбовано 1090 вагонів зерна. і т. д....¹² Акцією грабежів керував безпосередньо сам В. І. Ленін, а його помічником був Орджонікідзе «рабочие и матросы» з т. зв. продармії. Все це призвело в роках 1920-22 до великого голоду на Україні. Яким правом Москва чинила цей злочин супроти українського народу, адже тоді ще Совнарком РФССР визнавав УНР незалежною державою? Совнарком перестав визнавати УНР незалежною державою шойно в грудні 1918 р. Ось така правда про «Октябрьскую революцию» в Україні 1917-18 рр. Всі ці факти сьогодні відомі кожному, не знає про них тільки голова СПУ О. Мороз і його товариші з КПУ, не чули – бачите? Ні, вони добре знають все, але така вже їхня природа. – говорити неправду.

На закінчення дозволимо собі поставити лицемірам з «Комуністи» і «Товариша» кілька простих питань:

- хто довів господарку України до сьогоднішнього стану, де лежить причина цього?

¹⁰ Див. Ленинский сборник. 18, стр. 83.

¹¹ Див. «Продовольственное дело», нр. 34. 1918 г.

¹² Див. «Вестник УНР». 29.1.1918 г., ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, стр. 711, арк. 8; там же – стр. 712, арк. 54.

— чому «жовтнева революція» за 75 років панування в СРСР не змогла ні одного року накормити народу його власним хлібом, ми ж голодували, або мусіли купувати хліб в капіталістів?

Примітки:

1. Всі підкреслення мої.
2. Цитати голови СПУ О. Мороза подаються за його виступами на «мітингу трудящих м. Києва з нагоди 79 річниці великої соціалістичної революції» та на «урочистих зборах» присвячених тій же події.

*Я. Сурмач-Міс. «Мадонна».
Малюнок на склі.*

«Історія Українського Мистецтва в ілюстраціях» Костя Шонк-Русича.

В. Лонاما. «Бепмен».

М. ПОПОВИЧ-НАЗРУК

Провідникові Степанові Бандері

Рознеславсь вістка по цілому світі –
Страшна. болюча, що аж серце рве;
Не стало вже провідника між нами,
Степан Бандера – більше не живе!...

У час, коли Його найбільше треба,
В жорстокий час важкої боротьби
Загинув той, хто нас усіх провадив,
Щоб досягти найвищої мети.

Твоє ім'я було страшне для ката
І він Тебе підступно утрюїв.
Хотів убивця в нас вожда забрати,
Та Ти живеш між нами, як і жив.

Нехай проклята буде та хвилина,
Коли то ворог обірвав життя
Борця за волю й шастя України.
Провідника змагань за її буття.

Та смерть Твоя ще дужче нас згуртує,
Щоб йти шляхом твоїм і всіх борців.
Що за батьківщину рідну впали
І заслужили лаврових вінців.

Твоє ім'я світитиме во віки
В серцях борців та вестиме їх у бій,
І донесуть вінки лаврові в Київ
Серед яких найпершим буде Твій.

Дарбі. В. Б., жовтень 1959 р.

Муза

Її вершинний подих
від непорочних полонин
колись досяг мене
так владно, райдужно –
довкілля поійняло я звагою та ласкою,
зродилося бажання бути до кінця
горнути світ до себе,
повнитися блаженством,
породженим із приторку
її надхненного наближення...

Чи був це сон? Омана?
Ні! Ні! Вона ж торкнулася мене,
не мовила багато, тільки нашептала –
ходи за мною, рідний,
я поведу тебе в чарівний край,
розведемо розмай блакитної троянди,
красою, ширим серцем,
божественним чуттям будемо ж ити.

Ураз і шезла мря муза–
та залишила по собі
нездолене бажання
такої жаданої чергової зустрічі.
Та де ж вона?

Коли ж по ній змагався біль,
адже у снах являлася,
будила тугу, фатаморганною ввижалась,
завжди накликуючи за собою...

Отак і досі зве мене,
після ж наближення зникає,
неспіймана, незбагнута,
а все ж до себе в гості кличе –
у світлу далечінь
незвіданих хоромів,
туди, де все високе й чисте,
у мрійний край блакитної троянди.

Весною, 15 квітня 1998

Життя – яка тобі ціна?

Які ж ви дорогі мені –
саянні стежини юности за обрій,
уздовж заблуканого струменя в незнане,
між шепіт бору, крізь заляті сонцем ниви.
на світлих мандрах ув омріяну країну....

Та рік за роком дійсність протверезить –
одноманітність днів, завдань, засилля,
життя не одному тобі належне,
а що, коли й воно без значення?
Проте у тьмяний тунель злободенщини
надійне світло мигне. здаля крадеться...

Похилий вік в оманах визріває –
бо за дозвіллям та нездійсненими сподіваннями
ілюзія надбань ще надить
мрійливими пригодами,
досягненням вершин,
життєвим звершенням –
плодами. наче б. і доступними,
але спізними....

Хай і обмежене те існування, все ж не безнадійне –
якщо й змагання феєричні. марність цілей,
дарма, що й наша плоть дочасна,
зате вселив Господь видіння в душу:
З фізичних в'язань звільнить нас безсмертний дух!

Вікторія, Кензас, 1 серпня 1999

Ніби сниться

муз. В. Дмитрика

сл. Р. Купчинського

Темп маршу

Ні-би снить-ся: за - квг ча - на пло - ща,
Рі - ки пра - по - рів, мо - ре го - лов,
І та піс - ня з у - сьх най-до-рож,
ча І те сер це, роз-даво - не - не знов
І на - раз все за - тих ло як ка -
мінь. Тіль-ки сон - це на кож - нім ли-ці.
Пе - ред ни - ми не впра - ви ви-ка -
- ми, а - ле кри - си, баг - не - ти. Стріль-ці!

Ніби сниться: заквітчана площа,
Ріки прапорів, море голов,
І та пісня, з усіх найдорожча,
І те серце, роздзвонене знов.

І нараз все затихло, як камінь,
Тільки сонце на кожнім лиці.
Перед ними не віправи вінками,
Але кіси. багнети... Стрільці!

Ніби сниться: на сході б'ють громи,
Кров пожеж багрянить небеса,
В попелищах церкви і хороми,
І бездомний народ по лісах.

Та не згасло у грудях завзяття,
Стрій, присяга. купований кіс.
І забуте старе Закарпаття,
сліди ще князівських коліс.

Ніби сниться: Бескид, сніговії,
Темні бори, розбиті хати,
І розгублені в зворах надії.
І хрести, і хрести, і хрести.

А там наступ, усміхнені гори,
Понад ними веселка сторіч,
І нечувана пісня бадьора
Про Червону Калину і Січ.

Листопад

муз. В. Дмитрика сл. народні

Темп маршу

По - жов-кле ли-
 тя, си - не не - бо, о сін-ній ві-тер,
 лис - то-пад. О скіль-ки спо га-дів да-
 ле - ких до нас вер - та-єть-ся на - зад!
 Від Кар-пат до Дніп-ра ско - лих - ну - лась зем- ля,
 де про-хо - ди - ла слав на у ГА

Пожовкле листя, синє небо.
 Осінній вітер, листопад.
 О, скільки спогадів далеких
 До нас вертається назад!

Опале листя, сіре небо
 І снігові на полях,
 Громи, далекі канонади
 І марш на Київ у боях.

*Від Карпат до Дніпра сколихнулася земля,
 Де проходила слава УГА.*

*Шаленіла війна, аж здригалась земля,
 Йшли на подвиг герої УГА.*

О, незабутній Листопаде,
 Пройдуть роки, пройдуть віки,
 А ти стоятимеш над нами,
 Як тінь Господньої руки.

*Спіть, герої УГА, вас змінила УПА,
 І в боях нездоланна вона.*

Фізичні знаряддя МГБ

1

НАРУЧНИКИ – окуляри без скла
для сліпих рук в'язня,
а попереду – чорна мла,
а пообіч – світло руде...

Тому він покійно йде
в супроводі
збройного блазня.

2

ГАМІВНА СОРОЧКА –
мовою в'язнів
«гумова одиночка».
Вона, як труна, – для ніг звужена.
Діє електрострумом розгалужено.

(Далі не можна без суму).

Коли стикаються з нервами галузки струму –
рокованець зазнає жахного болю!
Однак не біль виршує нещасного долю,
а – на пульсі в'язня велика лапа
тюремного ката. ескулапа.

3

ГУМОВА ГРУША не для поїдку –
для іншого вжитку,
де
зась бути свідку.
Тут,
в жовтому світлі чорних ґрат,
перед розстрілом кат
рокованцеві в рота, наче в душу, –
фатальну гумову грушу
(о Боженьку мій, Тобі це лиш звісно),
щоб він ані крикнув,
ані писнув.

Станіславська тюрма 1948 р.

Баляда про п'ять передач

В 1948 р. в станіславській тюрмі
сиділи: я, моя дружина, мої два
брати і мій шваггер; на волі зали-
шилася тільки наша сестра, яка
носила до тюрми аж п'ять передач.
Дорога сестро Наталочка, спа-
сибі, що живеш на світі.

Тюремна брама,
висока, як Голгота —
Вкраїни нашої скорбота.
А коло брами
люди,
люди,
люди,
в них втома ув очах,
а сльози, — як полуди.
О, люди й передачі,
ви з'єднані навіки наче:
у кого — лиш одна,
а в кого — дві чи три,
а в нашої сестри
аж п'ять,
аж цілих п'ять
бідненьких передач,
хоч сядь і плач:
їх треба ж десь узять?!
В тюрмі сидять:
три брати,
братова
і муж.
Журба в тюрмі —
й тюрма навкруг...

О, світе наш,
глянь цвітом руж —
хай вернеться додому:
три брати,
братова
і муж.

Ой у сестриці-жалібниці.
яка за нами квилить,
яку ой любим ми, —
п'ять передач,
п'ять передач
пропалених навиліт
дрібними кульками-слізьми.

Станіславська тюрма, серпень 1948 р.

Яким Ярема

До століття від дня народження

В історії української культури і національно-визвольних змагань багато імен вельми заслужених, але сьогодні, на жаль, маловідомих, недооцінених, а то й загалом непошанованих. Так уже склалася доля нашого народу, який, не маючи своєї держави і живучи в умовах національного поневолення, не міг належним чином поцінувати своїх заслужених діячів на ниві науки, культури і громадсько-політичного життя. В незалежній Україні поступово (але дуже повільно) заповнюються прогалини і вибоїни в нашій національній пам'яті, власне, в нашій душі.

До помітних діячів української філологічної науки належить і Яким Ярема – літературознавець, мовознавець, педагог, сотник Української Галицької Армії, який пазом з нею пройшов тяжкими дорогами боротьби за волю України.

Я. Ярема прийшов на світ 23 вересня 1884 року в селі Агламівська Воля, що біля Мостиськ на Львівщині. Був сином залізничника. Навчався в Перемишлі під дбайливою опікою гімназійного професора і відомого громадського діяча Олексі Яреми – свого родича. Філософію та іноземні мови вивчав у Львівському університеті (1903–1906) і в університеті м. Грац (1906–1907), після чого працював педагогом у Самбірській гімназії, а з 1913 р. професором Української гімназії в Тернополі. З цим подільським містом, що мало давні українські традиції, пов'язаний початок громадсько-культурної і науково-дослідної діяльності молодого педагога: напередодні Першої світової війни з'являються друком його перші літературознавчі публікації «М. Шашкевич як поет-лірик», розвідка «„Мойсей“ – поема Івана Франка», «Уява Шевченка» – всі три побачили світ у Тернополі. Водночас Я. Ярема виявив свою заангажованість громадсько-культурним життям: працював не лише як педагог. Мовлячи словами Франка, «ставав на всяке жниво й жав свій скромний сніп».

Нелегкі випробування на долю Я. Яреми, як і багатьох тисяч українців, випали в період Першої світової війни: мобілізація в австро-угорську армію, участь в обороні Перемишля, полонення (разом із захисниками цього міста) царською армією, перебування в неволі, зрештою – розвал царської Росії, згодом – Австро-Угорської монархії, надія на визволення українського народу. Повертаючись з полону на Україну, захищає Центральну Раду в Києві під час большевицького січневого повстання в Києві. В Галичині бере участь в українсько-польській війні – як сотник Української Галицької Армії командує батареєю «Гірської бригади», з якою, зрештою, змушений відступати на Закарпаття. Новий удар долі: табір інтернованих українських полонених у німецькому містечку Полонне (Чехія). Використовуючи певні умови для культурно-освітньої праці, розгортає її серед української громадськості на еміграції в Чехії, продовжує науково-педагогічну діяльність, здобувши 1922 р. в Карловому університеті ступінь доктора філософії, працює професором, а протягом 1925–1928 рр. завідує катедрою педагогічної психології Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, водночас обіймає посаду директора Української реформованої гімназії при згаданому інституті. Вчений педагог вносить свою частку наполегливою

праці для розбудови української вищої і середньої школи на території Чехії; віддає свої знання молоді, готує її до служіння Україні. На цей період припадає створення вченим низки наукових курсів з питань філософії та педагогічної психології, серед них «Вступ до філософії» (1924), «Провідні ідеї філософії Томи Масарика» (1925), «Психологія в школі» (1925), «Педагогічна психологія» (1928), «Проблема несвідомих психологічних процесів уваги» (1928) та інші.

1930 р., після закриття інституту, Я. Ярема повертається у Тернопіль, працює в гімназії «Рідної школи» (педагогічна інституція, що взяла на свої плечі піклування громадськості за розвиток приватних українських шкіл, оскільки офіційна польська влада чинила всілякі перешкоди на шляху здобуття українською молоддю шкільної освіти рідною мовою. Тисячі вчителів, серед них багато колишніх воїнів Української Галицької Армії, позбавлених можливостей працювати в державних школах, стали на службу в закладах «Рідної школи», серед них і талановитий педагог-вчений Я. Ярема. Наукові (публікації цього періоду його діяльності з'являються у професійних педагогічних журналах, зокрема в часописі «Українська школа» («Нова фаза в розвитку європейської школи» (1934), «Софія Русова» (1936) та ін.). Вчений цікавиться проблемами психології і творчості, одним з перших (одночасно із Степаном Балеєм) застосовує методи психології до аналізу поезії Шевченка. Багато уваги він присвячує проблемі «Українська духовність у її культурно-історичних виявах», публікуючи на цю тему 1937 р. окрему розвідку. На рідній землі, вбираючи в себе її життєдайні соки, відгукуючись на національні потреби народу, вчений продовжив і розвинув дослідження актуальних проблем його культурно-освітнього розвитку, завоював пошану широких кіл громадськості.

Завдяки своєму науковому авторитетові в 1939 р. вченого запрошують на роботу в український університет, відкритий у Львові. Водночас він працює у львівському відділенні інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України. В 1948 р. Я. Яремчї за сукупністю праць присвоюють науковий ступінь кандидата філологічних наук, згодом – звання доцента. Проте над ним, як і над багатьма іншими вченими із Західної України, тяжить його минуле, з точки зору офіційних комуністичних властей – каригідне: воїн Української Галицької Армії, один із діячів української науки на еміграції. Його знання, його працьовитість, наукову сумлінність використовували, але не давали змоги працювати над тими проблемами, які його особливо цікавили. В 1946 р., щоб відірвати Я. Ярему від львівського середовища, ще більше посилити над ним контроль, вченого переводять працювати до Києва. Лише в 1950 р. він повертається до Львова, де завідує катедрою іноземних мов у зооветеринарному інституті. Тут, у рідному Львові, 15 грудня 1964 р. завершує свій життєво-творчий шлях.

Яким Ярема належить до тих вчених-філологів, які займалися вивченням історії української літератури, міжлітературних українсько-російських взаємин, психології і педагогіки, займалися лексикографічно-словниковою роботою, укладанням посібників – читанок, упорядковували видання творів письменників-клясиків, тобто в силу обставин повинні були працювати на рідних ділянках нашого духового життя. Я. Ярема багато уваги присвятив вивченню і виданню спадщини І. Франка (брав участь у підготовці до друку двадцятитомника його творів), розпочав, але, на жаль, не завершив велику працю «Літопис життя і творчості Івана Франка». Чимало зусиль доклав він до упорядкування творів В. Стефаника, написав про нього кілька серйозних робіт. На окрему добру згадку

заслужують його публікації, про які раніше не можна було й згадувати: маю на увазі статті і спогади про історію Української Галицької Армії, зокрема про долю тих її частин, які опинилися на еміграції в Чехії.

...Він був вірним сином свого народу, якому віддав своє серце як вчений педагог і воїн. Далеко неповністю зреалізував свій хист літературознавця, дослідника-етнопсихолога, лексикографа. Але й те, що видрукував, що стало надбанням нашої культури й науки, і сьогодні зберігає своє значення, заслуговує в кращій основній своїй частині на перевидання. Заходами «Пам'яток України» в Києві перевидано цього року укладений Я. Яремою «Німецько-український підручний словник» – і за це видавцям належиться подяка. Але, на жаль, видали без доброго слова про автора – не вистачало часу чи такту розкрити одну із граней творчої праці вченого, який, як свідчать матеріали його архіву, працював і над «Великим українсько-німецьким словником» (закінчив літерами А – С).

110-річчя від дня народження Я. Яреми дає добру нагоду належним чином пошанувати вченого-патріота, борця за незалежну Україну в часи її визвольних змагань, чесного і самовідданого на ниві духовного відродження Батьківщини.

Павло ЛОПАТА

У 100-ліття з дня народження маляра В. Дядинюка

(1 січня 1900 – 21 січня 1944)

Після подій Першої світової війни в Україні багато діячів культури розійшлися по цілому світі. Передусім у Львові появилися нові постаті зі сходу, які тут знайшли спокійнішу можливість працювати. Визвольна боротьба 1917-1920 років загнала до цього міста багатьох мистців, як Петра Холодного-старшого, Роберта Лісовського, Миколу Бутовича, Павла Ковжуна, Василя Крижанівського, Леоніда Перфецького, переїздом Олександра Архипенка та ряд інших. Серед них у когорті кращих молодих мистців появився і Василь Дядинюк – уродженець Могилів-Подільського району Вінницької області. Молодий маляр відразу виявився типом навіть трохи зарозумілим, якому вчитися у львівських мистецьких школах не було чого. Експресіоністичний напрям у школі Олексі Новаківського він не любив, хоч дуже часто туди приходив на уроки рисунку. Проте лекції темперової техніки, які викладав у Мистецько-промисловій школі проф. Петро Холодний-старший, відвідував регулярно. До цього його спонукали вже частинно здобуті знання з попередніх років у будівельній майстерні свого батька Андрія, який мав відомий ще з-перед війни цех церковного будівництва, різьблення і золочення іконостасів, розпису ікон у Лучинцях на Поділлі.

Приїхавши з Каліша, з польського табору військово-полонених до Львова, В. Дядинюк почав малювати реалістичної манери портрети. Таким чином заробляв на прожиття. Досконале вміння копіювати твори великих майстрів попередніх епох і перша персональна виставка привернули до маляра увагу митрополита Андрія Шептицького, який оплатив маляреві як дорогу до Василіяньського монастиря у Вільні, так і його там перебування, де він мав за завдання скопіювати портрети українських владик XVII-XVIII століть. Після успішного завер-

шення проєкту мистець повернувся до Львова, звідки митрополитом Андреем був відряджений до Риму і Фльоренції, щоб там копіювати твори релігійної тематики малярів Ренесансу. Його чудова копія «Благовіщення» Фра Анджеліка та низка інших майстерно відтворених полотен і оригіналів постійно висіли на видному місці у конференційній залі митрополичої палати у Львові. З метою піднести рівень українського мистецтва, яке тоді ще стояло на ґрунті галицького провінціалізму й етнографії, митрополит Андрей відрядив Василя Дядинюка, як свого стипендіята. до Парижу, щоб він навчався в 1927-1929 роках у місцевій Академії мистецтв. Між мистцем і митрополитом велася листовна полеміка. До речі, в одному з листів Дядинюк, пишучи про своє негативне ставлення до школи Новаківського, підкреслив, що він і надалі дотримується такої самої думки, яку мав попередньо: «Я глибоко пересвідчений, яких наслідків може досягти кожна мистецька школа, коли вона зійде з ремісничого ґрунту».

Крім здобування художньої освіти, Дядинюк з картин у музеях міста намалював копії таких майстрів, як Ботічеллі, Гоццолі, Веляскеса, Рембрандта, Рубенса, Тиціана, Леонардо да Вінчі та інших. Такий підхід до мистецтва приніс йому широкий розголос і популярність у широкому світі. Передусім, відомі маляреві всі технічні засоби визначних у світі майстрів дали йому змогу отримувати замовлення. Поозитивні відгуки про українського фахівця і високого рівня художника дійшла й до американського мільйонера українського походження Якова Макогона. Він замовив у Дядинюка, щоб той намалював йому дві серії портретів – одну з княжої, а другу з козацької доби. Ці картини «Українські пресові бюра» в Празі. Женеві. Лондоні та інших містах Європи, які фінансово підтримував полковник Макогін, мали експонувати на різних виставках для пропаганди української культури. Між Макогоном і Дядинюком був підписаний контракт, і мистець почав малювати ці картини, перебуваючи в Парижі, і, як свідчать слова Святослава Гординського, близького товариша і приятеля Дядинюка, французькі критики, які бачили перші картини із замовлення, дуже похвально їх оцінили. Незабаром у родини Сюзанни і Якова Макогонів опинилося 20 картин під назвою «Володарі України» і 14 студій до них. Але через невідомі нам причини умови контракту між художником і замовником не були дотримані й до повної реалізації плянів, на жаль, не дійшло.

Після цієї невдачі Дядинюк повернувся до Львова. Незабаром він тут одружився з Ольгою Козакевич – ученицею школи О. Новаківського. Під опікою митрополита Андрея Шептицького Дядинюк провадив школу релігійного малярства при монастирі студитів з початку 1930 до кінця 1933 років. Після смерті Петра Холодного-старшого в 1930 році, який залишив незакінченими п'ять полотен великих розмірів, маляр їх закінчив у церкві Успіння Богородиці. Строгий візантійський стиль, якого дотримувався художник, дав йому змогу отримати замовлення для інших церков у Львові й поза містом.

Мистець також продовжував працювати над створенням другої версії портретів українських князів і гетьманів, але відмінної від попередньої. Наступна серія була виконана у візантійському, але трохи змодернізованому стилі. До кінця свого життя Дядинюк намалював лише 9 портретів, на підставі яких, після його несподіваної смерті, що застала маляра вже на скитальщині, у Відні, видавництво «Святозар» у Мюнхені разом із управою Української спілки образотворчих мистців видало в 1947 році невеликого розміру каталог з кольоровими репродукціями. Останній цикл портретів з постатями лише княжої доби закупив

для своєї приватної колекції інж. Лев Янкевич (Філадельфія), а перший після смерті Макогонів був переданий до збірки Українського інституту Америки в Нью-Йорку. Ці портрети захоплюючі. Художник, шукаючи нових засобів вираження, зробив вдалий і сміливий крок.

Самому маляреві довелося перебороти різноманітні конфлікти, як внутрішні так і зовнішні. У цих картинах Дядилюка відчувається вплив тогочасної новітньої лівівської графіки, представником якої він був.

Крім ілюстрацій до різних прозових творів, мистець виконав кілька замовлень на оформлення обкладинок деяких книжок. Про одну з них слід згадати. Це книжка Наталени Королевої «Інакший світ. Екзотичні оповідання», яка появилася накладом бібліотеки «Дзвонів» у Львові 1936 року.

Василь Дядилюк – мистець, який своє коротке життя повністю присвятив мистецтву, а своїми шедеврами збагатив скарбницю українського народу. Нехай йому за повну відданість творчій праці оця згадка буде незабутньою подякою.

Теодор ТЕРЕН-ЮСЬКІВ

Небуденна образотворча виставка в Нью-Йорку

Оця багата, понад сто картинна колекція нашого живописного дорібку, головню з недавніх літ, відбулася в Українському Інституті Америки. Виставка, що тривала від 12 листопада до 27 грудня 1998 р., заповнила вщерть усі три поверхи нашої мистецької будівлі. Особливість виставки полягала і в тому, що всі ці картини являються збіркою і набутком однієї людини чи сім'ї, вихідців з України, Олекси і Галини Воскобийників, тепер із Філадельфії. Це був їхній невтомний труд, що й викликав загальне признание. Поминаючи наполегливість старань власників колекції, належить оцінювати не тільки саму збірку, але теж великий кошт улаштування цієї виставки, що їх родина Воскобийників вповні покрила. Коли звернемо увагу на всю рекламу виставки, особливо пам'ятковий і коштовний кольоровий каталог з копіями визначніших картин, що його одержав кожен відвідувач імпрези даром, плюс шампанське та закуски з елегантною обслугою, то стане ясно, що їхній фінансовий вклад і тут був немалий. Самозрозуміло, що крім імен власників мистецької збірки, ця подія мала за завдання прославити загально і добре ім'я українського мистецтва. Хоч дещо критичніший підбір картин був би тільки допоміжний.

Відбулося аж два відкриття імпрези: одне – 12 листопада для загальної публіки, а друге – 14 листопада для привітання на виставці патріярха Філарета з Києва. Залі Інституту були переповнені зацікавленою публікою. Патріярх Філарет відкрив виставку коротким святковим і патріотичним словом із побажаннями успіху. До товариства Патріярха належало і кілька громадських представників нашого київського життя, як редактор В. Карпенко, з радія «Україна» О. Дикий та інші.

Колекція Воскобийників, що творила оцю різноманітну виставку, складалася з вибраних творів переважно наших кращих живописців. Набував їх п. Воскобийник не нашвидкоруч, а через довший проміжок часу. Вибирив їх і сам і за радою мистецьких друзів. Більшість картин тут – непродажна: це ж колекція.

Хоча декілька праць було на продаж, але їхня ціна не була легко доступна для наших покупців. Хто ж із нас міг заплатити за картину 1.277 чи 2.000 доларів?

Добре склалось, що до творців нашого образотворчого мистецтва долучилось тут бодай дещо з праць українських світових, невмирущих мистців, таких, як Олександр Архипенко, чи дещо менший, Олекса Грищенко. Архипенко всюди і завжди безконкурентний.

Безумовно короною виставки виявився величезний, олійний, дуже кольоритний портрет народної артистки (дикторки радіа) Тетяни Цимбал (72,5 на 41: інч.). Твір створений надхненно Віктором Зарецьким. Обличчя русявки майже реалістичне, проте вся постать стилізована і вицяцькана яскраво-гармонійно, в цілому імпазантно. В. Зарецький безшабашний кольорист, чоловік Алли Горської, помер 1990 р., а посмертно наділений 1994 р. Шевченківською премією. Іншою більшою картиною, що зразу приваблювала до себе зацікавлення глядачів, був твір Ростислава Зв'ягінцева: «Несе Галя воду». Тут на засніженому білосинявому фоні красувалась вертка дівоча постать, як розцвілий взимку букет цвітів, своєю барвистою хусткою, і заповнюючи всіх чарівною усмішкою.

Більшу увагу зосереджували на собі цілий ряд праць на релігійну тему мистця Івана Балдухи, як: «Народження Христа», «Ісус несе Хрест», «Розп'яття Христа», «Воскресення», «Мойсей», «Собор св. Софії», «Чорнобильська Мадонна» й ін. Композиції його менше пов'язані з історичними стилями релігійного зображення, вони більше зближені до живих людських істот. Кольорит цих картин теж досить особливий, наприклад, темножовтий чи яснобронзовий. Його праці визначаються більшою свободою представлення, себо вони є більше людськими. Тему «Чорнобильської Мадонни» намагались оспівати багато мистців, проте оця трагічна подія неймовірно важка для переконливого мистецького схоплення.

Будуюче враження залишає по собі оглянення картин Олександра Івахненка з грандіозними жіночими постатями: «Жнива», «Спаса»; вони дещо нагадують стиль блискучого Ф. Гуменюка. Реаліст Микола Малинка дав картину з низкою бандуристів. Шкода, що його революція таки без національних стягів. Досить неглибокий, дещо наївний монументалізм О. Зв'ягінцевої. Майстер народно-демократичного розпису С. Гоменюк малює з почуттям яскравого світовідчуження кубістичного напрямку. Талант у своїх іконах виявляє, теж у кубістичному стилі, А. Буровий. Надто важкі виходять у С. Новгородсько-Кучеренко її танцювальні гурти. Проте немало звеличників свого пензля може знайти симпатичний живописець Микола Варення. Він бо чуливий кольорист у своїх імпресіоністично-пуантилістичних полотнах. С. Карпенко пробує творити плоскорізьби по дереві.

Чим вище вгору в Інституті, тим менше важливі й цінні картини були там виставлені. А в нас, може, і зачасто трапляється, що до доброї бочки меду попадає, на жаль, і ложка дьогтю. Випадок, що трапився на 3-му поверсі, дуже прикрий. Там бо, звичайно, виставок не буває і глядачі туди мало доходять. Саме, там виставлено якби серію невеличких портретів українських гетьманів Ю. Кучеренка і портрет одного з найтемніших постатей в нашій історії – Василя Кочубея. Чому цей негідник між українськими гетьманами? До того ж у каталозі виставки з овальної кімнати, він уміщений над гетьманом Мазепою. Є тут і портрет Хмельницького, але портрету гетьмана, який громив москалів, Івана Виговського, не було тут зовсім. Отже, належить очікувати, що ця виставка з наведеною компромітацією не зможе бути залемонстрована деінде. Про це обов'язково мусіла б подбати наша патріотична громадськість.

А. Шумкович

К. Трутовський. Колядки в Україні.

«Історія Українського Мистецтва в Імперії» Костя Шонк-Русина.

Федір ПОГРЕБЕННИК,
доктор філологічних наук

Повернення Галі Мазуренко

Нарід, який стільки століть боровся за свою незалежність, за об'єднання своїх земель у лоні матері-Вітчизни, нарід, який на всеукраїнському форумі-референдумі на весь світ заявив про свою незламну волю, щоб Україна була суверенною державою, має право на всі культурно-духовні багатства, витворені його синами і дочками як на рідній землі, так і поза її межами.

Українська література, культура загалом єдині й неподільні. де б вони не народжувалися і функціонували.

За роки кровавого сталінізму, та й у пізніші часи, коли Україна була на прив'язі московського центру, великі масиви нашої культури знищувалися, плюндрувалися, не визнавалися. Особливо коротко придушувалися найменші спроби зацікавлення до творчості українських письменників-емігрантів. Все українське, що народжувалося поза межами тоталітарної системи, не фільтрувалося і не цензурувалося нею, було приречене на осудження і забуття. Дозволялося лише викривати українських письменників діяспори – і то тільки вибраним охоронцям існуючого режиму. А загалом все робилося для того, щоб на рідних землях ніхто ніколи нічого не дізнався про українські визначні наукові центри, про українських вчених, мистців, громадсько-політичних діячів за кордоном, про їхній внесок в історію своєї рідної і світової культури.

Пройшовши тернисту дорогу поневірянь емігранти вже там, за межами України, мали зазнати незагоєних душевних ран: жити непризнаними дітьми своєї Батьківщини, бути паріями, ізгоями долі. Ті країни, де вони опинилися, дали їм змонгу працювати, розвивати талант, здобути належне місце в суспільстві, стати повноправними вільними громадянами, а тодішні правителі України, її комуністичний уряд, вся тоталітарна система прирекла більшість своїх синів і дочок, закинутих долею за океан, на забуття, відцуралися від них...

Понад сімдесят років не визнавалася в «Радянській» Україні поетеса і художниця *Галія Мазуренко*, якій оце минуло дев'ятдесят років.

Суверенна Україна пригорне до себе теплою рукою всіх своїх дітей, розкиданих по світі, і скаже їм словами І. Франка:

*Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услужі
Свій вік коротати.*

*«Піднімайтесь на святеє діло,
На щирю дружбу.
Та щоби Ви послужили
Для матері службу».*

*Єднаймося, братаймося
В товарис тво чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!*

(«Розвивайся ти, високий дубе»)

Доля судила їй довгий, але, на жаль, тернистий шлях. Народилася вона в Петербурзі, в родині поміщика Сергія Боголюбова та Єлисавети Мазуренко, що була сестрою відомих братів Мазуренків – діячів революційного руху в Україні. Так, замолоду Галя Мазуренко-Боголюбова увійшла в сферу двох культур – української та російської.

Коли мати майбутньої поетеси в 1906 р. розлучилась з першим чоловіком і вийшла заміж вдруге за інженера Олександра Сергієнка, Галя деякий час жила у вітчима. Він подбав про те, щоб вона здобула відповідну освіту – у Лозанні, Катерининославі (тепер Кіровоград), у Кременецькому ліцеї, у Варшавському університеті, Берліні та Празі. Галя, засвідчивши своє прихильне ставлення до Української Центральної Ради та Директорії, у молодому віці разом з армією С. Петлюри змушена була разом з батьками емігрувати з України.

Почалося еміграційне митарство молоді Галі Мазуренко, яке мало ту добру прикмету, що перед нею відкрилися двері Українського педагогістичного інституту ім. М. Драгоманова, Української академії мистецтв та Українського вільного університету в Празі, де вона здобула ступінь доктора філософії. Працювала в катедрі історії Дмитра Антоновича як науковець, а водночас, сповнена творчої енергії, продовжила свою працю в галузі живопису, яким захоплювалась замолоду, скульптури. З другої половини 20-х років вона виступає з поетичними творами в журналах «Вісник», «Пробоем». Значне місце в поезії Г. Мазуренко празького періоду її життя, що припадає на розквіт таланту авторки, займають проблеми душі, внутрішніх переживань людини, її поривів до ідеалу, до вищої мети. У вірші «Кривив мене дідок насмішкуватий» зустрічаємо таке поетеси:

*Не втрачай надії!
Твоя мета – в ній правда, не журись!
Тому тебе вони не розуміють,
Бо на землі живуть, а ти – ти тягнеш вгору.*

Ліричний герой поетеси задумується над долею свого слова, своїм признанням, шукаючи на чужині відради у роздумах про рідний край, у спілкуванні з друзями-однодумцями.

*Любе слово... і не самотнє,
Хтось почув мою нехитру пісню.*

Своє слово вона наповнює трепетом серця, дарує його людям, і воно –

*Тепле слово гріло в чужині,
Як у світлі Великоднє свято.*

Скільки сказано цим афористичним висловом, скільки в ньому любови до рідного слова, за яким так тужили на чужині розвіяні по світу діти України.

Загалом тема «чужини» проходить наскрізним мотивом у поетичних збірках, особливо ранніх, Г. Мазуренко. Надто болючою була для неї, як і для тисяч інших емігрантів, втрата Батьківщини, яку вона захищала від ворогів як воїн-повстанець.

На Україні залишилися її зболіла мати, товариші, друзі, доля яких склалася переважно трагічно трагічно. Поетеса ловила серцем тривожні вістки з рідного краю, боляче переживала розлуку з ним.

*Ой говори, балакай, розмовляй,
Земляче бідний – пасинку чужини.
Закрила вічі й чую рідний край.
Одна душа переболіла в нас,
Одна земля зруйнована й недужа
Нас породила у недобрий час.*

(З циклю «На чужині»)

Ностальгія, біль, неспокій опановують душу поетеси, вона, мов Еолова арфа, відгукується на найтихіший повів вітру з України, відчуває тугу за «Дніпром без-крайнім». Той реальний світ, в якому вона опинилася, не може заспокоїти її:

*А там... там... в ріднім краю...
У ріднім краю ночі темноокі!
Пісні – хіба такі пісні нам де співали?
Серед вишень хатина білобока,
І місяць станув. Йти не хоче далі.*

Лірично-символічні картини, що навіяні Україною, іноді переростають у глибокоемоційні, узагальнюючі образи, як, наприклад, у вірші із загальноного циклю «На чужині»

*В селі гуділи великодні дзвони,
В моїй душі співає їх луна.
Веселий хлопчик плескає в долоні:
«Диви, бузько вертає до гнізда!»
Ми дивимось, а птах кружляє колом,
Його додому туга привела.
А нам і нашій нещасливій долі
Чи буде шлях до рідного гнізда?*

Глибоким смутком і болем пройнято чимало віршів Г. Мазуренко із збірки «Вогні», саме тих, що стосуються долі емігрантів, бо:

*Страшне життя серед чужого світу
Вигнанцеві без друзів, без рідні...*

Часто тим животворним імпульсом, що викликає чарівні образи рідної природи, є мотив невмирущої народньої пісні. Літературні і фолклорні ремінісценції органічно поєднуються у багатьох віршах поетеси є тією народнопоетичною основою, на якій вона вишиває чудові патріотично-національні візерунки. Ось одна з таких глибоких за своїм змістом ліричних медитацій:

*Бувальщини нехитре чарування.
Дніпро-Славутич, і плавні, й степ.
Зоріють тихо через креп вигнання,
Через вигнання креп.
І хочеться до рук узять Шевченка,
Чи Куліша, а може просто так*

*Співати, як козак любив вірненько
Далеку дівчину — козак.
Співати, як за тихим, за Дунаєм,
Гука до перевозу: «Гей, подай!»
Почує хто? Свій край його пізнає?
Чи не забув свій край?
І біль душевний не понизить терням
Думок лихих... так може хтів Господь.
Серед Дніпрових вод не згине характерник —
Бо характерник наш народ.*

Друга половина 20-х і 30-х років — це період життєвої і творчої стабілізації Г. Мазуренко, яка, як мистець увійшла в українське празьке середовище і зайняла в ньому певне місце. Тут, у Празі, вона відчувала підтримку друзів, сюди з України через Карпати долітав подих рідної землі. Тут до неї часто навідувалися спогади про пережите на Україні, являлися образи незабутньої батьківщини. («Спомин», «Шуміла плавня» та інші), а водночас в її поезію входять реалії з життя чеського народу, празького побуту («Весняне сонце. Прага величаво Блищить, вся оперезана мостами» — з вірша «На вигнанні»).

Галя Мазуренко, як і інші емігранти, не мала ніяких ілюзій щодо своєї долі, коли б вона залишилася 1945 р. в Чехословаччині. Сталінська репресивна система арештовувала і винищувала по всіх усядах політичних емігрантів, навіть безневинних. Перед зайняттям Праги совєтською армією поетесі довелося емігрувати вдруге — на цей раз до Англії. Почався новий період боротьби за існування. Галя Мазуренко продовжує свою творчість як поетеса і художниця, організує школу малювання для обдарованих дітей, видає, переважно за власні кошти, до десяти поетичних збірок, влаштовує виставки своїх картин у США, Англії, Пакистані. Як художниця Г. Мазуренко найчастіше користується акварельними фарбами, пастелями, мішаною технікою. Вона — авторка багатьох пейзажів, портретів. Тяжкі до імпресіоністичної манери письма (її вчителем замолоду, ще коли жила в Катеринославі, був відомий художник-імпресіоніст Вячеслав Коренєв). Тематика акварелей і пастелей авторки розмаїта, найчастіше, це пейзажі, навіяні образами України («На Дніпрі», «Дніпро на весні», «Ніч на Івана Купала», «В Карпатах»), мітологічними та казковими сюжетами («Вовкулак», «Казка» та ін.), містичними видіннями. Г. Мазуренко залюбки користується олівцем, роблячи замальовки різних жанрових сцен, даючи портрети (іноді гротескні) приятелів і знайомих.

Основною ланкою творчої діяльності мистця в Англії Г. Мазуренко є все ж літературна творчість. За роки перебування в Англії Г. Мазуренко видала збірки віршів «Пороги» (1960), «Ключі» (1969), «Скит поетів» (1971), «Зелена яшірка» (1971), «Корона золота» (1973), «Три місяці в літері життя» (1973), «Північ на вулиці» (1980) та книжку нарисів чемуарів «Не той козак, хто поборов, а той козак, хто вивернеться» (1974). Частина тих збірок проілюстрована графікою самої ж авторки, а також нотами пісень композитора Ф. Євсевського до деяких ліричних віршів поетеси.

В поезії Г. Мазуренко другого періоду її творчості відбився широкий світ мистецьких пошуків авторки, зокрема її духовий зв'язок з Україною, який ніколи не переривався. Водночас з'явилися нові теми й образи як віддзеркалення захоп-

лення теософією і антропософією, сюрреалізмом. Збірка «Ключі», репрезентуючи вибрані твори авторки, була перехідною від старого українсько-працького світу до нового – англійсько-українського. Г. Мазуренко свій поетичний хід по англійській землі почала як мужній поет-воєняк, як колишня учасниця визвольних змагань.

*От наш повстав народ і впав за волю й честь,
Бо він повстав запізно.
Болюча пам'ятка про час ви сокий, грізний –
У мене на столі залізний хрест.*

Саме ці мотиви домінують у циклі «Світання», до якого належить згаданий вище вірш. Поетеса воскрешає картини історичного минулого, образи борців за волю України. («Кошовий Сірко», «Старий козак Глоба», «Пам'яті отамана» та ін.).

Експресивною поетичною мовою Г. Мазуренко змалювала цілу галерею образів вчителів, побратимів, друзів і знайомих з українського середовища (Дмитро Антонович, Євген Вировий, жертви гітлерівського терору – Олена Теліга, Олександр Ольжич, та ін.). З цього погляду значущим є вірш «Пам'яті Олени Теліги»:

*Вона загинула, завітчана в словах,
Які весною тільки проростають,
Коли від щастя голова тяжка
І шийку дітям легко смерть ламає.
Її забили, бо вона поет.
Помазанники перші йдуть на жертву.
В тюрмі за стінкою голосить кулемет
За тих живих, що ждуть своєї черги!*

Образи і візії Батьківщини в сюрреалістичному освітленні проходять і в наступних збірках. У книжці «Скит поетів», ілюстрований графікою авторки, мотиви світові переплітаються з українськими. Вірші «Корейська легенда», «Містраль», чергуються з українською бувальщиною «Запорозька церква», з оповіддю «На чужині», в якій особисті переживання поетеси поєднуються з національними пориваннями.

*У землю входять, ржавіють мечі
Омеляновича, Павленка. Тяжкі ідеали
Тяжко гудуть у дзвонах Мазени...*

Перед очима поетеси встають мужні образи воїнів-борців за волю України, «залізна сила залізної дивізії»... в лавах якої вона пройшла дорогами визвольної війни, переживаючи її героїзм і її трагедію:

*Туманом стягають по горбах, горбочках
Спомини про розстріляних тифозних в обозах,
Порубаних старшин у горбах – поточках,
Де Різдв'яним снігом запорошило лози...
Але вони були – Три Роки – самотійної волі
І за них билися, їх оберігали!*

.....
*Страшно Мужів, що вже не бояться смерті,
Виростають з землі боронити свою Україну,
Вони вже бачили смерть, і їм немає смерті.*

Світлим променем у збірці проривається вірш «Куток України» – про творчість юних талантів – учнів мистецької школи.

*За вікном травень, а за морем далека Україна.
Діти «в клясах граються у відміні»,
А полиця від творчості гнеться
В англомовних дітей України.*

Поетеса жадібно ловила і ловить звістки з рідного краю – далекої і такої близької обітованої землі. Радісні вісті радують її серце, сумні – засмучують. У вірші «Пам'яті малярки Алли Горської» (збірка «Три місяці в лагері життя») Г. Мазуренко з великим боєм говорить про трагедію молодії, підступно вбитої художниці:

*Над трупом дівчини плачуть перед народом,
Говорять промови і смерті собі ждуть за слово!
Про що гомонять люди, сюди не доходить.
Про забиту вроду? Про відтяту голову на залізниці?*

.....
*А дівчина – геній, у неї теплі очі та сильні руки
Ось серце гаряче й закрили в свіжій могилі.*

Українські ремінісценції сильно відчутні і в збірці «Північ на вулиці». Про що не писала б поетеса, в якій світі не летіла б її муза, вона засвідчує свою невіддільність від рідної землі – чи то прямо, чи посередньо. Тут і рядки про те, як з далекого Лондону можна побачити, приставивши до місяця драбину, рідну Україну – «і землю всю від краю і до краю», і прагнення мистця в Лондоні «карпатського ведмедя» змалювати, і сумна згадка, що на чужині «із кожним роком далі й далі Україна», і спогади про празьких українців, («Маляр Паливода, отой, що сотворив чудовий сад з аркадами фасолі, порічками коло будинку», про художницю Наталю Мазепу, і п'яністку Ніну Ліндфорс, мистецтвознавця Антоновича Дмитра. Своєю думкою поетеса звертається до міста дитинства – Січесьлава, до Дніпра-Славути («і бавлюсь мрією своєю, що ніби знову на Дніпрі»).

Всі ці поетичні візії і резигнації – частка української душі поетеси, яка, черпаючи наснагу з глибини рідної землі, має відкрите серце для всіх народів і їх культур, перетоплює в горнилі своєї творчості різні віяння і впливи, залишаючись самотнім мистцем як в малярстві, так і в поезії. Не всі пошуки Г. Мазуренко в галузі форми, може, однаково результативні, не всі, часто досить абстрактні, тенденції її творчості однаковою мірою сприйнятні, висловлені достатньо прозоро. Як на мою думку, сильніша є та частина поетичного доробку Г. Мазуренко, що відображає конкретні реальні події, історичні реалії, особисті переживання авторки, її роздуми про долю рідного краю.

Поезія Галі Мазуренко у її вибраних зразках оце вперше за багато років прозвучить на її Батьківщині. І нас не може не радувати, що таланти України, розкидані по всьому світі, на крилах мрії повертаються на рідну землю – і живі, і мертві, щоб тут нарешті знайти захисток і визнання.

Пошли, доле, ще багато творчих літ Галі Мазуренко, яка сьогодні серцем з вільною, незалежною Україною.

ВИСОКОПОВАЖАНА ПАНІ МАЗУРЕНКО!

Після телефонічної розмови з Вашою дочкою, яку так зворушило моє повідомлення, що я розшукую рукописну збірку (першу, недруковану) Ваших поезій, пишу про це Вам. Насамперед я радий, що доля дарує Вам роки життя, радість від світу, втіху від того, що існує й утверджується у світі та Україна, за яку Ви боролися у буремні роки національно-визвольної боротьби, на чужині, в еміграції.

Серед багатьох архівів, захоплених відповідними нашими органами під час Другої світової війни або зразу після неї на Заході, важливе місце займають матеріали «Музею визвольної боротьби України» в Празі. Майже пів століття вони були під десятима замками, недоступні дослідникам, на них не можна було поспілатися, ніби їх не було. Мені розповідали чеські друзі, які допомагали вантажити ці архіви, що їх вивезли з Праги до тодішнього СРСР, де вони довго «вивчалися», описувалися «до речі, досить поверхово» для певних цілей, звичайно, далеких від наукових. Нарешті, слава Богу, з них знято табу секретності, з ними можна ознайомитися, над ними можна працювати. Але, на жаль, тих дослідників, які відчувають необхідність відкривати невідомі сторінки нашої історії, що так довго були недоступні, небагато. Мене завжди тягнуло до архівних джерел, тому і зараз, маючи 65 років, часто вбираю в легені відгомін минулих подій, пилю архівних документів. Він для мене чистий, як морське повітря, збагачує невідомим.

...Гортаю збірку Ваших ранніх віршів, подарованих матері. Очевидно, Ви саме таким чином поділилися з найдорожчою особою своїми радощами і болями, надіями-сподіваннями на кращу долю свою і свого народу, задля якого стали на шлях визвольної боротьби. Із віршів, написаних на початку 1920 років, постає образ вольової, мужньої дівчини-патріотки, невтомної жінки-воїни, яка своїми тенденційними ногами зміряла простори рідної землі, тримаючи в руках зброю, а у вільні від переходів хвилини – перо поетеси. Перегорнувши, Пані Галю, сторінки цієї книжечки, пригадаю Вам, де Ви бували, що переживали в ті далекі незабутні роки в Україні і поза нею. Тут знайдемо шире слово, звернене до матері (вірш «Матері», «Застогнали згуки у душі моїй») з такою поміткою: «Гайсин, Залізна дивізія. 19», і ліричну поезію «Серед сплячих лісів, у темряві густій» з позначкою під текстом: «Подорож від відділу ім. Сірка до Тютюнника», і сповідь «В дорозі», у першій строфі якої Ви зізнаєтеся: Встанеш ти вранці, мов не спочила, Взуєш потомлені ноги І помандруєш, не має вже сили, Де той кінець вже дороги?

Це написали Ви «В дорозі від Волинця до Тютюнника». А вірш «Вже вечір схилив свої вії...» постав під час подорожі «від одеських повстанців до Петлюри». Далі Ваші шляхи повели до Галичини: встали перед очима Старого Галича руїни, Мов позабуті вартові.

Тут, «в час бою під Галичем», де народився згаданий вірш, з'явилися рядки: «Я вірю: виб'ємось з неволі, І знову засурмлять колись Гармати в широких полі». Серед віршів, написаний у цей неспокійний час, один присвячений п. Нестеренкові. Наволжу його повністю.

*Час прощатись, бо час розділився надвое,
Місяць в хмари сховався нічний,
Ні, не треба дивитись з журбою
На майбутнє. Геть думи смутні!*

*Час прощатись, бо шлях розділився надвоє,
Що ж ти став? Та ж гармати гукають,
Отамане, не гайся, іди!*

*Та ж ти чуєш? В бою загивають
За Україну, за волю брати,
Що ж ти став? Десь гармати гукають!*

Звідси, з-над Дністра, Ви звертали свій погляд на Велику Україну, до Дніпра:

*Ти мій Дніпро! Твої рукави сині
Мов загублені стрічки у плавні кучерявій
Згадалися мені раптово на чужині,
Як сон щасливий і яскравий...*

Тут, в Галичині, постала ляконічна мініатюра:

*Галичино! Вітаю тебе!
Дощ між хмарами сіє і сіє...
Спускаються стомлені вії...
Ніч осіння. Як холодно.
Ніч настає.*

Читаєш ці вірші, ще не вироблені, подекуди невідшліфовані, але вже відчуваєш, як молода поетеса міцно стоїть на твердому національному ґрунті, як вона, куди б її не кидала доля, вбирає у своє серце болі і сподівання народні. Все більше нею оволодівають загальнонародні інтереси, встають перед очима всі простори української землі. Поступово вимальовуються тяжкі картини еміграційної дійсності:

*Брати мої рідні! За свою Україну
Боролись ми, доки могли,
І ось на розп'ятті, знова на чужині
Минають найкращії дні.*

*Згадаємо Київ, Дніпро наш глибокий,
Могили убитих братів,
І най понесеться далеко
У тугу зав'язаний спів.*

*Най з нами співає і наша недоля
І нею зав'язаний світ,
А там — захитається сумно тополя,
Зтурбує її наш привіт.*

За Галичиною була чужа земля: дорога повела Вас у Польщу, до Варшави, де постало ряд віршів, серед них і мініатюра «Оркестри веселої спів», що має дату: «Варшава. 25.12.20». З Варшави дорога завершила на Берлін, де Ви написали вірш «Олесеві В.» («Заснула туга і зідхання Замовкли в другому коханні»). Серед різних принагідних віршів, до яких Ви вже не мали змоги згодом повернутися, звертають на себе увагу два ліричних, вміщені наприкінці рукопису, після «Русалки», під якою стоїть дата «12.1.22», думаю, що вони також написані того ж року. Вони досконаліші від тих раніших: відчувається наростання художньої

образности Вашої мови, народження тієї поетеси, що вже була визнана талановитою. Ось вони:

*Нічка п'яна захід обливає вином,
Акордами вітру хитає сосну,
Дай, друже, на хвильку засну...*

Це лише перша строфа вірша, а зараз подаю повний текст двох віршів.

*М'яке миготіння померзлого гілля,
Чорнить силуетом у церкві поріг,
І падає сніг у безсиллі
До стомлених ніг.*

*У дзвін срібносиній не дзвонить
Блакить і потоншена спить,
І землю снігами порошить.
Заснути б на мить*

*У примхливому сплетінні
Синіх квітів, срібних снів
Як помішаний, веселий
Вітер хмарами шумів.*

*А на ранок? Погляд сонний,
Небо жовте, як лимон,
Лекцій, формул ряд бездонний
І прокльонів міліон.*

(Вірш датований, але очевидно з часу еміграції в Чехо-Словаччині). Другий вірш має присвяту «М. С.». Хто криється за цими літерами, мені невідомо, але що написаний він під впливом хору О. Кошиця, не сумніваюся, оскільки названі Вами пісні були в його репертуарі, викликали, особливо «Щедрик» В. Леонтовича, велике захоплення слухачів – і не лише українців:

*Пісня замовкла. Умирали звуки:
У гучних оплесках залу.
У студентів, мабуть, заболіли руки:
– Щедрика – знову! – лунало навколо.*

*Ви пройшли, ви ледве вклонились,
Усміхнулись іронічно.
Та невже так тяжко я провинилась,
Що неприязнь вічно?*

*І пливла остання пісня на прощання:
– Ой у полі Баршполі – згуків море!
І стихали згуки в тихому зідханні
І німіло горе.*

Тут вже відчувається та Галя Мазуренко, що виявила свій талант у зрілих збірках. Перед нами поетичні початки молодого мистця, в серці якої ще звучать відзвуки боїв і походів, а водночас уже просяться на папір нові, мирні теми, ліричні

почуття молодії дівчини, якій ніщо людське не чуже, душа якої бажає любови, життєвської гармонії.

Цікаво, мабуть, буде Вам повернутися думками в ті далекі часи, пригадати пережите, яке, думаю, живе у Вашім серці. А може Ви будете ласкаві пояснити деякі імена, згадані Вами, бо це важливо для дослідника.

Після влаштування музично-літературного вечора на Вашу честь у циклі вечорів «Визначні жінки України», опублікування кількох статей про Вас, я не покинув думки видати написані мною літературно-критичні нариси окремою книжкою. Для цього поповнюю свої нариси невідомими мені раніше матеріалами, виявленими внаслідок глибоких архівних пошуків (розшукав багато рукописів Ю. Липи, Л. Мосендза, Ю. Дарагана, А. Павлюка, В. О'Коннор-Білінської, Х. Кононенко та ін.), щоб вони вийшли повнішими, збагаченими новими фактами. Адже вже третій сезон я веде згаданий лекторій про визначних жінок України, збираючи про них спогади, фотографії тощо. У жовтні відбувся, наприклад, літературно-музичний вечір про Ольгу Басараб, у грудні – про В. О'Коннор-Білінську. Першого лютого вшануємо пам'ять Христі Кононенко, про яку на Україні, на жаль, досі не сказано жодного слова, хоч вона була активно громадського діячкою, брала участь у жіночому русі, виступала в пресі, зрештою, загинула від рук гестапо як член ОУН. Коли знайдуться кошти (я звертався у цій справі до СФУЖО), то наступного року зможе вийти книжка «Визначні жінки України», яку я, власне, вже підготував на основі своїх пошуків, проведених вечорів. У ній, звичайно, є розділ про Вас, шановна Пані Галю.

З глибокою повагою та найкращими побажаннями
здоров'я, щастя, душевної гармонії,

Федір Погребенник

Маргарита ЧЕРНОБУК,
зав. відділом Музею Історії Києва

3 родоводу Томар

Стаття присвячена старовинному українському родові Томар, який прославився своїми представниками ще у XVIII ст. Вперше простежується майже невідома досьгодні біографія Василя Степановича Томари – учня Григорія Сковороди, талановитого дипломата, що виконував важливі доручення в Польщі, Грузії, Персії, Іспанії, Туреччині, генерала, кавалера Орденів Св. Анни та Св. Іоанна Єрусалимського і сенатора.

У фондовому зібранні Музею історії Києва в групі письмових джерел зберігається унікальна колекція документів, яка надійшла 1989 р. Свого часу вона належала дійсному таємному радникові, сенатореві Василю Степановичу Томарі, становивши частину його домашнього архіву.

Наукове значення родинних архівів. перш за все, полягає в тому, що вони зосереджують документи, зібрані в хронологічному порядку, які дають уявлення не тільки про окрему родину, видатних її представників, а й містять унікального значення свідчення щодо їх участі в громадському, політичному, культурному

житті країни, та вказують на участь окремих осіб у процесах, пов'язаних з суспільним розвитком держави. Архів роду Томар, якби він зберігся повністю, міг би багато що дати дослідникам, котрі займаються вивченням історії України XVIII-XIX століть.

Рід Томар – досить відомий в історії Малоросії (так називали Лівобережну Україну, яка з середини XVII ст. перебувала під владою російської держави – авт.). По його чоловічих та жіночих лініях укладались шлюби з багатьма шанованими козацькими родами, і різні гілки роду прославили себе видатними своїми представниками. Нашадки роду брали участь в російсько-турецьких війнах кінця XVII-XVIII ст., у «Вітчизняній війні» 1812 р., у декабристському русі, вирізнялись поміж сучасниками хоробрістю, освіченістю та прогресивними поглядами.

В архіві В. С. Томари знаходяться 33 документи: це переважно ділові папери, що стосуються його службової кар'єри. Серед них: Агестат Колегії закордонних справ, розпорядження та ордери генерал-фельдмаршала Г. О. Потьомкіна, рескрипти коронованих осіб – Катерини II, Павла I, Олександра I, листи до сенатора Томари імператриці Марії Федорівни, чернетки листа В. Томари на ім'я імператриці Катерини II з проханням про відставку та записки про 30-річну бездоганну службу: копії указів Сенату, а також, що особливо цікаво, – духовні заповіти батька В. Томари та його самого. Саме ці документи дають нам можливість дізнатися про родинне оточення Василя Степановича. його зв'язки, погляди, скласти уявлення про неординарну особу.

Серед документів архіву зберігається лист, з якого стає відомо, кому було передано ці папери після смерті вдови В. С. Томари – Єлизавети Йосипівни Томари (уроджена Каламей, дочка дворянина Великого герцогства Тосканського, – авт.). Лист, датований 1840 роком, адресований небожеві Василю Степановичу, відставному корнету – Євгену Павловичу Томарі й надісланий з Петербурга. В ньому автор (підпис нерозбірливий) сповіщає, що нарешті він зміг відправити поштою ці важливі папери. Подальша їхня доля – до часу надходження в музей – не відома. Отже, ще один архів спіткала сумна доля! Нашадки виявилися неспроможними його зберегти належним чином. Проте й у такому складі даний архів становить великий інтерес для дослідників з генеалогії. Адже біографія В. С. Томари, одного з представників цього славного роду, була досі майже невідома. Про це зазначав і Петро Бартенєв, упорядник «Архіву князя Воронцова», до складу якого входять листи В. С. Томари, написані ним протягом 1775-1803 рр. Він писав: «На жаль, біографія В. С. Томари мені невідома. Знаємо тільки, що він користувався славою розумного дипломата»¹.

Відтворити деякі сторінки біографії В. Томари, з'ясувати, хто були його батьки та найближчі родичі, допомогли праці відомих вчених О. М. Лазаревського та В. Л. Модзалевського. У статті «Люди Старой Малороссии» О. Лазаревський дає інформацію про засновника роду, вихідця з Греції Івана Томару та двох його синів – Степана й Василя². В. Модзалевський зібрав більш докладні дані про інших представників роду. Він гадав вмістити їх у п'ятому томі свого «Малоросійсько-го родословника». Але цей том так і не побачив світу, залишаючись в рукописі³.

¹ Архів князя Воронцова. Москва, 1881. Кн. X, стт. 231-260.

² Лазаревський А. М. «Люди Старой Малороссии». «Киевская старина», 1885, № 5, стт. 14-20.

³ Інститут рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України, ф. 2, 16609-16610.

Завдяки наявним матеріалам стало можливим дослідити одну з гілок розгалуженого древа роду Томар. Ця гілка протяглася від старшого сина Івана Томари – Степана до власника архіву – В. Томари, якому він був прадідом. Його духовний заповіт, позначений 1715 р., зберігається серед паперів Василя Степановича.

Степан Томара, як з'ясувалось, був за часів гетьмана Івана Самойловича Домонтовським сотником, потім осавулом Переяславського полку, а 1707 р. за наказом гетьмана Івана Мазепи в цьому ж полку дістає полковничий уряд, який обіймав до самої смерті (1715 р.).

Степан Іванович був двічі одружений. Про це відомо з його духовного заповіту, в якому він заповідає свій маєток з багатьма селами і хуторами дружині Пелагії Яківні (уроджена Лизогуб, дочка чернігівського полковника Я. Лизогуба, – авт.). Водночас він зазначає, що дія заповіту не поширюється на старших дітей від першого шлюбу (дружина Варвара Войтівна, дівоче прізвище не з'ясовано) – сина Івана та дочку Гапку – через те, що вони жили своїми сім'ями і свого часу вже одержали значні кошти.

Від другого шлюбу Степан Томара мав сина Василя та шість дочок. Василь одержав добру освіту, а потім, як і батько, присвятив себе військовій службі: був військовим товаришем, наказним полковником Переяславського полку, брав участь у Кримському поході 1735–1736 рр., під час якого й загинув (1736 р.). Його поховано в родовому маєтку, в селі Коврай (тепер Золотоніського району Черкаської області, – авт.).⁴

Про сімейний стан Василя Степановича відомо, що він був одружений з Єлисаветою фон Бринкен, рідною племінницею генерал-аншефа, барона Карла Евальда Ренне, який командував дивізією в Малоросії. Від цього шлюбу народилось двоє дітей – син Степан та дочка Ганна.

Степан Томара народився 1719 р., як батько та дід, служив у Запорізькому війську. З 1737 р. він – бунчуковий товариш, бере участь у Хотинському поході 1739 р.⁵ 1761 р. пішов у відставку, з 1784 р. – депутат від дворянства Переяславського повіту Київського намісництва, колезький радник.

Степан Васильович був у шлюбі з дочкою полтавського полковника В. В. Кучубея – Ганною, мав трьох синів: Василя, Павла, Михайла та дочок – Уляну, Єлисавету, Софію, Надію і Марфу.

Для нас особливо цікава доля найстаршого сина цього подружжя – Василя, бо саме він є власником досліджуваного архіву. Василь Томара народився, приблизно, 1748 р. Про його дитячі та юнацькі роки майже нічого не відомо, крім однієї цікавої сторінки з біографії. Коли хлопчикowi виповнилося п'ять років, постало питання про вибір домашнього вчителя і вихователя. За щасливим збігом обставин цим вчителем став Григорій Савич Сковорода, якого порадили батькові знайомі.⁶

⁴ Мається на увазі російсько-турецьку війну 1735–1739 рр. Цій війні передував похід кримського хана (1735 р.), який за рішенням турецького уряду відіслався з чисельним військом через російські володіння аби напасти на землі, повернуті Росією Іранові (провінції Мазендіран, Гилян, Астрабад, міста Баку і Дербент на узбережжі Каспійського моря). Відбулось зіткнення кримських татар з російськими військами. Навесні 1736 р. Росія оголосила війну Туреччині. // «Історія СРСР». М., 1967. Т. 3, ст. 348, «Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича». Москва, 1859. Ч. 2, ст. 10.

⁵ «Хотинський похід 1739 р.» – заключний акт російсько-турецької війни 1735–1739 рр., коли російські війська під командуванням фельдмаршала Мініха завдали туркам нищівного удару під Ставучанами 17 серпня 1739 р., а 19 серпня здобули Хотинь, а потім Ясси. 18 вересня 1739 р. було підписано мирний договір. // «Історія СРСР». М., 1967. Т. 3, ст. 349.

⁶ Сковороду рекомендував київський мітрополит Тимофій Шербацький. // «Народна творчість та етнографія». 1972. № 5, ст. 40; «Сковорода, український письменник XVIII в.» // «Основа», 1862. Август, стт. 21–23.

Для філософа перебування в домі Томари було не легким. Батько учня був хоч і розумною, та гордовитою людиною, з панською пихою, не позбавлений родових забобонів. Він ніколи не розмовляв з учителем сина, не звертав на нього уваги. Таке становище було принизливим для Сковороди. Він відчував зневагу, але намагався не реагувати на це. Бо, будучи звільненим з Переяславського колеґіуму за свої прогресивні погляди, вирішив витримати укладену на один рік угоду до кінця. Філософ поринув у свою педагогічну роботу, вперше застосовуючи новітні принципи у вихованні дитини, які полягали на тому, що вихователь, виявивши природні здібності свого учня, намагався непомітно сприяти їх розвитку, не переобтяжуючи розум іншими науками. Така метода навчання викликала ширю любов хлопчика до вчителя. Однак невдовзі стався випадок, що спричинився до від'їзду Сковороди з Ковраю. Під час одного із занять філософ, обурений відповіддю свого учня, назвав його «свинячою головою». Про це стало відомо батькам, і, за наполяганням дружини, батько відмовив Сковороді в посаді. Та при цьому він висловив своє співчуття і вибачився перед ним.

Філософ повернувся до Переяслава, де зустрів одного із своїх друзів з Київської акаdemії Каліграфа і разом з ним поїхав до Москви, до Троїцько-Сергіївської лаври. Цілий місяць пробув Сковорода у лаврі. Її намісник, Кирило Лящевецький, оцінивши його видатну вченість, запропонував йому стати викладачем у семінарії. Та любов до України, до рідного краю повертає Сковороду знов до Переяслава.

Про це стало відомо Степанові Томарі, і він вирішив повернути в свій дім учителя сина. Сковорода, незважаючи на всі умовляння друзів, не прийняв запрошення. І тоді стався курйозний випадок: спалого філософа друзі вночі привозять до Коврайського маєтку. Степан Томара благає Сковороду повернутися до своїх обов'язків, обіцяючи ніколи не втручатися в справи навчання. Зворушений любов'ю до нього маленького вихованця, Сковорода залишається в Ковраї на шість років, аж поки хлопчикові не настав час продовжити навчання в офіційних учбових закладах.

Коли Василеві Томарі виповнилось 11 років, з цієї нагоди Григорій Савич написав вихованцеві латинською мовою вітального вірша. Існує переклад цього твору, який дуже добре передає теплоту дружніх стосунків вчителя і учня. Вірш настільки зворушливий, що вважаємо доцільним вмістити його тут.

На день народження Василя Томари¹

Круг годовий довершився і знов розпочався. Сьогодні

Маємо першу добу, року нового почину,

Доля судила тобі, обдарований хлопче Василю,

В цей народитися день. Добра та провість тобі.

Першим ти пагонцем, хлопче, на світ од батьків народився.

Перший чеснотою скрізь, перший і славою будь.

Перший і розумом сильний, і перший тим даром природним,

Що потребує його врода тілесна твоя.

Благословення тобі, первакові, послала природа.

¹ Григорій Сковорода. «Вірші. Пісні. Байки. Діялоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи». Київ, 1983, ст. 75 (вірш подається в перекладі М. Зерова за Повним зібранням у 2-х т. К., 1973. Т. 1, ст. 101).

*Що для молодших дітей мачуха гостра була.
Так і спорудник всесвітній, створивши Адама найперше,
Єву потому створив, меншу в любові його.
Радю вітаю тебе, що стільки добра тобі дано:
Досить на частку твою бог милосердний поклав.
Тільки ж гай-гай! Як багато тобі доручив сотворитель.
Згодом немало і сам схоче від тебе узяти.
Отже, науки і всякої праці берись, не цурайся,
І не з наймення лише, будь і ділами Василь⁸.*

Шість років (1753-1759), які Сковорода прожив у родині Томар, виявились і для нього досить плідними. Він написав цикль поезій, які згодом вийшли у відомій поетичній збірці «Сад божественних пісень».

Шість років навчання у видатної людини не пройшли безслідно для вихованця Сковороди. Він здобув ґрунтовну домашню освіту і на все життя зберіг гарячу прихильність та щирю пошану до свого першого вчителя і листувався з ним. В одному з листів, датованому 1778 роком, Василь Томара так звертається до Сковороди: «Коханий мій учителю Григорій Савич! Листа вашого одержав я з рівною любови та серця прихильністю моєю до вас. Згадаєш ти, шановний друже мій, твого Василя, що виглядає немов не нещасним, але який внутрішньо більш потребує поради, ніж коли був з тобою. О, коли б надав тобі Господь думку пожити зо мною! Коли б ти один раз вислухав, взнав, то не мав би радости від свого вихованця. Чи даремно я тебе бажав. Коли ні, то зроби послугу і налистуй мені, як я міг би тебе побачити, палко коханий мій Сковорода. Прошай та не пошкодууй ще один раз у житті дати хоч трохи твого часу та спокою старому учневі твоєму Василю Томар⁹».

Лист перейнятий любов'ю до Сковороди, потребою сповідатись у своїх вчинках і бажанням одержати необхідну раду. Це засвідчує, що непересічна особа вчителя залишила глибокий слід в душі учня.

З часу закінчення занять із Сковородою і до перших згадок про службу Василя Томари відомості відсутні. Припускаємо, що хлопець вступив до Києво-Могилянської академії, де в той час навчалася молодь з усього східньослов'янського світу. На виборі могли позначитись два таких фактори: навчання у Сковороди, виховання Академії, а також близькість до Києва, де батьки могли наймати своєму синові помешкання і держати його під постійним наглядом. Можна припустити, що Василь Томара навчався ще за кордоном, де продовжував освіту багато хто з київських студентів.

Чимало молодих українців після закінчення Академії посіли урядові посади в Москві й Петербурзі. Поїхав до Петербурга й Василь. Ґрунтовна освіта та природний розум дозволили йому, маючи всього 21 рік, вступити до Колегії закордонних справ, де він довгий час перебував на різних посадах.

Про це свідчить Службовий Атестат, виданий 6 травня 1779 р., тобто через 10 років його служби. Як зазначається в документі, Василь Томара брав участь у ряді важливих дипломатичних акцій російського уряду. Він був присутнім на всіх переговорах, які передували укладанню мирного договору з портою Оттоманською

⁸ Ім'я Василь грецькою мовою означає царський, божественний.

⁹ Данилевський Г. П. «Сковорода Г. С.» // «Украинская старина». 1886. № 10, стт. 52-53.

під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Так, 1772 р. Томара, перебуваючи у складі російської делегації при генерал-фальдцехмейстері князі Г. Г. Орлові та російському послу в Турції О. М. Обрескові, відбуває на мирні переговори у Фокшани, а потім до Букарешту.

У ході переговорів на Букарештському конгресі турки висунули такі умови, що могли призвести до поновлення воєнних дій, та Росія була не в змозі воювати. Восени 1773 р. спалахнула Селянська війна під проводом О. Пугачова, яка смертельно налякала російське дворянство й спонукала уряд негайно підписати мирну угоду.

Ці повноваження було надано командуючому І-ою російською армією, видатному полководцю П. О. Румянцеву. Здійснивши два успішних походи за Дунай, він одержав перемоги над турками і змусив їх підписати мирний договір. 10 липня 1774 р. в селі Кючук-Кайнарджи на заключному етапі переговорів був присутній і Василь Томара. Незабаром його вислали до столиці Порти – Царьграда, де Томара, будучи вже помічником повіреного у справах, вів важливі переговори з представниками турецького уряду в спірних пунктах угоди. В результаті, завдяки його зусиллям, 15 липня 1774 р. договір було ратифіковано.

Через багато років В. С. Томара напише на ім'я імператриці Катерини II службову записку, викликану надзвичайними обставинами. Там він досить послідовно викладає основні етапи своєї служби. Згадуючи про ратифікацію Кючук-Кайнарджийського договору, Василь Степанович з сумом констатує, що багато хто тоді був удостоєний різних нагород, а його, який чимало сприяв цьому, відзначили тільки «Аттестатом Иностранной Коллегии».

Певний час В. Томара перебував у Константинополі (Царьграді) при надзвичайному і повноважному послі генерал-аншефі М. В. Репніні. За свою службу був удостоєний чина титулярного радника, за Табелею про ранги це була тільки IX клася у номенклатурі цивільних чинів. Проте сумлінне виконання службових обов'язків не залишилося непоміченим. Після повернення додому Томару чекало нове призначення – він став радником посольства. Так відбувалося його просування по складній ієрархічній драбині чинів.

Згодом у службовій кар'єрі В. С. Томари відбулися зміни. 1779 р. за наказом генерал-фельдмаршала Г. О. Потьомкіна його переводять на військову службу й у чині підполковника направляють до Варшави з ордером про виведення російських військ з Польщі.

Як свідчить «Записка», це було досить складне дипломатичне доручення, оскільки уряд Катерини II не дуже схилився до виводу військ й намагався дипломатичним шляхом врегулювати це питання.

У «Записці» так і сказано: «... того ж року (1779) висланий до Варшави з ордером про виведення військ з Польщі й з дорученням, якщо це виведення багато потурбує Польське правління, відібрати від нього подання, а командуючому там генерал-поручику Романіюсу порадити, щоб він до походу був готовий, чекаючи нового наказу; що мною виконано: і я привіз до покойного князя (Потьомкіна, – авт.) від Короля (Станіслава Понятовського, – авт.) і Правління Польського ті подання, за якими ваша в-ть війська тоді у Польщі залишити побажали»¹⁰.

¹⁰ Фонди Музею історії Києва (далі МІК), ДК-7014 чернетка записки В. С. Томари про 30-літню службу.

Василь Томара з честю виконав важливе доручення. Року 1783 йому доручають ще більш відповідальну справу. Ось як він сам про це пише: «У 1783 році був висланий до Грузії, щоб запропонувати царю Іраклію трактат про підданство його в.і. в.тї. Це трактат запропонований мною в Тифлісі. був прийнятий царем й мною доставлений до Георгіївської фортеці повноважені грузинські для підписання того трактату з генерал-поручиком Павлом Серг. Потьомкіним від в.в-ті». За сприяння цієї акції Василь Томара був відзначений підвищенням у чині до рангу полковника.

Того ж року Томара їде в Імеретію, щоб схилити і її царя прийняти протекторат Росії. В ході складних комбінацій він позитивно вирішує і це питання. 1784 р. В. Томару з особливим дорученням висилають у Персію, а після повернення його призначають командиром Лубенського карабінерного полку, з яким, як він пише у своїй «Записці» «... під час турецької війни, що незабаром почалась (мається на увазі російсько-турецька війна 1787-1791 рр., – авт.) служив спочатку у Катеринославській, потім в Українській арміях, й був при розгромі турків і татар у Гангурі та Салкуцах, потім Гасана Паші при річці Салгі; під Ізмаїлом і при здобутті Бендер». За участь у цих походах В. Томара був удостоєний чина бригадира. За Табелею про ранги це V кляса чинів, перший генеральський чин. Про свої призначення Томара сповіщає: «В бригадирському чині призначений був від покійного фельдмаршала на місце генерал-аншефа і кав.: князя Юрія Володимир. Долгорукого перебувати при союзній Цісарській армії проти турків, а потім після призначення мене генерал-майором при Австрійській армії проти прусаків. По першому з цих призначень, за використання полку, яким я командував у Експедиції під Ізмаїл та Бендери, а по другому, з причини мирної негодності, що відкрилась в Рейхенбасі не був відправлений...»

Василь Степанович наголошує на особливу довіру, яку виявляв йому фельдмаршал Г. О. Потьомкін і через те призначив його командуючим російською флотилією в Архіпелазі на Середземному морі. Це сталося у травні 1791 р., а вже в грудні Росія уклала з Туреччиною в м. Яссах мирний договір. Нове призначення принесло В. С. Томарі тільки одні неприємності: стан, в якому командуючий застав флотилію, був жалюгідний. Сам Василь Степанович так пише про це: «Флотилія вільна була вже тоді майже вщент знищена турками: залишки її за дрібністю суден, вештались між островами Архіпелагу, а її командуючий підполковник і кавалер Ламбро Качоні з офіцерами своїми далеко звідти в Німецькій землі. Казенна флотилія, з-за роззброєння непридатних суден й покинута арматорами, що служили на ній, доведена до 3-х суден з 60-ма матросами, і без провіанту».

З притаманною відповідальністю за доручену справу, Василь Томара заходився перевлаштовувати флотилію і незабаром досяг позитивних результатів. «Казенна флотилія, – зазначає він, – складалась вже з 10 суден, що були придбані й озброєні мною». Основна причина, що призвела до хаотичного стану флотилії, полягала, на його думку, в тому, що була відсутня будь-яка інформація про чисельність екіпажів на кожному судні. Через це неможливо було правильно нарахувати платню і з'ясувати необхідну кількість продуктів харчування. Запровадивши штати, що встановлювали число матросів на кожній флотилії на час війни та перемир'я, Василь Степанович вважав, що цим буде покладено край зловживанням. Докладно оповідає автор «Записки» про те, як жалюгідні залишки флотилії були перетворені ним знову на бойові одиниці, як йому вдалося задовільнити вимоги екіпажів, особливо вільної флотилії, команда якої не одержувала платні з самого початку війни.

Повідомляє Василь Степанович і про витрати, що були зроблені по впорядкуванню флотилії: на озброєння суден, на завантаження їх лісом, продовольством, на ремонт, про відправку їх у Чорне море з провіантом на 6 місяців. Всі ці витрати становили 98 тисяч «червонних голландських». Звітувавшись, Томара підкреслює: «... наважусь додати, що спорудження тієї флотилії та довготривале утримання її у вітчизняних морях не могло би коштувати менше вашій І.в.-ті».

До такого змістовного викладу перебігу всіх подій, пов'язаних з командуванням флотилією, В. Томара змушений був влатися через те, що до Петербурга надійшли на нього скарги і Катерина II розпорядилася створити особливу комісію по їх розслідуванню. Томара був дуже вражений цим, тим більше, що не відчував за собою ніякої провини. Впорядковуючи флотилію, він відстоював державні інтереси й, наскільки дозволяли обставини, намагався задовольнити скарги, що надходили до нього з різних суден.

У результаті роботи Комісії всі звинувачення на адресу Василя Степановича були відкинуті за безпідставністю. Проте указу з оцінкою його діяльності як командуючого флотилією видано не було. Через це Василь Степанович відчуває, що, за браком інформації, в очах суспільства він залишається дискредитованим. Перебуваючи в такому невизначеному становищі, він пише листа імператриці, в якому просить відставки. Зваживши на бездоганну службу В. С. Томари, оцінивши його колишні заслуги, імператриця замість відставки поновлює його на службі й назначає радником посольства до Іспанії. Очевидно, що це був 1796 рік, тому що чернетка «Записки» позначена січнем цього року.

Через певний час Томара одержує нове призначення: їде посланником до Константинополя, де перебував з 1798 по 1807 роки. В майбутньому сумлінна служба Василя Степановича була не раз відзначена. Павло I нагородив його кавалером ордена святої Анни першої класи, а незабаром й командором ордена святого Іоанна Єрусалимського, давши ще щорічний прибуток в розмірі 1000 карбованців, який додавався до цього командорства. Одночасно Василю Степановичу надавались у вічне й спадкове володіння маєтки, які були придбані казною у князя Любомирського в Подільській губернії. Це – шість сіл та 1499 душ селян чоловічої статі¹¹.

¹¹ Фонди МІК. ДК-7008. Рескрипт Павла I про пожалування тасмного радника Томару кавалером ордена св. Анни I класи; ДК-7006 – Рескрипт Павла I про нагородження тасмного радника Тамару командором ордена св. Іоанна Єрусалимського.

«Орден святой Анны» та «Орден святого Иоанна Иерусалимского» були засновані в Росії імператором Павлом I (1797 р.).

У цей час всі російські ордени були визнані єдиним кавалерським чином або орденом (окремі ордени вважались його класами й одержали загальний статут та адміністрацію, яка стала називатись Орденською канцелярією: 1798 р. її було перейменовано на Капітул російського кавалерського ордену. Тоді ж було затверджено й особливі посадові особи, або «оффіціали»: канцлер, обер-церемоніймастер, церемоніймаістер, секретарі та герольди. Три головні орденські «оффіціали» – канцлер, обер-церемоніймаістер та скарбник – складали загальне «присутствие» капітули. Під його наглядом перебували секретарі орденських класів, головним обов'язком яких було ведення кавалерських списків.

Кавалери орденів повинні були займатися благодійницькою діяльністю: здійснювати нагляд та піклування над виховальними будинками в Москві та Петербурзі, відкривати в обох столицях притулки для догляду за хворими і білими. На відкриття богоділень та їх влаштування, особи, що були нагороджені орденами, мали зробити разовий внесок в капітулу російського кавалерського товариства. Кавалерам орденів призначались щорічні пенсії. // «Энциклопедический словарь». Брокгауз Ф. Ф. Ефрон И. А. СПб., 1897. Т. XXII, стр. 117-120.

Подаляша кар'єра В. Томари складалась теж успішно. Він стає таємним радником, чиновником третьої кляси. Попереду залишалось лише дві кляси чинів – чин дійсний таємний радник та канцлер. З часом він стає дійсним таємним радником, а наприкінці кар'єри отримує почесне звання сенатора¹².

Серед паперів архіву Василя Степановича відсутні іменні укази імператорських осіб про присвоєння йому того чи іншого звання, про одержані нагороди, немає й формулярного списку – це ті документи, що могли б значно полегшити дослідження його життєпису та службової кар'єри.

Особливу цінність для дослідників складає духовний заповіт Василя Степановича, який дає можливість з'ясувати його петербурзьку адресу та коло його друзів. Документ складено три роки до смерті – 15 травня 1816 року. Вважаємо за доцільне навести уривки з нього мовою оригіналу. Розпочинає свій заповіт В. Томара такими словами: «Не ведая, долго ли соизволит Всевышний продлить жизнь мою в мире сем, на случай смертного часу я, нижеподписавшийся действительный тайный советник и кавалер Василий Степанов сын Томары. будучи в полном уме, здравом чувствии... делаю следующее мое духовное завещание...»¹³.

Згідно із заповітом, мурований будинок у Петербурзі, що знаходився в першому кварталі Адміралської частини під № 47, який свого часу був придбаний у графа Аракчеева, переходить у повну і довговічну власність його дружині – Єлисаветі Йосипівні Томарі. У повне володіння Томара заповідає своїй дружині й п'ять маєтків у Симбірській, Володимирській, Нижньогородській, Херсонській та Полтавській губерніях. У разі смерті дружини маєтки мали переходити у спадок братам Василя Степановича – Павлу, Михайлу та сестрі Софії.

Свій заповіт В. С. Томара закінчує такими словами: «... окончив сим завещание, усерднейше приглашаю быть оному свидетелями и душеприкащиками родственника моего, графа Виктора Павловича Кочубея и искренних друзей моих графа Алексея Кирилловича Розумовского, графа Николая Николаевича Головина, Михаила Ивановича Данаурова, князя Александра Николаевича Голицына, графа Льва Кирилловича Розумовского и Захара Николаевича Посникова и прошу их особо быть милостивыми покровителями и попечителями жены моей яко иностранки, не знающей не токмо дел, но и языка и исполнить по сему завещанию со всей точностью»¹⁴.

Документ скріплено відбиткою особистої печатки В. С. Томари, яка повторювала сфатіс його прадіда, переяславського полковника Степана Івановича Томари. На ній зображено: щит овальної форми, в центрі якого довгий хрест, вміщений на півмісяці; зверху – нашоломник три стравсових пера. Це основні елементи родового герба, який, згідно з описом, мав такий вигляд: «У щиті, що має блакитне тло, зображено довгий золотий хрест, над ним срібна шестикутна зірка і внизу хреста срібний місяць рогами до гори. Щит увінчаний дворянським шо-

¹² Сенатор – цивільне почесне звання й посада, існували з кінця XVIII ст., надавалось товаришам міністрів та іншим цивільним чиновникам вищих – II–IV клясів (головним чином III кляси) при завершенні їх кар'єри. До звання сенатора прирівнювалось звання опікуна, що було запроваджено в 1798 р. для винагороди членів опікунських рад – органів, що відали благодійницькими закладами. Звання це надавалось і після значних пожертв на благодійництво (Шепелев Л. К. «Отмененные историей чины, звания и титулы в Российской империи». Л., 1977. ст. 98.

¹³ Фонди МІК. ДК – 7004. духовний заповіт В. С. Томари.

¹⁴ Кочубей Віктор Павлович (1768–1834) – видатний державний діяч. по лінії матері доводився родичем В. С. Томарі.

ломом та короною. Намет на щиті блакитний, підкладений сріблом. По боках щита два журавлі¹⁵.

Золотий хрест, вміщений над півмісяцем й обраний центральною фігурою, мав означати перемогу над мусульманством. У цьому знайшла відображення участь предків Василя Томари у військових походах проти Кримського ханства та російсько-турецьких війнах XVII-XVIII століть. Журавлі, що символізують розсудливість, пильність, невсипущість та обережність, засвідчують про основні риси характеру представників цього роду.

Судячи з того, як Василь Степанович розпорядився своїм майном, можна припустити, що подружжя не мало дітей. Через те він і подбав про своїх рідних. Цікава така деталь: деякі з них в різний час мешкали в Києві. Поки що не вдалося зібрати докладну інформацію про них усіх, але й та, що є, становить певний інтерес.

У XVIII ст. у Києві на вулиці Московській, 46 жила сестра Василя Степановича – Уляна. Вона перебувала в шлюбі з гвардії полковником, головою Карної палати Іваном Гавриловичем Вишневським. Тут можна згадати про те, як 1787 р. під час відвілання Києва Катериною II в їх домі зупинилася родичка Вишневського Н. Нарішкіна, яка була в супроводі імператриці.

Під час перебування Катерини II у Києві життя в місті значно пожвавилось. Судячи з їхалих всі навколишні помішки зі своїми дружинами, щоб взяти участь в балах та маскарadaх. Улюбленим заняттям Катерини II була гра в карти. Саме в будинку родини Вишневських, серед вишуканого кола знайомих хазяїв за запрошенням Нарішкіної бувала й сама імператриця, де грала в карти¹⁶.

Одна з сестер Василя Степановича – Софія – теж мешкала в Києві – адреса не з'ясована. Її чоловік – Григорій Іванович Краснокутський, – що походив з дворян Київської губернії, був статським радником, займав посаду київського губернського прокурора.

Блискучою, але водночас і трагічною, була доля їх сина, Семена Григоровича Краснокутського. Народився він близько 1788 р., виховувався в Першому кадетському корпусі, після закінчення якого служив прапорщиком у лейб-гвардії Семенівському полку. Брав участь у кампанії 1807 р. (мається на увазі війна Росії з Турцією), за хоробрість нагороджений золотою шаблею. 1811 р. одержує чин штабс-капітана. Під час Вітчизняної війни 1812 р. був учасником основних боїв під Бородіном, Тарутином і Малоярославцем, а також закордонних походів. 1821 р. в чині генерал-майора Семен Григорович пішов у відставку, а згодом поступив на службу в Сенат, у перше відділення п'ятого департаменту, де обіймав посаду обер-прокурора і мав чин дійсного статського радника, що відповідало IV класи Табелі про ранги.

Семен Григорович належав до того молодого покоління дворян-офіцерів, які, пройшовши війну з Наполеоном, прагнули реформ в Росії. 1817 р. Семен Краснокутський стає членом «Союза благоденствия» в Петербурзі, згодом вступає до Південного товариства декабристів, бере участь у підготовці повстання на Сенатській площі. За участь у русі декабристів його арештували, засудили і заслали до Сибіру з поселенням на 20 років. Там Семен Григорович тяжко хворіє

¹⁵ Лукомский В. Г. Модзалевський В. Л. «Малороссийский гербовник». СПб., 1914, ст. 185; «Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи». СПб., 1799-1840. Ч. VII, ст. 13.

¹⁶ «Київські збірники історії, археології, побуту та мистецтва». Київ, 1930. Збірник I. Стт. 307-314.

на ревматизм, а 1831 р. підступна хвороба і зовсім відняла ноги. Зважаючи на це, його матері дозволили вислати до Красноярська, де він знаходився, наймаючого слугу.

Доля С. Г. Краснокутського дуже схвилювала дружину Василя Степановича Томари – Єлисавету Йосипівну, яка на той час вже вдовувала. За своїм заповітом вона залишила 50 тисяч карбованців асигнаціями для розміщення їх у Державному банку з тим, щоб прибутки з них йшли на утримання племінника її чоловіка в Сибіру (сама Єлисавета Йосипівна померла 19 червня 1835 р.). Проійшло небагато часу, й 1838 р. в Тобольську, куди Семена Григоровича було переведено на клопотання його сестри Надії Григорівни Лукашевич, він помер¹⁷.

У 80 рр. XIX ст. у Києві проживав близький родич Василя Степановича – онук його брата Михайла – Лев Павлович Томара. Він був досить відомою особою в місті, бо протягом багатьох років (1885-1898) обіймав посаду київського губернатора. 1897 р. губернатор Л. П. Томара чимало сприяв проведенню в Києві Всеросійської промислової та сільськогосподарської виставки, одержавши за це від організаторів щирю подяку. Мешкав губернатор на Володимирській вулиці, у домі 22¹⁸.

Документи Київського обласного архіву, що перебувають у фонді Київського Дворянського Депутатського зібрання, дали можливість з'ясувати дані про ще одного представника роду Томар – Олександра Івановича Томару, правнука Павла Степановича Томари з боку брата Василя Степановича.

Відомо, що він народився 9 березня 1866 р., виховувався в Орловському кадєтському корпусі; 1885 р. вступив на службу до Київського Дворянського Депутатського зібрання, де його було зараховано до третього розряду канцелярських службовців. Служив з 27 червня 1885 р. до 24 березня 1886 р., тобто до часу, коли треба відбувати військову повинність. Олександр Томара подає прохання про звільнення від служби і направляється в 36 Охтирський драгунський полк.

Відслуживши у війську, Олександр Томара повертається до Києва і продовжує службу на тій же посаді (1891 р.). Через два роки (1893 р.) його призначили колезьким регістратором, а ще через три роки (1896 р.) – губерньським секретарем.

Олександр Іванович Томара був одружений з дочкою титулярного радника – Августина Карловича Крижанівського – Зінаїдою. В Києві родина проживала за різними адресами. 1891 р. в Лук'янівській дільниці, у власному будинку під № 44. 1896 р. оселилися на Безаківській вулиці, в будинку № 6 (зараз вулиця Комінтерна)¹⁹.

Про подальшу службу Олександра Томари в архівній справі зазначено, що 1896 р. він поступив на службу до Міністерства двора його імператорської величності, потім служив у Міністерстві внутрішніх справ, а пізніше – в Міністерстві шляхів сполучення.

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що архів Василя Степановича Томари досить фрагментарний, а тому без залучення інших документів важко повністю відтворити родовід.

Подальші архівні пошуки дозволять виявити нові факти та інформацію про його рід, серед представників якого було чимало видатних особистостей.

¹⁷ «Декабристы. Биографический справочник». М., 1988, ст. 84.

¹⁸ «Календарь. Адресная и справочная книга г. Киева на 1914 год.». К., 1913, ст. 246.

¹⁹ Державний архів Київської області. Ф. 782, оп. 4, спр. 180, арк. 1-5.

Андрій ВОРУШИЛО-ЛЕГІТ

Спогади

(Розділ II)

Роздумуючи над долею великого Тараса й інших наших видатних письменників, часто на папір виливалися і гнівні строфи:

*Тебе, Тарасе, зневажала
Червона й біла кацапня.
«За Русь сражался он, - кричали,
Не верів в бога», – ну й брехня!
Облиш, гадюко, теревені,
Бодай заціпило тобі,
Стояв Шевченко на арені
За край свій рідний в боротьбі.
І слово істини Христове
Носив у серденьку на дні.
Це всім відомо нам, братове,
У нашій любій стороні...*

Подібних віршів назбиралося до сотні. Я їх переписав на тонкому туалетовому папері, навмисне дуже дрібним, невизначним письмом, дбайливо вклав у консервну бляшану банку і сховав у глибокому дуплі старої груші нашого саду.

З метою маскування, я інколи писав і легальні вірші на теми краси рідної природи чи різних кампаній, як сіви, жнив, ліквідації неписьменності і т. п. і надсилав до місцевої преси. Хоч ці вірші були нещирі, більшість із них друкувалися у місцевій газеті.

У червні 1934 року я з дуже добрими оцінками закінчив педагогічний технікум. Щоб так успішно закінчив звичайну середню школу-десятилітку, міг би зразу без іспитів вступати в кожний вищий навчальний заклад – університет чи інститут, натомість усі випускники педагогічних навчальних закладів були зобов'язані три роки відпрацювати на учительській роботі. Педагогічні технікуми готували учителів початкової школи, але поскільки в Україні не вистачало викладачів неповно-середніх шкіл, тих випускників педтехнікумів, які мали з основних предметів дуже добрі оцінки, рекомендували викладачами різних предметів у п'яті, шості й сьомі класи неповно-середніх чи середніх шкіл.

Я одержав призначення викладати українську і російську мови та літератури в одній із шкіл Миронівського району Київської області і був задоволений, бо Миронівський район є сусіднім районом до мого Корсунського. Він славиться дуже родючим ґрунтом і колись заможними селами. У цьому районі є відома на весь світ Миронівська сільськогосподарська дослідна станція, тоді був Маслівський сільськогосподарський інститут. Селище Миронівка знаходиться на віддалі тридцяти п'яти кілометрів від Корсуня. Від Миронівської вузлової залізничної

станції до Корсунської, крім звичайних поїздів, часто курсували так звані робочі поїзди, і я мав змогу кожного вихідного дня бути у моєму рідному місті.

Улітку 1934 року під час жнив і молотби я працював вагарем біля молотарки в радгоспі й за зароблені гроші купив благодійні черевики. Мій старший брат Ілько, який уже рік працював учителем, подарував мені своє приношене убрання, і таким чином я розв'язав проблему з взуттям і одягом на перші місяці моєї учительської праці.

Під кінець серпня 1934 року до мене приїхав із села Тараші нашого району один із моїх найкращих друзів часів навчання у педагогічному технікумі Василь Дмитрович Мариненко. З ним я три роки просидів за тими самими лавками. Обоє нас єднала любов до літератури. Ми брали активну участь у праці літературного гуртка, ходили разом купатися до річки Росі й у парк на гулянки. Василь також одержав відраядження викладати мову й літературу у Миронівській район.

Переночувавши у нашій хаті, ми вранці з'їли сніданок, попрощалися із моїми рідними, взяли валізки і пішли до станції, звідки потягом від'їхали до Миронівки. У Миронівському районному відділі народньої освіти інспектор вручив нам призначення: мені викладати мови й літературу у Юхнівській неповно-середній школі. Василеві – у Зеленківській.

Розпрощавшись із Василем, який із зеленківським учителем, що був тоді у приміщенні відділу народньої освіти, від'їхав до села Зеленьок, я пішов до автобусової станції і сів на автобус, що курсував шосейною дорогою між селищем Миронівкою і містом Богуславом. Напівдорозі автобус зупинився, і кондуктор сказав мені, що це найближча зупинка до села Юхнів. За мною із автобуса вийшла висока, вродлива жінка років тридцяти п'яти. Я запитав її, чи не йде часом у Юхнів. Жінка відповіла, що так. Ми повернули направо і пішли стежиною, що тягнулася серед луку понад річечкою. Під час нашої розмови виявилось, що жінка називається Івгою Іванівною і вона є учителькою молодших класів Юхнівської неповно-середньої школи. Я відрекомендувався новопризначеним до цієї школи учителем.

За півгодини ми були в селі. Воно мало вигляд, як більшість сіл України після страшного голоду 1932-33 років: тини поламані, сади вирубані, вікна багатьох хат світилися пустками.

Івга Іванівна запросила мене до своєї хати, де познайомила з своїм чоловіком, високим мужчиною з козацькими вусами, а також із стрункою блакитноокою блондинкою – донькою. Мужчина називався Я. М. Х. Він був викладачем математики і фізики. Донька звалася Г. і закінчила у сусідньому селі вісім класів десятилітки.

Поки я розмовляв із господарем, господиня поралася біля печі й поставила на стіл тарілку з хлібом, смаженою солониною і яєшнею, чарки, бутилку горілки і запросила усіх вечеряти. Після вечері ми довго розмовляли.

Наступила ніч. Я був перевтомлений подорожжю, і господарі запропонували у них ночувати.

На другий день я прокинувся о десятій годині ранку. Поснідавши, ми пішли з Я. М. до директора школи.

Юхнівська неповно-середня школа мала два шкільні будинки. Одним із них був старий, мурований будинок, покритий червоною бляхою. В ньому навчалися перша, друга, третя і четверта класи. Збоку стояла хата, де мешкав директор школи з родиною.

Директора ми застали на подвір'ї. Це був середнього росту блондин, років тридцяти, з гарними рисами обличчя. Я. М. Х. познайомив мене з директором. Директор сказав, що він називається Григорій Якович Оліоленко, і запросив нас до свого кабінету, де я вручив йому своє призначення на працю учителем Юхнівської школи. Довідавшись, що я є родом із Корсуня і закінчив Корсунський педагогічний технікум, Григорій Якович розповів, що він походить із Богуславського району й десять років тому також закінчив Корсунський педагогічний технікум, а тепер, працюючи директором школи та викладачем біології і хемії, одночасно є студентом-заочником третього курсу Київського педагогічного інституту.

Я. М. Х., розпрошавшись із нами, пішов додому, а ми з директором пішли до другого будинку школи, що стояв недалеко на горбку посеред села. Це був новий будинок, покритий цинковою бляхою. Оглянувши шкільні класи п'ятої, шостої й сьомої клас, учительську кімнату і подвір'я школи, ми з Григорієм Яковичем зайшли до сусідньої хати в справі мого мешкання. Господарем і господинею хати були середнього віку бездітні люди.

У них раніше квартирували самотні учителі, і вони радо погодилися винаймати для мене кімнату з харчуванням за сімдесят п'ять карбованців місячно.

Директор школи пішов додому, а господиня запросила мене й господаря обідати. Під час обіду господар розповів мені, що до революції Юхні вважалися заможним селом, а тепер багато людей стали жебраками. Декілька десятків заможніших родин було вислано на Сибір. Під час недавнього голоду вимерла одна четверта частина населення села, в тому числі й місцевий люмпен, який допомагав московським зайдам грабувати в селян останнє зерно й інші харчові продукти. У селі є два колгоспи, лише один партієць – голова колгоспу. Голова другого колгоспу, голова сільради, директор і всі вчителі – безпартійні.

У час перших двох днів, прожитих у Юхнах без заняття, без рідних і друзів, мені було дуже скучно.

На третій день я і всі учителі від'їхали до Миронівки на вчительську конференцію. Конференція відбулася у залі Миронівської середньої школи, куди прибуло понад трьох соток учителів і учительок району. Там я зустрівся із своїм другом студентських часів Василем Мариненком та двома знайомими дівчатами – випускницями Корсунського педагогічного технікуму. Учительську конференцію відкрив голова районного відділу народної освіти В. Логвиненко, який запросив до Почесної президії першого секретаря райпарткому Бінова, голову райвиконкому Зайцева й двох так званих «заслужених учителів» – директорів шкіл, партійців. Спершу виголосив довгу нудну доповідь російською мовою перший секретар райпарткому. Він часто зачитував заяложені цитати з висловів Леніна-Сталіна про завдання радянської школи та поучував, яким має бути радянський учитель. Подібне говорили суржилом (мішаниною московсько-українських слів) голова райвиконкому й секретар райкому комсомолу. Лише голова відділу народної освіти промовляв чистою українською мовою, але змістом його промова нічим не відрізнявся від розглагольствування його попередників. Так за нудними промовами районних вождів і пройшов перший день учительської конференції.

Обіду і вечері не було. Учителі харчувалися тим, що взяли з собою. Спали дехто з учителів у своїх Миронівських знайомих, а більшість – просто на підлогах класних кімнат, на яких була розстелена солома.

На другий день учительської конференції в окремих кімнатах працювали різні секції – мовників, істориків, математиків, природознавців. Я з Василем Мариненком були слухачами секції мовників, де обговорювалися шкільні програми, і досвідчені учителі пояснювали, як треба викладати лекції на різні теми з мови й літератури.

Під вечір дводенна учительська конференція закінчила роботу, і учителі роз'їхались додому.

На другий день після районної учительської конференції відбулися збори учителів Юхнівської середньої школи, на які прибули всі учителі, а саме: чотири учительки молодших класів, з них – дружина директора школи, дружина Я. М. Х. й дві інші учительки – вдови середнього віку, а також чотири викладачі п'ятої, шостої та сьомої класів – директор школи Г. Я. Оліоленко, Я. М. Х., я і новоприбулий учитель історії і географії Гарасим Саватович Запара. Збори розглянули питання – розподіл обов'язків учителів і затвердження розпису годин. Мене призначено викладати українську мову і літературу у п'ятій, шостій та сьомій класах, російську мову і літературу у п'ятій класі, а також бути класним керівником (вихователем) п'ятої класи.

Навчання у школі розпочалося першого вересня. Вперше я мав лекцію української мови у сьомій класі. Зайшовши до класної кімнати, був уражений, що багато учнів й учениць цієї класи ростом і поставою виглядали, як мої ровесники. Не дивлячись на це, семикласники уважно з зацікавленням мене слухали, і лекція була успішною. У подібний спосіб поводитись на моїх лекціях української літератури учні шостої класи. Натомість під час моїх викладів у п'ятій класі я відчув, що чимало учнів були неуважними, а деякі навіть намагалися порушувати дисципліну. Також на другий день навчання я був захоплений зразковою дисципліною і ставленням до навчання учнів шостої й сьомої класів, а після лекцій у п'ятій класі почувався втомленим і поневрованим.

А коли у п'ятій класі відбувалася лекція історії, то звідти доносився такий гамір, що здавалося там не є лекція, а ярмарок.

Як класний керівник п'ятої класи, я рішив більше уділяти уваги вихованню її учнів. Порушників дисципліни залишав після навчання і провадив із ними розмови. Писав листи до батьків недисциплінованих учнів, інформуючи про ставлення їх дітей до науки. Довідавшись, що найбільше недисциплінованих учнів п'ятої класи були сироти (діти репресованих та померлих із голоду) і мешкають у колгоспнім гуртожитку, я не раз відвідував їх і допомагав виконувати шкільні домашні завдання, а також звертався до голови й управління колгоспу в справі поліпшення харчування та постачання одягом і взуттям юних мешканців гуртожитку. Цим я зловив довіру у моїх вихованців. Між нами зав'язалися дружні взаємовідносини, і за декілька місяців моя підопічна п'ята класа стала зразковою класою школи.

На початку 1934–35 навчального року я вислав до Київського педагогічного інституту заяву прийняти мене студентом заочного відділу мовно-літературного факультету і за декілька тижнів одержав відповідь, що моє прохання задовільнено. Також мені було надіслано програми з різних предметів мовно-літературного факультету і списки рекомендованої літератури.

Ставши студентом-заочником, я рішив кожного вечора щонайменше дві години уділяти самонавчанню, чого свято дотримувався.

А вільного часу було обмаль. Крім викладів у школі, мене зобов'язали, як і багатьох інших учителів, три вечори тижнево навчати дорослих неписьменних. До цього учителі часто мусіли відвідувати різні збори сільської ради, колгоспів, кооперативи і т. п.

Але я був молодий, і молодість свого вимагала. У селі не було ні будинку культури, ні кінотеатру, серед молоді бракувало інтелігенції. Я подружив із Г. і сам незчувся, як дружба з цією блакитноокою дівчиною перетворилася на шось більше. Декілька разів із Г. їздили на позичених велосипедах до кіна в місто Богуслав, що є на віддалі 10 кілометрів від Юхнів, а також раз – значно далі – до Шевченкової могили, що біля Канева. Не раз у вихідні дні, як Я. М. Х. з дружиною виїжджали на ярмарок чи на відвідини своїх родичів, ми з Г. просиджували у їхній хаті за шахами, чи за читанням творів художньої літератури. У своїх любовощах ми собі могли дозволити щонайбільше на поцілунки, пам'ятаючи, що я є учитель, а Г. учениця, хоч і дев'ятої класи іншої школи. Крім того, ми обоє поставили за мету навчатися доти, доки не здобудемо вищої освіти.

Не дивлячись на брак часу, я й далі писав поезії. У Юхнах написав їх декілька десятків. Але в ті часи, як і протягом моєї понад п'ятдесятилітньої літературної діяльності, кривити душею я не умів і в своїх поезіях висловлював ті почуття, що носив у серці. Тому більшість поезій нікому не показував. Лише п'ять віршів надіслав до Миронівської районної газети, де усі вони були надруковані. Господар і господариня, в яких я мешкав і харчувався, були люди добрі. Своїх дітей вони не мали й до мене ставилися, як до свого сина. Харчі, що їх господариня готувала, були прості, селянські, але я не був вередливий, бо до подібного харчування призвичаївся змалку. Харчів не докуповував і майже всі гроші, що залишалися від заробітної плати, витрачав на купівлю книжок та скромного одягу і взуття, чого в крамницях не було і доводилося купувати в Богуславі чи в Миронівці на чорному ринку за дорогу ціну.

Протягом навчального року два рази відвідував школу інспектор районного відділу народної освіти. Він був і на моїх лекціях і хвалив мене на учительських зборах школи. Мабуть, дякуючи рекомендації цього інспектора, після закінчення навчального року на районній учительській конференції мене було нагороджено, як кращого молодого учителя, мармуровим чорнильним прибором і чотирма томами творів Леніна, в які я заглядав лише перед тим, як треба було здавати іспити з історії ВКП(б), діалектичного матеріалізму та політекономії.

З учительської конференції, що відбулася у червні місяці 1935 року в Миронівці, я заїхав до Корсуня і після тижневого перебування із рідними поїхав до Києва на сесію студентів-заочників Київського педагогічного інституту. В Києві я був уперше і мене вразило, що більшість мешканців столиці України на вулицях і в установах розмовляло московською мовою, а вечорами проходилися з своїми дамами групи представників нової класи, ситі й добре одягнені, в той час, як по селах у цей час ледве тягнуть ноги наші батьки, брати і сестри, повертаючись із колгоспної панщини.

Мешкав я на вулиці Гершуні (теж українське ім'я) на квартирі мого дядька Олександра, наймолодшого брата моєї матері, слюсаря одного із київських заводів. Родина дядька, що складалася із трьох осіб, мала лише одну кімнату в підвалі й користувалася спільною, кухнею і клозетом з чотирма іншими родинами. Звідси до педагогічного інституту була віддаль не більше одного кілометра, і я завжди ходив пішки.

На сесії студенти-заочники вислухали лекції з окремих предметів на трудніші теми, а потім здавали іспити. Я здав на відмінно майже з усіх предметів за перший і другий курси інституту й подав прохання до ректора, щоб мене перевели на третій курс стаціонарного відділу мовно-літературного факультету. Мені зразу ж відповіли, що це прохання задовольнять лише тоді, як я пред'явлю посвідку районного відділу народної освіти, що відпускає мене на стаціонарне навчання до інституту, бо випускники педагогічних технікумів зобов'язані відпрацювати три роки на педагогічній роботі.

З Києва зразу від'їхав до Миронівки, де пішов до будинку Районного відділу народної освіти і постукав до кабінету завідувача відділу В. К. Логвиненка, який, відповівши на моє привітання, запитав, які я маю до нього справи. Я сказав, що щойно вернувся з Києва, де здав іспити за два курси заочного відділу педагогічного інституту, і прохаю, щоб відділ народної освіти відпустив мене на стаціонарне навчання. Логвиненко відповів, що мене відпустить лише при умові, що я погоджусь після закінчення інституту знову працювати учителем у цьому ж Миронівському районі. Мовляв, за два роки мають відкрити три школи-десятилітки, і він потребуватиме учителів із вищою педагогічною освітою. Я погодився на пропозицію завідувача районного відділу. І він написав мені дозвіл на стаціонарне навчання в інституті. Я знову повернувся до Києва, звернувся до ректора Педагогічного інституту і мене було зараховано студентом третього курсу стаціонарного відділу мовно-літературного факультету.

Перший місяць у Києві я мешкав у кімнаті сім'ї мого дядька. Потім мені уділено місце в студентському гуртожитку. Гуртожиток був за містом, на Солом'янці. Мешкав у кімнаті разом із іншими сімома студентами. Харчувався у студентській їдальні, так званій фабриці-кухні за кошти, що їх заощадив під час учительської праці. Пізніше мені призначено стипендію – вісімдесят рублів місячно. Цих грошей не вистачало на саме харчування і доводилося у другій половині місяців жити лише на хлібові та іржавих оселедцях. Правда, дядько і дядина запрошували мене щотижня приходити до них обідати, а я, знаючи їхні нестатки, відвідував їх лише один раз на місяць.

З гуртожитку до інституту доїздив трамваем, на що теж треба було витратити гроші. Часто, коли кишені були порожні, я примушений був їхати зайцем, чи йти пішки.

В 1935–36 навчальному році у Київському педагогічному інституті навчало багато старих і досвідчених педагогів. Українську літературу викладали професори Ф. Якубовський і Є. Кирилюк, українську мову – професор С. Маслов і доцент А. Іщенко, історію – професор К. Штепа і доцент Федоренко, педагогіку – професор Ільїн і багато інших. Більшість із них у 1937 році, під час Єжовщини, забрав «чорний ворон». Деякі з них, як професори Є. Кирилюк і К. Штепа, через рік-два були звільнені й повернулися до інституту. Нам відомо, яку роль відіграв в Україні під час німецької окупації супроти українства професор К. Штепа. Певно, у нього в душі завжди сидів московський чортик, хоч він уважав себе українським істориком, співпрацівником професора М. Грушевського.

В інституті існував літературний гурток. З десятків його членів були початкуючими поетами чи прозаїками, вірші чи оповідання яких друкувалися у молодечих газетах і журналах. Між ними дуже активним був тоді поет-комсомолец, пізніше померлий на еміграції у Нью-Йорку відомий український поет М. Ситник. Я також належав до літературного гуртка і працював одним із співредак-

торів стінної газети. Хоч був дуже зайнятий навчанням і завжди напівголодний, я писав і далі поезії, статті на літературні теми, рецензії і т. п. Більшість тодішніх моїх поезій були антикомуністичні й антимосковські, і я не осмілювався не тільки посилати їх до редакцій, а й писати на папері: складав у пам'яті, заучував напам'ять і зберігав у пам'яті. За час мого дворічного стаціонарного навчання у Київському педагогічному інституті, з-за ради гонорару (на хліб насущний), я послав до редакцій різних журналів із двадцять моїх так званих ідеологічно втриманих віршів і половина з них побачила світ.

Також я заніс зошит моїх поезій до так званого кабінету молодого автора, що містився в будинку літераторів, недалеко від педагогічного інституту. Вручив цей зошит секретарці кабінету і попросив, щоб хтось із поетів прочитав його та подав рецензію, поради і вказівки. Секретарка сказала мені, щоб я з'явився через місяць часу. Наступного місяця, коли я був там, у кабінеті, крім секретарки, за окремими столами сиділи два чоловіки. Лице один мені видався знайомим. То був кароокій, довгобразий, уродливий брюнет, а другий чоловік мав смагляве лице і чорне, як у цигана, волосся. Секретарка дала мій зошит віршів, листа і сказала, щоб я тут же його прочитав і після цього звернувся до референта по поезії, вказавши на стіл, де сидів чоловік-брюнет.

В одержаній листі було надруковано, приблизно, таке:

«... У вашому зошиті є деякі гарні вірші, але видно, що ви, крім Т. Шевченка, дуже захоплюєтесь поезією Сосюри й Рильського. Раджу побільше читати Д. Бедного, Маяковського, Тіхонова й російських класиків». Тардов.

Після прочитання листа Тардова я підійшов до стола, де сидів референт по поезії. Брюнет поставився до мене прихильно. Спершу попросив сісти, запитав скільки маю років, звідки походжу, де працюю чи навчаюся. Потім узяв зошит віршів, що його повернула секретарка, і став читати. Прочитавши, сказав, що в мене є іскра Божя, порадив поменше вживати віддієслівних рим, похвалив за глибокий ліризм поезій, мову й оригінальні порівняння. Вкінці побажав мені успіхів у навчанні і творчості та сказав, щоб у дальнішому я до нього особисто звертався. На моє питання, яке його прізвище, він відповів – Володимир Сосюра. Тоді я признався, що є любителем його поезії, і що про нього згадує у листі до мене Тардов. Сосюра поцікавився, що ж Тардов написав. Я дав йому того листа. Після прочитання він засміявся і сказав чорнявому чоловікові, який сидів за другим столом (пізніше я довідався, що то був референт по прозі, новеліст Анатолій Шиян): «Слухай, Толю, які дурниці пише Тардов...» і мені порадив на подібні листи не звертати уваги, читати усе, що Вам подобається, а писати так, як підказує серце. Я був задоволений порадами В. Сосюри і до нього звертався ще декілька разів під час мого навчання у Києві.

У педагогічному інституті, а особливо в університеті, були дуже багаті бібліотеки, якими я користувався. Узимку після навчання просиджував у читальнях до пізньої ночі. Весною і на початку літа випозичав книжки і читав їх у Ботанічному саду, що є напроти педагогічного інституту. Читав наукові твори і підручники з предметів, що викладалися на мовно-літературному факультеті, а також твори класиків, зокрема із світової літератури.

В кінці червня місяця 1936 р. я успішно склав іспити з усіх предметів за третій курс і був переведений до четвертого курсу. Під час літніх вакацій додому, до Корсуня, не поїхав, а став працювати вантажником на Київській дніпровській пристані, щоб заробити грошей на закуп хоча б блаженного костюмчика та

взуття. Робити було тяжко, бо відвик од фізичної праці й від недоїдання був худий та безсилий. Десятник на пристані, напевно, це розумів і до мене ставився поблагливо. Два місяці попрацювавши, я заощадив стільки грошей, що ледве вистачило на купівлю бавовняного костюмчика і з гумовими підшвами з свинячої шкіри черевиків, за якими довелося стояти у черзі від дванадцятої години ночі до десятої години ранку.

На початку 1936-37 навчального року в інституті ніщо не змінилося, а після Нового 1937 року, як я вже згадував, розпочався кривавий розгул єжовщини, і було репресовано багато українських письменників, професорів і студентів. Пам'ятаю: у січні місяці, десь між першою і другою годинами ночі, почувся стукіт у двері кімнати, де я і ще шість моїх співмешканців-студентів спали. Коли двері відчинили, в кімнату увірвалися три озброєні енкаведисти. Один із них з відзнаками сержанта НКВД на петлицях закричав: «Студенти М. Федьченко й В. Луцик збирайтеся!» Два інших червоні опричники кинулися до кишень одягу і валізок цих студентів. Вони забрали їх убогі речі і повели нещасних жертв на вулицю. Прогудів мотор чорного ворона, і ми назавжди розсталися із своїми друзями. І то настільки, я догадуся, вина М. Федьченка супроти «родини» була лише в тому, що коли на лекції діалектичного матеріалізму лектор жид-партієць пояснював, що суспільно-історичні формації змінюються: рабовласницьке суспільство замінив феудалізм, феудалізм – капіталізм, капіталізм – комунізм, то студент Федьченко запитав: «А що ж прийде після комунізму?» Ну, а Луцик перед советами «завинив» лише тим, що його батько народився на тій території України, що колись належала не до Московської імперії, а до Австро-Угорщини.

Тоді душі студентів і професорів опанував страх і безнадія, що віднімав бажання не тільки учитися і творити, а й жити, і я майже рік не писав, а складав вірші-прокляття добі й до редакцій на посилав.

У червні місяці 1937 року я закінчив педагогічний інститут на відмінно. Деканат рекомендував мене до аспірантури, але я відмовився. Причин для цього було три. Я написав зобов'язання, що після закінчення інституту повернуся працювати в одну із шкіл Миронівського району. У час дворічного навчання від недоїдання виглядав, мов з хреста знятий, і побоювався, щоб не захворіти на туберкульозу. З одягу мав лише один бавовняний костюмчик, дві ситцеві сорочки і блягенького плаща. Блізна порвалася. Черевики з свинячої шкіри витріщили зуби. Отже, вирішив два роки попрацювати учителем, трохи підхарчуватися, забезпечитися відповідним взуттям і одягом, а потім поступати до аспірантури.

У серпні місяці після одномісячного перебування в батьківській хаті у Корсуні я приїхав до Миронівки. У районному відділі народної освіти В. Логвиненка вже не було. Сказали, що він переведений на партійну роботу до сусіднього району. Завідувачем РВНО був мій знайомий, молодий чоловік, колишній директор Козинської середньої школи Петро Іванович Варивода. Він зустрів мене дуже привітно і після короткої розмови про студентське життя та новини Києва вручив мені призначення викладачем української мови й літератури у восьмих, дев'ятих і десятих класах Потіцької середньої школи.

До Потоку я поїхав у кузові вантажної автомашини, що поверталася з Миронівки з товарами для Потіцького універмагу.

Село Поттїк (дехто називає його Потоки) це величезне степове село, що є на віддалі сімнадцяти кілометрів від районного центру Миронівки і двадцяти кілометрів від Ржищева, що біля Дніпра. Воно мало чотири колгоспи, муровану

лікарню, аптеку, Будинок пошти та гарну школу-десятилітку, яку побудувало земство ще за часів царя Миколи II. Ця школа була славна тим, що в ній колись учителював видатний український письменник Степан Васильченко (справжнє прізвище С. Панасенко). Друга неповно-середня школа й універмаг були побудовані після революції. На пагорбі села пихкав димом паровий млин, що колись був власністю Андрія Божка, який під час визвольних змагань організував український повстанський загін і став його отаманом та був підступно спійманий більшовиками і розстріляний.

Посеред села зеленів широкий майдан, де щочетверга відбувався ярмарок. Хоч тоді вже минуло чотири роки після голоду 1932-33 років, всюди виднілися сліди руїни і спустошення.

Директором Потіцької школи-десятилітки був тридцятилітній партієць, колишній політрук, родом з Житомирщини Климентій Гнатович Опанасюк. Прослуживши з десяток років у Червоній армії, він захворів на туберкульозу, а тому був з війська звільнений. Він не мав не тільки педагогічної освіти, а й загальної середньої і це не перешкоджало йому, як комуністові, викладати історію та керувати сімнадцятьма особовим учительським колективом, з яких понад половина мали вищу педагогічну освіту.

Коли я з'явився в директора, першим його запитанням було, чи я є членом комсомолу або партії. На мою відповідь – «ні», я прочитав незадоволення на його обличчі.

Пізніше я познайомився і з іншими членами педагогічного колективу школи. Завідувачем навчальної частини був кандидат партії, викладач хемії Панас Степанович Курочка, людина не погана, але великий боятусь і беззастережний виконавець волі директора. Кандидатами партії також були викладачі фізики М. Кутіль, вислужник перед владою, та викладач фізкультури, донощик НКВД С. Андрущенко. До комсомолу належали лише дві молоді учительки молодших класів. Решта учителів були безпартійні. Я подружив із викладачем географії В. Д. Пастушевським. Це був неодружений красень-брюнет віком понад двадцять п'яти років. З ним разом ми квартирували, удвох ходили гуляти до медичних сестер. Василь, хоч закінчив географічний факультет педагогічного інституту, як і я, був закоханий у літературу, любив дуже поезії англійського поета Д. Байрона, часто цитував уривок із його вірша: «Я світу не люблю, і світ мене не любить». Також я був у дружніх відносинах із колишнім вихованцем театрального інституту, викладачем української мови (у п'ятих, шостих і сьомих класах) Ф. І. Лалом та з викладачем природознавства, струнким колишнім лейтенантом О. Яценком, який, хоч був одруженим, любив «скакати в гречку», а про жінок висловлювався, що «жінка хатній ворог, штучний чорт і домашнє НКВД».

Я викладав українську мову і літературу у восьмих, дев'ятих і десятих класах та був вихователем десятої класи і керівником літературного гуртка. Як молодий учитель, до учнів ставився по-дружньому, старанно готувався до лекцій, любив своїх вихованців, і вони любили й мене. Не дивлячись на це, я і ще більше мій друг В. Д. Пастушевський, не раз мали конфлікти з директором та його підлабузниками.

На початку 1938 року, під час шкільних зимових вакацій, відбулися так звані вибори до верховної ради СРСР, а я збирався їхати до Корсуня, щоб провести час із своїми рідними та коханою дівчиною, студенткою медичного технікуму. Директор поспів розпорядитися, щоб усі вчителі школи залишилися в селі для допомоги в переведенні виборів. Я і мій друг Пастушевський Василь не послу-

хали директора й поїхали, мотивуючи тим, що ми виїжджаємо не за кордон, а до близьких міст цієї ж країни, де теж будем брати участь у виборах. Директор від люті аж посинів і після цього почав всюди на нас ремствувати, що ми не вступимо до комсомолу, уникаємо громадсько-політичної роботи і т. п.

На весні я купив велосипеда й у час вихідних днів, як була суха погода, почав скрізь роз'їжджати: то до Богуслава, то до Ржищева, кілька разів до Шевченкової могили в Каневі. Один раз на велосипеді їздив аж до рідного Корсуня, що є на віддалі тридцяти п'яти кілометрів від села Потоку.

Також і в час учителювання в Потіцькій школі я продовжував писати вірші, та більшість із них були духом контрасні з вимогами сталінської доби. Лише деякі надсилав до редакції київського журналу для молоді та районової газети, де більшість із них побачили світ.

Літні вакації я провів у Корсуні. То було найрадісніше літо у моєму житті. За рік учительської праці я змужнів і оклигав тілом від дворічного голодування у Києві, купив собі новий одяг і взуття, заощадив трохи грошей, а головне був дуже закоханий у Л., а вона в мені. Разом із Л. купалися в прозорих водах блакитно-окої красуні Росі, милувалися на золотім пляжі. плавали в човні. вечорами проходилися між алеями старого парку й під впливом цього в душі родилося безліч поезій і всі про юність, про кохання, про Рось.

Л. була моя друга любов. Про перше своє невинне кохання з Г. я потроху забував. Ще в Києві довідався від студентки-однокурсниці, яка була родом з села Богуславського району, звідки походила Г., що батька Г. 1937 року арештувало НКВД, а матір було звільнено з праці. Мати з дочкою дуже бідували і Г. примушена була вийти заміж за старшого за неї на п'ятнадцять років капітана Червоної армії.

На початку 1938-39 навчального року стан здоров'я директора школи К. Г. Опанасюка значно погіршався, і на домагання лікарів він був звільнений з праці.

Новим директором став Володимир Кіндратович Пірус. Як пізніше я довідався, він походив десь із прикордонного району Кам'янець-Подільської області, де був членом партії і головою районного відділу народньої освіти. В 1937 році, під час чистки партії, у нього відібрали партійний білет і йому, як «неблагодіяному», не вільно було жити й працювати на території так званої прикордонної зони. Тому В. К. Пірус переїхав до Київської області й один рік працював у Миронівській середній школі звичайним учителем. На його прохання партійна комісія переглянула справи і Пірусові повернено партійний білет, і його призначено директором Потіцької середньої школи. Пірус не був ідейним комуністом і до партії вступив заради кар'єри.

Новий директор школи та його вродлива молода дружина, учителька молодших класів, до мене ставилися приязно і, коли умер від серцевого удару завідуючий педагогічною частиною П. С. Курочка, мене було призначено на його місце, і я мусів скликати педагогічні ради, затверджувати навчальні плани, писати розписи лекцій, бувати на лекціях учителів і т. п. Найчастіше я відвідував лекції старої досвідченої учительки першої класи Ніни Андріївни Камінської з метою не її повчати, а самому повчитися, як треба провадити лекції в молодших класах, бо я не мав на це практики.

В. К. Пірус був студентом-заочником четвертого курсу історичного факультету Житомирського педагогічного інституту. В грудні місяці він поїхав на сесію до Житомира, і я, як завпед, змушений був виконувати обов'язки директора школи.

Тоді в моєму житті трапилася неприємна подія. Одного разу я сидів в учительській кімнаті й писав. Раптом відкрилися двері й в цю кімнату вбігла молода викладачка фізики Ганна Іванівна П. Вона, плачучи, сказала, що не буде далі викладати в шостій класі. На моє питання, що сталося, Ганна Іванівна не відповіла й продовжувала плакати. Тоді я зайшов до шостої класу і запитав учнів, що трапилося на лекції фізики. Один учень мені відповів, що коли Ганна Іванівна доводила, що кут падання світла в люстрах дорівнює кутів відбивання, Василь Баран (один із старших учнів, мешканець будинку для дітей-сиріт) поставив їй під ноги люстро... Тоді я вліїшов до лавки, на якій сидів Василь Баран, і сказав: «Баран, встань!» Коли він вставати відмовився, я узяв його за плечі і почав легенько тягнути з-за лавки. Тоді Баран підвівся, розігнався і ударився лобом об двері, викрикуючи: «Учителі б'ють! Я йду заявляти про це голові сільради», – вибіг із класу. За ним пішов і я.

Головою сільради був місцевий комсомолець. Він недавно одружився з моєю колишньою ученицею, а також був членом керованого мною драматичного гуртка. Коли я зайшов до сільради, голова сидів у кріслі, а біля нього стояв Баран. Після відповіді на моє привітання голова сільради звернувся до мене: «Василь Баран скаржиться, що ніби ви його били, Андрію Теодосовичу. Скажіть, будь-ласка, як воно було». Коли я розповів, голова наказав Баранові вибачитися переді мною, а як цього не зробить, то буде вигнаний з дитячого будинку. Баран вибачився й у дальнішому став зразковим учнем.

Навесні 1938 року мала відбутися комедія «виборів» до так званої Верховної ради УРСР. У Канівській виборчій окрузі, до якої належав і Миронівський район, депутатом до Верховної ради УРСР балотувався відомий український поет Павло Тичина. За декілька днів перед відбуттям виборчого віча редактор Миронівської районної газети звернувся до мене, як до місцевого поета, щоб я написав вірша про П. Тичину й продекламував його на виборчому вічі. Я не міг відмовитись, хоч і знав, що писати вірша на замовлення, а ще до того кривити душею, для мене є великою мукою. Але це була нагода познайомитись особисто з Тичиною, ранніми поезіями якого я захоплювався, і який, я гадав, допоможе мені цінними порадами й протекцією. Не спавши цілу ніч, обіцяного вірша «Павлові Тичині» я вимучив. Вірніше це не був вірш, а римована публіцистична агітка. Її я переписав у двох примірниках. Одного примірника вислав редакторові районної газети, а другий залишив у себе.

Передвиборче віче відбулося у неділю під відкритим небом у парку сусіднього села Маслівки. На віче П. Тичина приїхав автом із Канева в супроводі поетів Андрія Малишка та Івана Гончаренка і керівників районного парткому й виконкому. Віче відкрив перший секретар Миронівського райпарткому, наголошуючи на відданості Тичини большевицькій партії й вождеві народів Йосипові Сталінові. Потім промовляв П. Тичина. Оратор із нього був поганий. Говорив тихо, без патосу. Спершу відмітив про свою радість, що балотується на землі, в якій спочиває прах великого Тараса, а потім висловлював подяку «партії й великому батькові, учителеві й вождеві, дорогому Йосипові Віссаріоновичу Сталінові»... Після Тичини промовляв поет Андрій Малишко і ще декілька промовців. В кінці надали слово мені. Я продекламував свій вірш «Павлові Тичин». Поет подякував мені й потиснув руку. Тоді я йому вручив зошит своїх поезій.

Через місяць після передвиборчого віча Тичина прислав мені листа, в якому писав, що я маю талант і захощував до дальнішої поетичної творчості. Відмічав

також, що деякі мої поезії є не на відповідному ідейному рівні. Ні слова не згадав про художній рівень моїх поезій.

У червні місяці, 1939 року, на початку моїх вакацій, я приїхав до рідного Корсуня. Батьки були засмучені. На заході розгорілася війна. Два мої брати Микола й Олександр були мобілізовані до армії. Зі своєю коханою дівчиною Л. я був разом лише два тижні: 15 червня вона закінчила медичну школу, а першого липня всіх випускниць школи, як медичних сестер, було мобілізовано й спрямовано в розпорядження так званої Далекосхідної червоної армії. Л. я випровадив на станцію. Під час розставання вона дуже плакала. Утішав, що скоро її звільнять із війська, і ми одружимося. Але сам не вірив у свої слова, бо знав, що в скорому часі й мене мобілізують: чотири роки я був звільнений від військової служби – то як студент, то як учитель, а тепер після зайняття німецькими військами Чехо-Словаччини та Польщі й після так званого «воз'єднання» західної України і Білорусії з радянською Україною та Білорусією совети почали забирати до війська всіх учителів віком до 30 років.

Щоб розвіяти смуток, я попрощався з батьками і вирушив у подорож.

Спочатку поїхав потягом до молдавського міста Григорополя. Там прожив три тижні в своїй найстаршій сестри Євгенії, яку недоля загнала туди ще у 1930 році, де вона вийшла заміж за місцевого молдавана. Досхочу пив смачне вино домашнього виробу, часто купався в Дністрі. З Молдавії поплив на пароплаві Дністром, лиманом та Чорним морем до Одеси, де 2 тижні мешкав у сім'ї двоюрідного брата. Оглядав місто та його катакомби, купався в Чорному морі. Був у славному Одеському оперному театрі та кінотеатрах. З Одеси пароплавом «Тарас Шевченко» Чорним морем, лиманом та Дніпром відплив до міста Ржищева, а звідти пішов до села Потоку.

У Потоці довідався, що двох учителів нашої школи мобілізували до війська. Замість них прислали двох дівчат, які закінчили лише десять класів і двомісячні учительські курси. Дівчата не мали педагогічної освіти і практики, діти їх не слухали.

Під кінець вересня 1939 року викликали й мене до воєнного комісаріату, де дали заповнити анкету і послали на медичну комісію.

Через тиждень я отримав листа від воєнного комісаріату, в якому повідомлялося, що я зарахований рядовим бійцем-артилеристом і щоб далі працював на своїй роботі аж до виклику.

На початку листопада знову повідомили, щоб наступного дня з'явився з найнеобхіднішими речами до сільради для відправки з іншими потіцькими новобранцями кінними підводами до Миронівки. Мені було жаль, що не мав змоги заїхати до Корсуня попрощатися з батьками й родичами. Проводжали мене господар і господиня хати, де я мешкав, директор школи, всі учителі й учні та багато сільських знайомих.

На Миронівську станцію прибуло багато рекрутів із інших сіл району. Нас обстригли і загнали в телячі вагони товарового потягу, що повільно почмихав на захід.

На Фастівській станції рекрутів пересадили на інший такий же потяг. Минувши станцію Козятин, потяг зупинився на вузловій станції Жмеряниці, де нам дали по місці теплої борщу й кусникові чорного хліба. Далі потяг минув станції Гречани, Волочиське, під його колесами прогуркотів міст через річку Збруч, що протягом століть розділяла на дві частини єдине тіло матері-України.

Про Галичину мені дещо розповідали люди, які там воювали під час Першої світової війни, а також ті, які недавно брали участь у «визволенні» єдинокров-

них братів. Більше я знав про наш П'ємонт із творів М. Шашкевича, І. Франка, В. Стефаника та інших західно-українських письменників. Тому я не міг відірвати очей від підини вагона, де мерехтіли рівнини, яри, горби, поля, ліси й луки. Рельєфом галицьке Поділля нічим не відрізнялося від східного Поділля, лише села були краще впорядковані. Вони красувалися серед садочків біленькими хатами, дахи багатьох з яких були покриті бляхою і черепицею. Садиби дбайливо обгороджені тинами і штахетами. Люди були краще одягнені. Все відрізнялося від тієї убогости і спустошення, що кидалося в очі, дивлячись на села Наддніпрянської України, зокрема після 1933 року.

Потяг минув Тернопіль і зупинився на Львівській станції, де було видно руїни деяких будівель – сліди німецького бомбардування.

Поруч нашого потяга стояв подібний потяг із закритими вагонами. Від них почулося стукання, а потім – чоловічий голос: «Люди добрі, де стоїть цей потяг? Чи ви не знаєте, куди нас везуть?» Один рекрут запитав: «Хто ви такі?» З вагона доносилося: «Ми з Карпат. Нас вночі забрали з хат. Нами заповнили ці вагони і везуть у невідоме». Я відповів: «Це є станція Львів, а куди вас везуть, нам не відомо».

Постоявши з годину на станції Львів, потяг рушив далі й зупинився на станції Перемишль, де відкрили двері наших вагонів і пролунав голос: «Виходіть з вещами с вагонов!» Коли ми вийшли, нас перебрало нове командування. Рекрутів вишикували по чотири, і довжелезна їх колона помаршувала на схід. Збоку було видно синю стрічку річки Сяну, за якою проходилися в тяжких сіднях, зелених мундирах і сталевих шоломах із автоматами за плечима німецькі прикордонники.

За яких-небудь чотири-п'ять годин колона прибула до містечка Хирова, де рекрутів розмістили в кімнатах величезного будинку, який, як я пізніше довідався, був кляштором майбутніх польських ксьондзів римо-католицького обряду. Нас повели купатися до благодійної жидівської лазні, дали білизну, старі полинялі штани-напівгалифе, довгі сорочки-гімнастерки, брезентові пояси, черевики й обмотки.

І розпочалося безпросвітне солдатське життя, що нічим не відрізнялося від солдатчини часів царя Миколи І. Спочатку муштра і заучування, як слід вітати командирів, зубріння статутів внутрішньої і караульної служби, вивчення окремих частин гвинтівки, нудні політзаняття, що їх провадили вульгарні, малописьменні замполіти. Потім почали вивчати матеріяльні частини гармати. Мене й тих, що мали середню і вищу освіту, вишколювали на так званих наводчиків. Заняття відбувалися на подвір'ї біля будинку, де ми мешкали.

Солдати не мали ніяких контактів із зовнішнім світом. Вечорами з-за високих мурів, що були навколо будівлі й подвір'я, до слуху нашого доносилися мелодійні звуки українських народних пісень. Хотілося бути разом із молодими співаками. Та де там! – Не вільно. Лише офіцерам було дозволено в неділю бувати в містечку. І не одного з них, заражених венеричними хворобами, було відправлено до шпиталю. Містечко аж кишило польськими повіями, а советські офіцери, зокрема московської і азійських національностей, не перебирали.

Лесь за три місяці мого перебування в артилерійському полку я прочитав на стіні оголошення, що бійці, які мають середню і вищу освіту, можуть подавати прохання до різних військових училищ.

У цей час відбувалася війна СРСР з маленькою Фінляндією. Багато тисяч бійців і офіцерів Червоної армії були там забиті, а ще більше замерзло від нещадних фінляндських морозів.

Наш полк вишколювався прискореними темпами, й усім було відомо, що нас скоро повезуть до Фінляндії. Переді мною виникла проблема, як уникнути війни у Фінляндії і не загинути там за чужі інтереси. Єдиним засобом проти цього було вступити до якогось воєнного училища.

Про військову кар'єру я ніколи не мріяв, тим більше, що мав уже вищу педагогічну освіту й моєю метою було стати ученим-літературознавцем і видатним поетом. Але треба було рятувати молоде життя. Від військової служби думав якимсь чином пізніше, після війни, звільнитися. До якого училища вступати для мене не мало значення, головне, щоб воно знаходилося у місцевості, де є теплий клімат. Тому я без вагання вибрав Севастопільське бронетанкове училище. Під час прийому начальник приймальної комісії, полковий комісар запитав: «Ваша фамилія?» Я відповів: «Ворушило». – «А, Ворошілов, – перекрутив комісар-москаль. – А не родственник лі ви нашего маршала Кліментія Єфремовіча Ворошілова?» Я сказав: «Ні, моє прізвище не Ворошілов, а Ворушило, і я по національності є українець». – «Все равно, – продовжував начальник, – Кліментій Єфремовіч тоже с України». Далі полковий комісар запитав: «Какое ваше образование?» На мою відповідь – «Вище педагогічне» начальник вигукнув: «Тогда ми вас маршалом сделаем». – «Чорта лисого сделаєте», – подумав я, нічого не сказавши.

Але як у цивільному житті, так і у військовому, в Советському Союзі завжди й усюди ходять у парі брехня й обман. Коли я одержав відрядження, виявилося, що мене відправляють не до Севастопільського бронетанкового, а до Славутського «пехотно-пулеміотного училища».

До Славуті їхали потягом разом із одним білорусом через Львівську, Тернопільську й Шепетівську станції і прибули десь о півночі. З годину блукали під час заметлі й іскристого морозу, шукаючи «воєнного городка», в якому мало бути училище.

Нарешті ми його знайшли. Воно було недалеко за містом і являло собою з десяток довжелезних мурованих з цегли казарм між високими соснами.

У їдальні училища нам дали повечеряти і запропонували спати в казармі на нарах, на напханих соломою матрацах.

На другий день ми довідалися від раніше прибулих майбутніх курсантів, що Славутське воєнне кулеметне училище є шойно в стадії організації. Сюди з'їжджалися з усієї «необ'ятної родіни» майбутні курсанти. Найбільше їх прибувало з України, Кубані та Східного Сибіру. Серед них я зустрів п'ять своїх знайомих з Київщини і Черкащини. Більше з прибулих були юнаки віком до двадцяти років. Чоловіків віком понад 25 років було з десяток. Два з них Петро Осадчий – колишній інспектор шкіл з Тераполя (Молдавія) й Василь Матяш, бувший учитель із Кубані, стали моїми друзями.

Начальником училища був старий, високого росту полковник Руднев, а його заступником по «строевой часті» – теж старий, огрядний німець. Обидва колишні офіцери царської армії. Умови життя курсантів училища були трохи кращими, ніж в артилерійському полку.

Замість черевиків і осоружних обмотків ми одержали чоботи, хоч і з кірзовими халявами. Курсанти отримали по дві пари одностроїв – одну пару на дні занять, другу – на вихідні дні й свята.

В училищі крім муштри, тактичних, вогневих і політичних занять, вивчалися ще топографія, балістика, історія ВКП(б). Курсантів також знайомили з науками інших родів військ, як артилерії, інженерії, зв'язку й т. п. Більшість занять відбу-

вались у полі, під голим небом. Часто бували довгі марші. Носячи ручний кулемет, я повідморожував на руках пальці.

Почувався я дуже перевтомленим. Мені не вистачало часу не лише для власної творчості, а й на читання книжок.

Щодо мого ставлення до воєнної науки, я й мої друзі Петро Осадчий та Іван Матяш навмисне не хотіли бути в ній передовими, хоч мали на це всі передумови.

У вихідні дні ми інколи брали звільнення й ходили на прогулянки взимку до міста, а влітку до річки Горині та до лісу.

З початком другого року навчання в училищі, ми відчували, що режим загострювався, а вишкіл почав відбуватися прискореними темпами.

Одного дня, десь під кінець квітня 1941 р., нас завели до великої залі ДКА («Дом красной армії») і прочитали наказ командування, що цього року курсанти Славутського воєнного училища закінчать навчання не після дворічного навчання у ньому, як передбачалося, а – півторарічного.

За тиждень більшості курсантів, у тому числі й мені, уділено звання лейтенанта, а меншості – молодшого лейтенанта. Нам видали офіцерські однострої з відповідними відзнаками, і почали відряджувати до різних військових частин.

У травні я одержав відрядження до 864 піхотного полку, що перебував на Богунії, біля міста Житомира.

Прибувши до полку, я зайшов до канцелярії штабу. Там був командир полку підполковник Р. Братановський і начальник штабу майор І. Ільїн. Мене було призначено командиром першого взводу, четвертої роти, третього батальйону.

Командиром четвертої роти був безпартійний кубанець, старший лейтенант (з запасу) М. Олексієнко. До мобілізації він працював інженером-металюром. Хоч розмовляв по-російському, старший лейтенант Олексієнко був українським патріотом. З гордістю розповідав, що його предки походили із запорожців. Настільними його книгами були «Кобзар» Шевченка й «Тарас Бульба» М. Гоголя. Ротним політруком був також запасник, жид із Бердичева, молодший політрук І. Рапопорт, низький, сутулий, без військової виправки. Більшість бійців прибули теж із запасу, здебільшого родом із Поділля і Волині.

Десь у середині травня 1941 р. почулися звуки алярму. Коли полк вишикувався, нам наказали негайно готуватися, бо за півгодини в повному бойовому виряді вирушаємо на тактичні заняття.

Ішли на захід по Житомирсько-шепетівській шосейній дорозі. Кожний вояк ніс скатку шинелі, наплічник, гвинтівку, патронташ, гранати, лопату, протигаз. З ранку до 12 годин ночі пройшли, нічого не ївши й лише один раз 10 хвилин відпочиваючи, вісімдесят кілометрів. Ідучи, багато бійців спали. Зупинилися серед поліського лісу, вояки сразу ж заснули.

Збудили нас вранці. дали по пів котелка гарячої зупи та кусникові хліба і знову почулося – «В дорогу!» Далі проходили по 60 кілометрів на добу.

22 травня 1941 р. зупинили нас у лісі за Шепетівкою і негайно покликали на мітинг, де виступив полковий комісар, який сказав, що сьогодні німецькі фашисти з-за рогу напали на нашу батьківщину. Їх літаки бомбардували Київ. Житомир і Одесу, що будем грудьми боронити «священні рубежі нашей роліни».

Потім розпочали приймання до партії. Зголосилися з десятка молодих наївних москалів.

Після мітингу полк вирушив у дальнішу дорогу. Назустріч утікали на схід перелякані жиди, різні партійці, сексоти і советські урядовці.

По дорозі нас декілька разів бомбардували й обстрілювали німецькі літаки, і ми розбігалися, як кури від шулік. Вражало, що жодного совєцького літака в небі не з'являлося.

Зупинилися ми в містечку Острозі, де мали обід і двогодинний відпочинок, під час якого я скупався в річці біля руїн старого замку князя Острозького. Потім ми попрямували ґрунтовими дорогами до міста Дубна. Зупинилися за декілька кілометрів перед містом. Від Дубна доносився кулеметний і автоматний клекіт. Командування підбадьорювало вояків, що нічого там небезпечного нема. «То, – мовляв, – фашисти скинули з літаків декілька десятків парашутистів, які випустили з тюрми й озброїли із сотню польських офіцерів. Ми з ними скоро упорамось».

Спершу послали у бій перший батальйон. Кулеметний клекіт у Дубні посилювався. Під вечір настала тиша, і до постою полку прибігло декілька переляканих, змарнілих червоноармійців, які сказали, що батальйон розбито і урятувалося лише декілька осіб.

Вночі командир полку сказав, що полк оточений німцями і дав наказ із боями прориватися. Ми відкрили в напрямку сходу шалений вогонь із мінометів, кулеметів і гвинтівок. Потім почали робити перебіжки, стріляючи. На нас із усіх сторін посипався град куль і відламків мін. Падали убиті. Усюди до слуху доносився стогін пораних, на що ніхто не звертав уваги. Кожен думав, як вирватися із земного пекла. Відламками мін подірявлено скатку моєї шинелі, і один відламок застряг, на щастя, не глибоко, у моєму лівому плечі. З плеча лилася кров, а я, не перев'язавши його, біг уперед.

Нарешті ворожий обстріл припинився, і ми зрозуміли, що вирвалися з оточення. Полковник із полковим комісаром і всі батальйонні командири та комісари зразу ж помчалися на автомашинах, залишивши нас напризволяще.

Продовження буде

Іванка МАЩАК

Хеніканджа 1951

На Хеніканджу привезли ніччю. Лягер спав. Ми нічого не могли побачити, крім темних зарисів бараків. Дижурний наглядач впровадив в один з них, де мали переспати до рана, а рано вийти під розпорядок нового начальства.

Нас було лише п'ять з Бутугичагу. Посідали на дошках нар, немов сирітки вирвані з гурту дружньої родини, якою здавались нам тепер, наші залишені в Бутугичагу подруги. Нічого не знаючи, догадувались якого характеру новий лягер, як зживемось з незаними, новими співтоваришками, а водночас мріяли, щоб з'їсти хоч кусочок хліба та чимось його попити. А лягер спав, здавалось мертвим сном. Вже затихли й кроки дижурного, що нас «устроїв» і пішов на вахту відпочивати. Ми почали укладатися на нарах, відкладаючи здогади про невідоме до ранку.

Та спати так і не довелося. Тихенко відчинились двері порожнього бараку (крім нас нікого не було). Ми насторожено підняли голови і побачили кілька дівчат – в'язнів, які «конспіративно» на пальцях входили в барак. Тільки приблизились і раз посипались десятки питань: – «звідки привезли вас, хто ви, за що суджені, на

скільки, з яких сторін» і т. д. Перед нами були наші українські дівчата, також молоді, як і ми, переважно зі Львова і околиць. Вони, як уміли, старались представити умови життя в лягері з оптимістичної точки зору, звичай начальства та типи поодиноких «володарів». З цілої лавіни слів, яка нас засипала, ми зловили те, що нас найбільше цікавило і лякало. Лягер належить «берлагу», продукція залізної руди в копальнях і шурфах. цегольні й доривочно лісопоявал. Лягер на т. зв. штрафнім пайку. Одним словом «з дощу під ринву». Одинокий плюс в нашу користь, що лягер в долині, не треба буде носити своїх ніг по проклятих сопках Бутугичагу.

На квінець нашого першого дружнього запізнання, дівчата запитали: «їсти хочете»? Ми не заперечили і почули: — «не журіться, ми маємо що їсти і зараз вам принесемо». Це запевнення піднесло нас на дусі, а за кілька хвилин дві з наших знайомих принесли в бляшаній банці три варені оселедці. Вони були, як звичайно, дуже солені, але наш голод заспокоєний до хвилини одержання першої належної пайки.

На наше здивування, ранком залишили нас в зоні і заки викликали до полагодження звичної процедури, — контролю лікарська, і встановлення категорії здоров'я, приділ в бригаду і т. п., — ми могли приглянутися звичаям виходу на роботу та трактуванню начальства «робочих рабів». Вони мало що різнилися від усіх наших попередніх та все таки привикати до нових «володарів» трудно.

На другий день, кожду з нас приділено до іншої бригади, але всі попали до копальні залізної руди, або на «шурфи».

І почалися дні одні до одних подібні. Важка праця, цілий день від раня до пізнього вечора великими лопатами очищали забої копальні, або будували «бурки» в шурфах, а тягар руди потрійно важчий за звичайну замлю, здавалось вимотував жили з наших не сильних дівочих рук. Ми наповняли однотонні вагонки і вивозили в двійку на зовні. Працювали парами. Після навантаження впирались плечима у вагонку і котили її по рейках шин., молячи Бога, щоб вагонка не «забурилась» дорогою, бо поставити на рейки випавшу повну вагонку не було легко, часом і в чвірку. Також очищали глибокі «шурфи» — це ями, несомв криниці, з яких землю витягали відрами, приготовляючи полігони до зривів. І тоді, коли треба було «видобути» з себе останки сил, ми знеможені часто плакали, або лаялись з люті і безсилля, проклинаючи наших наставиків та свою мачушину долю...

Але тут держала нас якась впертість, віра в кінець наших страждань, і ми перемогали втому, не піддавалися. «На злість ворогам» витримували і виживали. Виживали помимо голоду, що його постійно відчували, особливо ті, що були на штрафному пайку. А така доля багатьох не минала, не минала і мене. І ніколи не забуду, як саме у тяжкий час моїм порятунком стала тоді ще незнана мені Марійка Максимішин, яка після зломання ноги працювала на кухні. Це вона здобувала для мене черпак каші (який мені не належався), вона «підкормлювала», рятувала подругу в потребі. Я до сьогодні вдячна Марійці, з якою ми пізніше подружили і досі вдержуємо контакт.

Слово ЛЮДИНА не було тоді фразою, на це признання треба було заслужити, бо ЛЮДИНОЮ в наших обставинах не легко було залишитися. І моїм бажанням є — зустрінутись ще колись з Марійкою й іншими добрими незабутніми подругами, з якими розділила мене після звільнення чужина.

П.С. Марійка Максимішин-Грінчишин померла 1997 р. в Стебнику, Дрогобицької обл.

Лондон, 1971 р.

Шурфи

«Шурф» -- дивне слово. Мало хто знає, що це слово означає. Не знала і я, доки одного дня не пішла з бригадою «на шурфи». Це було на Хеніканджі, де «дотикально» запізналась не лише словом, але з цією важкою дійсністю-роботою на шурфах.

На роздільному пункті дали лом, кайло, шуфлю, відро зі шнурком, і обладувавшись тими інструментами, наче віл, пішла зі своєю «напарницею» за бригадиром. Скоро з втоптані дороги зійшли ми на розриту землю полігону, що нагадував розкопані могили величезного цвинтаря. Ми мали копати глибокі ями немов студні, на дні яких знаходились багатства залізної руди. Та копати було не легко у вічній мерзлоті. Треба було довбати тяжким ломом дві «бурки» (від слова бурити), це дірки на 20 см. глибокі в протилежних кутах ями. Їх опісля заряджував зривник вибухівки, і коли в цілому полігоні все було готове, ми відходили на безпечну віддаль, а зривники підпалювали льонти. Після зриву треба було вичистити яму з землі та каміння. Одна з нас насипала землю у відро, друга тягнула вгору, висипала і т. д. і тоді знов бурили наступні бурки в двох вуглах. І так виконували ми цю працю по чергову. раз я, то знов подруга спускалися в шурф, чи тягнула відро, який поглиблювався після кожного зриву. Чим глибше ми посувалися з роботою, тим важче було працювати. Особливо мені малій, при більшому ломі від мене, вже не вистарчало сили на приготування 20 см. ямок, а принайменше треба було видовбати 2 до 6 денно, і тому наш шурф поглиблювався поволіше і годі було випрацювати норму на повний пайок. Частіше діставалося нам від бригадира, а штрафний приділ харчів, багатьох з нас робив «доходягами».

Шурфи розплюювані на величезному полігоні в шахматному порядку, що доходили до кілька метрової глибини, а тоді від одного до другого шурфа вибурювалось т. зв. «камери» в боки довжиною до 1,2 метра. Як все було готове, зривники закладали вибуховий матеріал на весь полігон. Тоді в'язнів виводили поза учасок, або в лягер, а полігон здаля керований зривали.

З кожним днем важче було мені йти на роботу (здається 2 кілометри), важче було спускатися в шурф, чи тягнути наповнене відро, а тим самим і моя подруга не могла виконати приписаної норми. Одного дня я відказалась від роботи і з бригадою не вийшла..

Вночі покликали мене в «кантору» до начальника лягеря. В кімнаті сиділо 4-ох начальників учаска, опер уполномочений і ще якийсь. Розсілись за столом. випашені і гладкі. На моє «відчитання» по батькові, статті та номері справи, ніхто не відповів. Я стояла біля порога і мала вражіння, що вони мене і не помітили, маленьку і худу. Отак, подумала, і до ранку можна простояти, лише чи витримаю. Ноги вгиналися від втоми, хотілось лягти, відпочити на нарах, а в голові кружляла настирлива думка; – певне в бур посадять.

Раптом я аж здригнулась від різкого голосу: «почему отказалась от работы!» Відразу в душі відізався цей «чортик» спротиву, впертості, відчаю і я відповіла: – «бо не маю сили в шурфах працювати». «А какая в тебя категория?» Моя іронічна відповідь: «перша». І раптом, вони, всі ситі і здорові, вибухнули сміхом. «Первая, первая, ха..ха..ха... посмотрите на эту девочку... какой врач тебе смотрел?». На очі набігли сльози. І не від того, що начальниця сан-часті дала мені першу категорію здоров'я, але від їхнього ситого сміху з мене слабій і вкрай виснаженої.

Врешті сміх затих і начальник частка відізався: — «вот ми пашльом тебя на льогкую работу, пайльош завтра с другой бригадой». Я вийшла в темноту зони і прийшла вже в сплячий барак, рада що бур оминув і з малим променем надії, що щось зміниться на краще.

Але ранком надії розвіялись. Нова бригада з новим бригадиром йшла — на шурфи..., а в мене не стало сильної волі, щоб знов від виходу відмовитись...

Лондон, 1970 р.

Дарія Гулак-Кульницька. «Різдво».

*Апостоли. Ліва частина мозаїчної композиції «Єхаристія»
з Софійського собору в Києві. XI ст.*

«Історія Українського Мистецтва в ілюстраціях» Костя Шонк-Рудина.

Володимир ЖИЛА

«Душа добра»

Олесь Дудин. «Кароокий зайчик». За літ ред. Надії Мориквас. Видавництво «Штабар»: Львів, 1995. 70 стор.

Наприкінці 1995 року у Видавництві «Штабар» у Львові появилася невелика книга хodorівського поета Олесь Дудина «Кароокий зайчик». Автор назвав її поетичною книгою, збіркою поезій про хлопчика й для хлопчика та присвятив її «людям, світові, татові і мамі — Творцєві сушого, його творінню і його творцям».

Поява цієї книги була наслідком народження сина Ростика (Ростислава) в родині поета. Через те книга пронизана любов'ю батька до сина і то «не тільки до сина», а в першу чергу, «до маленької Істоти Землі, яка потребує захисту не тільки в оточенні своїх батьків, а й усюди, в цілому світі». Тим часом в заголовку з'являється вираз «Кароокий зайчик» пестлива форма, тут мистецький образ естетичного характеру, при якому зберігається його цілісність, життєвість і конкретність. Тут це ще й символічна назва, в якій поет змальовує своє ставлення до природи, до світу, до людей.

В уяві мистця з'являється «Розпуклий кільчик (паросток), пахуча квітка», вона:

*Тремтить у сяйві серця моя лелітка.
Мій кароокий зайчик — душі пелюстка,
Пухнасти китиця, її галузка,
Як хруст у хрустах, солодкий згусток,
Як мед у квіті — диво пелюсток,
Пахучий промінь роси у сяйві,
Блаватний спокій — серпанок ранку,
Проміння кільчик, а сік у барві...
І КАРЄ СЕРЦЕ І НІЖНЕ СЕРЦЕ,
ДОБРА І ПРАВДИ БЛАКИТНЕ СЕРЦЕ
На щепі барви його світанку!
Нічого більше йому не треба,
Лише здоров'я, сонця і неба!*

(стор. 16)

Маленька Істота, але який багатий зміст її земного буття. Поет розкриває тут широкі

життєві узагальнення, глибоко призадумується, щоб не загубити ідеалу прекрасного, а зберегти його в світлому образ своєї душі.

«Кароокий зайчик» — це «Сяйво Всевишнього болю», що оберігає маленьку істоту від зла на Землі, яка своїм існуванням засвідчує велику любов матері й батька до нього, до тої крихітки, до того кільчика, що дає Боже надхнення Всевишньому й Нелітньому життю, що так часто переконуює світ у Любові до єдиного сина, воскреслого, радісного, довірливого, як дитя Всесвітньої Природи» Поет з радости волає:

*Дитинонько маленька,
Радосте незбагнений втіх,
Свої рученята, землі пречистий сміх,
Тягнеш до сонечка
Біля віконечка,
Щоб возвеличити їх!*

Поет мимоволі властєється тут до паралелізму, бо з-під пера його з'являються незвичні рядки, в яких чимало плястичного зображення, що спрямовує нашу увагу на відтворення образу невинної дитини. Час проходить і усе міняється: природа, кароокий зайчик, маленький син, якого поет любить безмежно та звеличує на кожному місці. Він відчуває його навіть у своїх мріях, як він

*Боронить тебе Вкраїно, рідна,
Тільки б трохи підрости —
Почекай, моя красо погідна,
Бо тепер знедолений, знеможений народ,
Не дійшовши віри, тягне до зневіри...
Дай йому живий листок
Того ліку, тої міри й тої віри...*

(стор. 31)

Це чудовий переключення з сучасністю. Це ніщо інше, як великий ідейний зрив, що має стати почальним для маленької Істоти.

Адже ж вчитися треба уже з ранніх років. Тому даймо йому розвинутися «в тих насушних потребах його сокровенного дару». Це велике завдання, яке стоїть перед батьками:

*І нехай твоя душа, свята душа,
Ридо маму й татка, всіх всіх прихилить –
Всіх, і їх душі тонка краса
Радістю до світу квшильть.*

*Небезпека жде усіх,
Як панує в людях зріх.*

*А я з татком піду в гори
Побороти людське горе
Та як встану з сонцем враз,
То звоюю лютий час!*

(стор. 31)

Велика ідея присвічує маленькому синові й тому життя його не буде легким, але зате кожна його перемога буде значною для людського життя в цілому.

Поет твердо вірить у місію сина. Він, як і Іван Франко в «Слові про критику» (1896), вважає «що ніколи ще література не була в такім живім та тіснім зв'язку з суспільним розвоєм, як у наших віці».

Чудово звучать рядки поета, коли він у піднесеному тоні пише:

*Ти будеш всім життям для мене,
Твоє – і вічне, ясне, мудре і зелене,
І добре, радісне, сумне і вчасне,
Світитиме в моїх очах.*

(стор. 48)

У збірці чимало ліричних відступів, у яких поет безпосередньо від себе.

а часом спільно з дружиною змальовує почуття та настрої свого кароокого зайчика, а часом виявляє й своє наставлення до нього. Це робить твір більш інтимним і безпосереднім та допомагає краще розкрити авторський задум.

Добрим прикладом цього є вірш:

*Ми тішилось Тобою,
Як ласкою і як журбою,
Як квітом і весною,
Як сонцем і водою –
Ми тішилось Тобою,*

(стор. 48)

У віршах чимало свіжості і глибокої ліричності. Як правило, ліричні вірші тут короткі, у них мало подробиць і деталей,

проте вони виразні й багатозначні. Кожен і найменший вірш тут – це яскраве відтворення вибуху, в основному любови, а буває настрою та думки.

Побудова віршів оригінальна, цікава та багата. Наприклад,

*Заплуталось сонце у деревах світу –
І день погас,
Дитячий сум розпик заграви –
І стала ніч трагедією слави.*

(стор. 28)

У цих чотирьох рядках велика образність та своєрідне багатство краси, що привертає нашу увагу. Видно, що автор чимало попрацював над збіркою. Мова його розмірена, ритмічно організована. Деякі його вірші сильно емоційні та наскрізь експресивні.

Читаючи уважно збірку, приходимо до висновку, що кароокий зайчик правий, коли він каже: «Подивіться на мене і ви побачите свою власну красу, красу власного серця і власної доброти, те миле і привабливе створіння світу, ту розмаїть його душі».

Збірка в основному призначена батькам і її варто було б перекласти на англійську, може тоді зникла б потреба абортів, а дитина стала б більш привабливим створінням людської уяви та Божим даром, якого «ніхто не може спинити».

Отже любимо своїх маленьких синів і всіх своїх своїх діт ей. Вони мають вирости в добрі та любові до світу. І тоді те велике Сяйво Добра. Сяйво Любови пануватимуть у їхніх душах все свідоме життя.

Підсумовуючи, хочемо зачитувати глибокодумні слова поета:

*Дивний кароокий хлопча,
Кільник твоїй ніхто не стопче:
Він піде віками далі.
Передасть добро і ніжність юній кралі,
А вона тобі народить блосніжність
З ласки драми і печалі.*

*Віщий квіт землі моєї проросте в
нетліннім лоні
І простре віками назустріч Сонцеквіт
своїй долоні!*

*Щепить Сяйво-Дух моєї перлини,
Ти ростеш, а вічність лине:
Божий дар ніхто не спинить!*

(стор. 38)

До Редакції «Визвольного Шляху»!
Вельмишановний Пане Редакторе!

Я називаюсь Ярослав Назарик, люблю поезію. Підписуюсь псевдом Ярослав Орлик. Пишу вірші.

Мої вірші були друковані на сторінках «Шляху Перемоги», «Гомону України», «Українського Слова» з Буенос Айрес.

Пересилаю Вам мого коротенького вірша, написаного під вражінням поїздки в Україну, щоб відвідати мою стареньку маму, якій сповнилося 2 серпня 1998 р. 96 років. Не хочу, щоб Ви поміщували мого вірша на сторінка «Визвольного Шляху», але прошу Вас прочитайте і порадьте, що з ним робити.

Мій стиль такий: люблю писати коротко, змістовно, сконцентровано до однієї теми. Може воно не так модерне, не відповідає новому стилеві. Якщо буде можливо, порадьте, буду вдячний.

З глибокою пошаною до Вас.

Яр. Орлик

Вельмишановна Редакціє «Визвольного Шляху»!

Через часте і тривале нездужання, дещо з опізненням повідомляю, що у мій адресі зайшла одна зміна, а саме: поштовий індекс 7160 замінено на 74405.

Рівночасно хочу висловити подяку й захоплення Вашим чудовим журналом. який був завжди, а тепер за нашого державотворення набув ще більшого значення й актуальності.

Віками, покоління за поколінням ми боролися за волю, за самостійну державу. Було тяжко. Однак зараз бачимо, що утримати, захистити, навіть утвердити вже здобуте – теж не легко.

Коли треба було, ми виховувались у боротьбі й для боротьби, а нині настав час навчитися панувати.

Те, за чим Т. Шевченко тужив і що цінив нарівні з умінням боротися:

ДО РІДНОГО КРАЮ

*До рідного краю прокладалась дорога,
Там матінка рідна жие.
Там сонечко сяє промінням Дажбога,
І радість і щастя дає.*

*Там небо блакитне, моя Україна,
Все, що найдорожче – святе.
Весною бує червона калина,
Черемха пахуча цвіте.*

*Там батько-Славутич цілує пороги,
Там юність розквітла моя.
Там степ український широкий, розлогий,
Пшеничні хвилюють поля.*

*Шляхами з-за моря в щастиву хвилину
Вертаюсь на рідний загі.
В Карпатах спочину, у Канів долину,
Шевченкові скласти поклін.*

*У рідній господі, де моя родина,
На батьківський стану поріг.
Де ненька старенька очікує сина,
Обняти бажая усіх.*

*«Було колись – в Україні
Ревіли гармати,
Було колись – заporожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю...»*

Те, про що ми з твердим наміром і надією співаємо в національному гімні: «Запануєм і ми браття, у своїй сторонці», і рішуче заявляємо: «В ріднім краю панувати не дамо нікому».

І те саме, з чим І. Франко звертався до свого народу:

*«Та прийде час, і ти огнистим видом
Засядеш у народів вольних колі...
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі».*

Пророцтво це забулося, і наш святий обов'язок стати панамі, господарям, хазяїнами, газдами на рідній землі і своєї власної долі на ній.

Цього нам необхідно засвоїти і виховувати покоління українців-державників, патріотів, націоналістів, соборників – свідомих, гордих, вольових, незалежних.

На даному етапі наших національно-державницьких змагань це найпріоритетніше завдання, неперевершений вклад у яке вносить саме журнал «Визвольний Шлях».

До Адміністрації «Визвольного Шляху»!
Дорогі Друзі!

Я знаю, що я запізнився із своїм датком в 50-ліття «Визвольного Шляху», але на що ціль, то ніколи не є запізно жертвувати. Тому прошу прийняти мою скромну пожертву в сумі 100.00 доларів (моні ордер).

Журнал «Визвольний Шлях» має всі дані бути на такому рівні, що до нього прислуховуються найвищі наукові круги, лише потрібно постійно вишукувати людей (а не титулів), що можуть писати статті, в яких заподана правдива наука і віддзеркалення правдивого стану – економії, настроїв, думання-бажання населення. Україна є проваджена покищо людьми випуску советської фабрики, яким наша держава

Отож зичу йому на цій всенародній службі ще дальших успіхів, а невтомним його співробітникам – міцного здоров'я та творчої наснаги. Низький Вам уклін.

Зі щирою повагою, – *Федір Уличко*

3. 11. 1999.

Гайльдорф, Німеччина.

майже нічого не означає, бо вони психологічно, духово і ментально – продукт комунізму, і то російського типу.

Україна має всі можливості на зовні пробивати дуже тверду стіну тут на Заході, покищо не своєю дипломатією, бо це люди, що переважно стали дипломатами по знакомості партійній, родинній чи прямо підкупили, щоб дістатись на закордонну працю. Тому Україна повинна розвивати спорт і мистецтво, бо цими двома способами ми можемо дуже багато і дешево зробити добра для України.

Бажаю багато успіхів у праці.

Дмитро Богай

Серпень, 1999

Кліфтон, Нью-Джерсі, Америка

ВІДПОВІДЬ НА ПИТАННЯ

Отсим подаю до відома усім достойним Членам Редакційної Колегії «Визвольного Шляху», його довголітнім Співробітникам і Дописувачам, Прелставникам в Україні і в Діаспорі, Кольпортерам, Передплатникам і Читачам, що згідно з рішенням Дирекції УС як довголітнього правного видавця цього суспільно-політичного і науково-літературного місячника, журнального органу ООН, прийнятим під час засідання в Лондоні 14 грудня 1999 року, я, відповідальний редактор цього журналу від квітня 1978 року, з уваги на вік, стан здоров'я і деякі родинні обставини з кінцем грудня 1999 року відходжу з праці в редакції «Визвольного Шляху».

Згідно з цим же рішенням Дирекції УС, завдання Відповідального чи Головного редактора «Визвольного Шляху» перебирає з початком січня 2000 року мгр. Степан Олесків, донедавний головний редактор англомовного кварталника СУБ «The Ukrainian Review».

Друкуючи це повідомлення, я глибоко вдячний Правним і Номінальним Видавцям журналу, достойним членам його Редакційної Колегії, усім сталим та доривочним Співробітникам і Дописувачам, Представникам в Україні і в діаспорі, Передплатникам і Читачам за всю духово-моральну і практичну підтримку і співпрацю на протязі редового часу. Вірю, що новий Головний Редактор і покликана ним Редакційна Колегія втішатимуться такою самою послідовною і відданою духово-моральною і практичною піддержкою, щоб цей журнал дійшов переможно до того часу, коли Україна стане всесторонньою державою свого народу-нації не лише територіально, але й національно.

Всі досі отримані, але ще невикористані статті, поезії, спогади, рецензії – будуть вкороті передані новому Редакторові, якому і покликаний ним Редакційній Комісії бажаю найкращих успіхів у праці.

Ілля Дмитрів, відповідальний Редактор

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ЗА 1999 РІК

А. ЗВЕРНЕННЯ, ЗАЯВИ, СТАНОВИЩА, ПОВІДОМЛЕННЯ, РЕЗОЛЮЦІЇ, ДОГОВОРИ, СТАТУТИ І ПРАВИЛЬНИКИ ПРОВОДУ ОУН, ПРОВОДУ КУН, ГОЛОВНОЇ БУЛАВИ БРАТСТВА УПА, ТОВАРИСТВА РЕПРЕСОВАНИХ, ЦК АБН ТА ІНШИХ САМОСТІЙНИЦЬКО-ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ПАРТІЙ, ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ.

1. ПРОВІД ОУН З УСІХ ЧАСІВ, А ОСОБЛИВО БІЖУЧІ

Верховна Рада України і Міжпарляментська Асамблея СНД. Кн. IV	387
Виступи двох міських організацій КУН. Кн. IX	1065
Звернення ОУН до Українського Народу. Кн. IX	1027
Привітання учасникам відзначення від голови Проводу ОУН. Кн. X.	1275

2. ПРОВІД КОНГРЕСУ ТА ЙОГО НИЗОВИХ КЛІТИН

До діяльності Конгресу Українських Націоналістів. Кн. VIII	912
З діяльності Конгресу Українських Націоналістів. Кн. V.	537
Ідеологічна платформа Молодіжного Конгресу Українських Націоналістів. Кн. IV	410
Ми з тобою, Чеченіє! Кн. XI	1347

3. ІНШІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ БЕЗКОМПРОМІСОВО-САМОСТІЙНИЦЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Звернення Київської організації Спільки офіцерів України. Кн. V	521
Повідомлення Головної Булави Всеукраїнського Братства ОУН-УПА. Кн. VIII.	933
Спільна заява молодіжних організацій. Кн. III	354

4. НАУКОВІ ТА ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНІ УСТАНОВИ ТОЩО

Виступ Посла України у Великій Британії Володимира Василенка. Кн. IX.	1029
III Народа голів Європейського Конгресу Українців. Кн. IV.	501
VII З'їзд Світового Українського Державницького Фронту (СУДФ). Кн. IV.	501
VII Конгрес Світового Конгресу Українців. Кн. IV.	499

5. ДО 70-ЛІТТЯ УТВОРЕННЯ ОУН, 90-ЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ І 40-ЛІТТЯ СМЕРТІ СТЕПАНА БАНДЕРИ

Бандера Степан:

Над могилою Євгена Коновальця. Кн. VI.	654
Український національно-визвольний рух живе. Кн. X	1158

Бесяда Іван:

Маловідомі сторінки життя, діяльності та теоретичної спадщини Степана Бандери. Кн. X.	1252
В Україні відзначають сімдесятиліття ОУН. Кн. IV	425
В 70-річчя ОУН і роковини Степана Бандери, Лондон. Кн. X.	1273

В'ятрович Володимир:

Під прапором Степана Бандери через країни і кордони. Кн. VI.	657
Тактика повстанських рейдів. Кн. VI.	685
Степан Бандера про визвольну боротьбу УПА. Кн. X.	1210

Гановський Євген:

Людяний і діловий стиль провідництва. Кн. X	1246
---	------

Дем'ян Григорій:

Оцінка УГВР у теоретичних працях та публіцистичних виступах Степана Бандери. Кн. X.	1188
--	------

Праця для своєї нації безсмертна. Кн. X.	1216
Головний ідейно-політичний і організаційний надхненник творення і боротьби УПА. Кн. X.	1241
Дзюбай О.:	
Матеріали до історії ОУН-УПА у фондах відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Кн. VI.	670
Дзюбак Роман:	
Звідки походить рід Степана Бандери. Кн. X.	1162
Злупко Степан:	
Економічні погляди Степана Бандери та економічні проблеми суверенної України. Кн. X.	1194
Климишин Микола:	
Значення Степана Бандери в історії ОУН. Кн. II.	131
Кривуцький Іван:	
Богуш Хньоупек. «Бандерівці». Кн. VI.	691
Круковський Орест:	
Архівні джерела про Степана Бандеру – пластуна. Кн. VI.	683
Кук Василь:	
Ми завжди дбали про Закарпаття. Кн. X.	1182
Родина Опарівських. Кн. X.	1228
Дуньо Євген:	
Незнищенна зброя Українських Націоналістів. Кн. VI.	675
Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини. Кн. X.	1201
Пам'ятник воїнам Степана Бандери в Бунові. Кн. X.	1255
Ольхова Людмила:	
Урочистості в Луцьку. Кн. III.	353
Ош Ю.:	
І лунав голос Провідника. Кн. III.	354
Папчук Мирослав:	
Перший Конгрес Українських Націоналістів та його історичне значення. Кн. VI. ...	643
Великі роковини. Кн. IX.	1079
Пасемко Іван:	
Вшанування пам'яті співця УПА. Кн. IV.	430
Про підготовку наукової біографії Степана Бандери. Кн. X.	1258
Салига Тарас:	
Поезія Українського Резистансу. Кн. III.	305
Сич Олександр:	
Пласт у житті Бандери та очолюваної ним ОУН. Кн. VII.	811
Слово інж. Василя Олеськіва, голови Святкового Комітету відзначення. Кн. X. ...	1277
Стецько Ярослав:	
Його дух мобілізує нас. Кн. X.	1155
Туринська Галина:	
Відгомін геройської слави ОУН. Кн. III.	353
Україна відзначає ювілей Степана Бандери. Кн. II.	141
Федорів Тарас:	
З вірою в Бога і Україну. Кн. X.	1178
Меморіальні музеї Степана Бандери: стан і перспективи розвитку. Кн. X.	1248
Чорномаз Богдан:	
Спроби державного будівництва на Уманщині в першій пол. 1940 рр. Кн. ? ...	805
Шанда В., Скороход В.:	
Український націоналізм в політичній культурі сучасної України: теоретичні аспекти. Кн. VII.	824

Яцишин Василь:

Залишуся навіки темним, але бандерівського архіву не покажу. Кн. X 1260

Б. ТЕКСТИ ДОПОВІДЕЙ І СТАТТІ НА АКТУАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНІ, ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОГРАМОВІ, НАУКОВО-КУЛЬТУРНІ, ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІ ТА МІЖНАРОДНЬО-ПОЛІТИЧНІ ТЕМИ

Баглай Йосип:

Українська національна ідея: два аспекти визначення. Кн. III 272

Білас Іван:

Національні інтереси українського народу. Кн. III. 274

Білий Дмитро:

Україна та Кубань – перспектива взаємовідносин в історичному контексті.
Кн. IV. 392

Білюк Сергій:

Пляновість большевицького терору і його наслідки. Кн. III 276

Бойко Орест:

Ткаченко хоче бути Президентом. Кн. VIII 903

Бойчук В.:

Україна – земля і мати всіх етносів? Кн. IX 1061

Бондарук Тезя:

Хто ж за нас скаже слово? Кн. IV 412

Будзинський Олег:

IV Універсал Української Центральної Ради. Кн. I 63

Гавриленко Анатоль:

До 60-річчя Карпатської України. Кн. VIII 916

Галамай Степан:

З його духа печаттю. Кн. I 58

Дарченко Наталя:

Українців ставлять на коліна. Кн. VIII 905

Леонід Кучма підписав низку економічних указів. Кн. IX 1052

Знову війна. Кн. XI 1346

До справ і подій в Україні. Кн. IV 397

Доценко Ю., Сворак С.:

Етнос. Школа. Політика. Кн. I 42

Золотарьов Володимир:

Людина не на своєму місці. Кн. VIII 934

Зоряний Роман:

Вадим Рабінович – персона нон-грата в Україні. Кн. VIII. 911

У ході збирання підписів працював «тіньовий ринок». Кн. VIII. 935

Йолкіна Лариса:

Презентація журналу «Визвольний Шлях». Кн. XI 1340

Левиський Зеновій, Степанюк В.:

Спогад про гімназійну юність. Кн. IV 414

Левиський Юрій-Мирослав:

Українці в Російській Федерації. Кн. I. 35

Леонюк Володимир:

Дискримінаційні заходи Лукашенка проти українців Берестейщини. Кн. XI 1059

Лосєв Ігор:

Чорноморська фльота як особлива політична структура Росії в Україні. Кн. V 519

Каганець Ігор:

Соціальна самоорганізація і принцип Пітера. Кн. V 542

Соціальна самоорганізація і принцип Пітера. Кн. VIII. 919

Караванський С.:	
Відкритий лист до письменника Валерія Шевчука. Кн. XII.	1452
Каричак Ярослав:	
Проблеми Закарпаття і Угорщини. Кн. IV.	396
Кічак Ігор:	
Для «Енциклопедії Коломийщини», зошит другий. Кн. III.	296
Рік на Великій Україні. Кн. VIII.	928
Кметь М.:	
Експертні оцінки. Кн. VIII.	904
Коваленко Софія:	
Українсько-російські відносини після виборів в Україні. Кн. XII.	1426
Корнієнко Людмила:	
Політики коментують ситуацію напередодні другого туру президентських виборів. Кн. XII.	1416
Костарчук Юрій:	
До питання про національні школи в Україні. Кн. III.	299
Кравець Микола:	
Підвалини церковної політики в Україні. Кн. II.	181
Кривушкий Іван:	
Від заяви до примирення. Кн. IX.	1066
Скільки треба часу народові встати з колін і стати справжнім господарем на своїй землі. Кн. XI.	1287
Кульчицький-Гут В.:	
Про нову НАТО, Евразію і білоруську жабу. Кн. II.	159
Куртяк Василь:	
Вплив етнічного фактора на формування програм і діяльність політичних партій в Україні в 1917-1920 роках. Кн. IX.	1031
Манько Юрій:	
Національні інтереси українського народу в галузі землеробства. Кн. III.	297
Міжпарламентська конференція: враження та оцінки. Кн. VIII.	909
Моравські Домінік:	
Йосиф Сліпий – символ незалежної України. Кн. IX.	1077
Наша Церква в Казахстані. Кн. XI.	1365
Панчук Мирослав:	
Футурологічний підхід до національної ідеї. Кн. IV.	390
Петренко Олег:	
У борні за честь і гідність. Кн. VIII.	900
Погорєлова Ірина:	
Останнє випробування Президента на «олігархічність». Кн. VIII.	905
Полтавець Сергій:	
Монархічні прагнення Богдана Хмельницького – примха чи потреба? Кн. XII.	1446
Попок Андрій:	
До питання про збереження потреб українців у Румунії. Кн. I.	52
З історії україномовної преси на Далекому Сході. Кн. II.	168
Ранюк Юрій:	
Артур Кестлер і Україна. Кн. III.	290
Ратушний Михайло:	
«Хто без гріха, хай кине в мене камінь». Кн. XII.	1411
Рог Віктор:	
Молодіжний націоналістичний рух: минуле, сучасність, перспективи. Кн. IV.	407
Ружинська Віра:	
І знову бій. Кн. VIII.	901

«Василь Стус міг імені та реальність тексту». Кн. VIII	916
Що хвилює українське суспільство. Кн. IX	1057
Російські соціологи вивчають Україну з середини. Кн. XI	1336
Без мови немає народу. Кн. XI	1337
Молодь за майбутнє народу. Кн. XI	1338
10 років Народньому Руху України: здобутки і прорахунки. Кн. XI	1339
Про певні події та їхні наслідки. Кн. XI	1333
Проти мовної політики Президента. Кн. VIII	932
Оборона проти брехні почерез суд. Кн. I	29
Овчаренко Станіслав:	
Індивідуальність і стереотипна свідомість. Кн. IX	1043
Офіційна візита Міністра закордонних справ України. Кн. III	259
Савченко Олена:	
Дорівнює жертвам голодомору. Кн. II	177
Самійленко Іван:	
Проблеми дослідження Голодомору-33. Кн. II	178
Сверстюк Євген:	
Патріарх Мстислав. Кн. III	268
Семенко Юрій:	
Вороги СБУ з-під прапора комуністичної партії. Кн. II	164
Семенюк В., о.:	
Зарванця в переддень великого ювілею. Кн. XI	1364
Семенюк Степан:	
Повертаючись до опублікованого. Кн. IV	416
Повертаючись до опублікованого. Кн. V	550
За що бореться Москва. Кн. VIII	926
Голгота української Церкви. Кн. IX	1047
«Не загубімо в дійсності, подумаймо про майбутнє...». Кн. XII	1444
До питання початку Української національної революції 1917-1920 рр. Кн. XII ..	1457
Ситенко Олексій:	
Мої зустрічі з Ярославом Рудницьким. Кн. XII	1450
Сіренко Геннадій:	
Другий тур виборів – це не просто боротьба особистостей, а боротьба двох ідеологій. Кн. XII	1414
Інавгурація новообраного Президента України Леоніда Кучми. Кн. XII ..	1420
Президентські вибори у дзеркалі статистики. Кн. XII	1423
Офіційні повідомлення. Кадрові зміни. Кн. XII	1428
Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви. Кн. XI	1361
VIII Собор Української Автокефальної Православної Церкви. Кн. XI	1366
Стецько Слава:	
Угоди Чорноморської флотії – неприйнятні для України. Кн. V	515
Тетерина-Блохин Дарія:	
Життя і діяльність Патріярха Йосифа Сліпого. Кн. II	145
Трач Богдан:	
Про гуманістичні засади політики відродження національної еліти. Кн. III	294
Україна відзначає День Незалежності. Кн. IX	1075
Хто є хто в Україні: Леонід Кучма. Кн. IX	1056
Чи справді хочете всенароднього суду? Кн. I	31
Шатилів Микола:	
Московський акцент «Свободи», або американізовані тарапуньки. Кн. XI ...	1321

Земля людей без Дід'є Дора. Кн. XII.	1429
Шпетюк Василь, Гаврила Іван:	
Українська діяспора від минулого до сьогодення. Кн. IV.	401
Шушарін Дмитро:	
Інтереси Росії в розумінні того, що Україна – «закордон». Кн. VIII.	899
Янова Руслана:	
Україна – Європа: проблеми і перспективи. Кн. XII.	1427
Ярошенко Ярослав:	
Кінець початку. Кн. VIII.	908

В. ІСТОРІЯ, НАУКА, КУЛЬТУРА

Астаф'єв Олександр:	
Література української діяспори. Кн. IV.	456
Багнюк Валентин, Поліщук Віталій:	
Нарис з екології Києва. Кн. V.	592
Білокінь Сергій:	
Із часу, що закривавився. Кн. VII.	857
Бочко Дарія:	
Він родом із Срібної країни. Кн. IV.	476
Будзинський Олег:	
Садиба Михайла Грушевського в Києві. Кн. III.	345
Василів К.:	
Роль українського «Пласту» у формуванні еліти України. Кн. IX.	1094
Габор Василь:	
«Нова свобода» – літопис Карпатської України. Кн. VII.	781
Конкістадор, гордий та суворий. Кн. VII.	789
Гавриленко Анатоль:	
До 50-річчя перемоги і замовчування долі оstarбайтерів. Кн. XI.	1358
Голод Ігор:	
Мистецтвознавство України і політичні аспекти XX століття. Кн. IV.	467
Гуць Михайло:	
Двісті років «Енеїди». Кн. I.	3
Дем'ян Григорій:	
Закарпаття мало славетного Президента-патріота. Кн. VII.	771
Дмитрик В.:	
Листопад. Кн. XII.	1467
Жила Володимир:	
Поет, науковець, громадський діяч. Кн. III.	337
Видатний український сценограф. Кн. V.	587
Загоруйко Роман:	
Погляд на операцію «Вісла» через півстоліття. Кн. VII.	830
Кантока-Гасюк Наталка:	
Вчені України про Закарпаття 1938-1939 років. Кн. VII.	787
Караванський Святослав:	
Політичний аспект мовних процесів в Україні. Кн. VIII.	937
Кирчів Роман:	
Фолкльор у системі новочасної української культури. Кн. VII.	853
Кібкало Віктор:	
Відродження в Україні незалежної від Москви Православної Церкви. Кн. VIII.	947
Климишин Микола:	
Святослав Гординський як поет. Кн. I.	24
Коментарі щодо вступу України до МПА. Кн. III.	351

Кривуцький Іван:	
Поляки між українцями у большевицьких концтаборах. Кн. VII	865
Коротко про Акцію «Вісла». Кн. XI	1315
Крушельницька Л.:	
Ще раз про викрадені зі Львова для Адольфа Гітлера рисунки А. Дюрера. Кн. IV	435
Купчинський Р., Дмитрик В.:	
Листопад. Кн. XII.	1466
Маніфест до всіх громадян Карпатської України. Кн. VII.	780
Машків Теодор:	
Справа княжих гідностей гетьмана Івана Мазепи. Кн. IV	472
Набитович Ігор:	
Два есеї Леоніда Мосендза. Кн. I	89
Два есеї Леоніда Мосендза. Кн. III	319
Незалежність Карпатської України 1939 року. Кн. VII	778
Носко-Оборонів Тетяна:	
Митрополит Василь Липківський – до 60-ліття розстрілу. Кн. IV	448
Охріменко Павло:	
Проблема читання «Слова о полку Ігоревім». Кн. IX.	1097
Палієнко Марина:	
Національна інтелігенція в боротьбі за українське слово. Кн. I	81
Погребенник Федір:	
Ярослава Сосенко-Острук – письменниця, невідома в Україні. Кн. III	324
Шевченкіана в «Музеї Визвольної Боротьби України» в Празі. Кн. IX	1089
Надвечірні спогади Михайла Гуцуляка. Кн. XI	1356
Повернення Галі Мазуренко. Кн. XII	1477
Високоповажана Пані Мазуренко. Кн. XII.	1483
Подільський К.:	
Полковник Ріко Ярій. Кн. XI.	1330
Пожоджук Дмитро:	
Родинні зв'язки в гуцульських народніх колядках. Кн. VIII	956
Поліщук В., Багнюк В.:	
Екологічні наслідки тоталітаризму в Україні. Кн. I.	67
Постанова Верховної Ради України про приєднання до МПА СНД. Кн. III.	349
Праця про невідомий український театр. Кн. VIII	964
Прокляматії Української Національної Ради 1 листопада 1918 року до населення міста Львова. Український Народ! Кн. XI.	1283
Радзикович Володимир:	
Тріумф народньої мови. Кн. I.	7
Саєнко Юрій:	
Корону Данила Галицького – в Україну. Кн. VIII	944
Салига Тарас:	
Спасибі Вам за Ваше Серце, за листи, за слова, що подають сили. Кн. V	571
Сверстюк Євген:	
Письменник один під державним натиском. Кн. III	332
Шевченкові метаморфози. Кн. IV	433
Сворах Степан:	
«Справа вчителів» західного регіону України 1949-1951 рр. Кн. IV	440
Семенко Юрій:	
«Свобода» і СВУ. Кн. XI	1312
Ситник Олександр:	
Діяльність ОУН С. Бандери в Закарпатті перед утворенням УПА. Кн. VII.	784

Сіренко Генадій:	
Слизька справа або зашморг на шії України. Кн. III.....	349
Скороход В.:	
Місце релігії у формуванні та генезі української культури. Кн. I.....	75
Сокіл Наталя:	
Псевдоніми повстанців Сколівщини. Кн. VI.....	717
Український політв'язень:	
В концтаборах ССРСР. Кн. XI.....	1302
Федорова Тариса:	
До 1002-ліття національного музею Історії України. Кн. XI.....	1349
Фостун М. Святомир:	
130-річчя Товариства «Просвіта». Кн. I.....	13
Срібна земля в боротьбі. Кн. III.....	355
Фолкльор у системі новочасної української культури. Кн. IX.....	1108
Черемський Кость:	
Кобзарство у визвольних змаганнях 1917-1921 рр. Кн. IX.....	1103
Чернобук Маргарита:	
3 родоводу Томар. Кн. XII.....	1486

Г. ПОЕЗІЯ, ПРОЗА, НА МИСТЕЦЬКІ ТЕМИ

Андрушко Володимир:	
Григорій Чупринка. Кн. IX.....	1114
Свійво слави. Кн. IX.....	1114
Бабій Ол.:	
Батько і діти. Кн. V.....	605
Батько і діти. Кн. XI.....	1286
Баган Олег:	
«Геть слов'янські мрії сонні!». Кн. VI.....	711
Боеслав М.:	
Генералові Т. Чупринці. Кн. III.....	363
Молитва Повстанця. Кн. VII.....	842
Бундзак Ю.:	
Листопад. Кн. XI.....	1284
Василенко Петро:	
Партизани степів України. Кн. II.....	217
Спогади про самого себе. Кн. VIII.....	980
В. А. Ш.:	
Ні! Кн. III.....	363
В Закарпатті радість стала. Кн. VII.....	839
Веget Микола:	
Дорога в небуття. Кн. II.....	223
Верес Микола:	
Універсал. Кн. I.....	98
Крути. Кн. I.....	99
Борцям-героям. Кн. VII.....	844
На смерть Провідника. Кн. X.....	1225
Вільшенко А.:	
На могилах Героїв. Кн. XI.....	1285
В Карпатах сум і жаль настав. Кн. VII.....	840
Володимир Р.:	
Дві близнючі долі. Кн. II.....	218
Поїздка в історію Америки. Кн. IX.....	1117

Муза. Кн. XII.....	1464
Життя – яка тобі ціна? Кн. XII.....	1465
Ворушило-Легіт Андрій:	
Спогади. Кн. XI.....	1395
Спогади. Кн. XII.....	1497
Гай Марта:	
На постої. Кн. VII.....	843
Читаючи книжку «Московські вбивці Бандери». Кн. X.....	1221
Дем'ян Григорій:	
Українські художники до ювілеїв ОУН і Степана Бандери. Кн. VI.....	735
Калиненко Ігор:	
Світлій пам'яті Степана Бандери. Кн. X.....	1224
Карась Зиновій:	
Шевченко в казематах. Кн. IX.....	1119
Карманський П.:	
В Роковини Листопада. Кн. XI.....	1284
Качуровський Ігор:	
Покоління Другої світової війни в літературі української діаспори. Кн. II.....	193
Кізко Петро:	
Над могилою Бандери. Кн. X.....	1227
Козак Микола:	
Правдолюб. Кн. VIII.....	974
Король Олена:	
Ой кружляли над Ніжином та й чорнії круки. Кн. VIII.....	971
Олені Телізі. Кн. VIII.....	972
Буду берегинею. Кн. VIII.....	973
Копко Галія:	
Моя батьківська земля. Кн. V.....	609
Я повернусь в Україну. Кн. V.....	609
Україна – ненька. Кн. V.....	610
Українцям-емігрантам. Кн. V.....	611
Кравченко Уляна:	
На Великден. Кн. IV.....	485
Крименко-Іванків Є.:	
Весна життя. Кн. II.....	219
Забуте танго. Кн. II.....	219
Титанік. Кн. III.....	363
Феномен часу. Кн. III.....	367
Лепкий Богдан:	
Великодні дзвони. Кн. IV.....	486
Липа Юрій:	
Св. Юрій. Кн. VI.....	715
Бог і непримиримість. Кн. VI.....	16
Щоденний бій. Кн. VI.....	716
Лопата Павло:	
У 100-тіття з дня народження маляра В. Дядинюка. Кн. XII.....	1472
Люпенко Н.:	
Як стрінеш могилу. Кн. V.....	606
Мар-КА:	
Роздуми. Кн. I.....	100
У 40 день смерті Провідника Ярослава Стецька – 5.7.1986. Кн. III.....	365
Магіїв-Мельник Микола:	
«Просвіта». Кн. III.....	364

Машків Теодор:	
У 150-ліття галицького національного відродження 1848-1998. Кн. II	187
Мащак Іванка:	
В Бутутичаг-Тірняк. Кн. VIII.	977
Хеніканджа 1951. Кн. XII.	1512
Шурфи. Кн. XII	1514
Молодець Володимир:	
Україні. Кн. IV	488
Присвята поневоленим народам світу. Кн. IV	489
Великодержавним російським шовіністам. Кн. IV	490
Мурович Тариса:	
Героїням УПА. Кн. VII	844
Нуся:	
Кого я люблю. Кн. XI	1285
Орлик Ярослав:	
Рідна земля. Кн. IX	1114
Пачовський Василь:	
Гимн безсмертної Батави. Кн. VII	841
Петришин Григорій:	
Ко Господу воззвах. Кн. IV	491
Молитва за матір Україну. Кн. IV	491
Піддужний М.:	
Христос Воскрес. Кн. IV	486
Платен Август Граф:	
Я так хотів би. Кн. III	366
Погребенник Федір:	
Пам'яті Олени Михнюк. Кн. II	220
Яким Ярема. Кн. XII	1470
Попович-Назарук М.:	
Провідникові Степанові Бандері. Кн. XII	1463
Рожко Володимир:	
Оксана (новеля). Кн. V	612
Носко-Оборонів Тетяна:	
В річницю незалежності. Кн. IX	1113
Україні канадській в століття! Кн. IX	1118
Самійленко В.:	
Святий Вечір. Кн. I	97
Сарма-Соколовський М.:	
Мені в Карелію. Кн. I	101
Справжньої України ще досі немає. Кн. II	211
Немов Ковчег. Кн. II	212
Миколі Сороші. Кн. II	212
Пісня про брата. Кн. II	213
Україна. Кн. II	214
Не знаю чого. Кн. II	214
Граната. Кн. II	215
Повік не забути. Кн. II	215
Двері. Кн. II	216
Самоспалення. Кн. ?	216
Фізичні знаряддя МГБ. Кн. XII	1468
Баляда про п'ять передач	1469
Сверстюк Євген:	
Зустріч на кладці. Кн. I	110

Ситник Михайло:	
Христос Воскрес. Кн. IV.....	488
Скеля-Студеський Микола:	
Стоять і досі в пам'яті. Кн. I	101
Старицький М.:	
На роковини Шевченка. Кн. III	362
Стах Петро:	
Світлій пам'яті генія. Кн. IX	1115
Промінь. Кн. IX	1116
Стельмах Б.:	
Бандерівці. Кн. X	1222
Терен-Юськів Теодор:	
Небуденна образотворча виставка в Нью-Йорку. Кн. XII.....	1474
Ханко Віталій:	
Трагічна доля славетного скульптора. Кн. I	104
Хміль Іван:	
Сл. пам'яті ген. Р. Шухевича-Чупринки. Кн. III.....	364
Черінь Ганна:	
Христос Воскрес! Кн. IV	487
Шатилів Микола:	
Світись уночі собор. Кн. V.....	607
Шевченко Тарас:	
Заповіт. Кн. III	359
Розрита могила. Кн. III	360
Суботів. Кн. III	361
Шкварко Іван:	
Молитва. Кн. I.....	102
На козацькому святі. Кн. I	103
Яричевський С.:	
Святий Вечір. Кн. I	98

Г. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ПРИСВЯТИ ЮВІЛЯРАМ

Бедрій Анатолій:	
Слава і честь національним героям! Кн. V.....	555
Борис Іван:	
Повстанський рух на Городоччині. Кн. VI	739
Будний Василь:	
Імператив постколоніального слова. Кн. VIII	1014
Вірші, що «засвідчують трагедію невинної людини». Кн. V.....	626
В'ятрович Володимир:	
Володимир Щигельський-Бурлака». Кн. VI.....	707
Галадій Василь:	
Я бував з «Богданом», «Буйтуром», «Вуйком», «Грузином». Кн. VI	755
Гаряче бажання св. пам. Мирона Федоріва звершилось. Кн. IX.....	1141
Голят С.:	
Роман Р. Тожецький про історію двох народів. Кн. I	122
Гордасевич Галина:	
Тридцять років тому. Кн. VIII	1002
Козак Мамай невмирущий. Кн. IX.....	1144
Дарченко Наталія:	
Шевченківські дні. Кн. V	554

Дем'ян Григорій:

Найбагатше видання повстанських пісень. Кн. I	115
Тридцять шість років у підпіллі. Кн. VI	746

Дзира Іван:

Яскрава сторінка історії боротьби повстанців на Закерзонні. Кн. VI	765
«Україна. Історичний атлас». Кн. IX	1134

Жила Володимир:

«Рідна мова моя». Кн. II	240
З юних років музичного захоплення. Кн. VIII	1008
«Луша добра». Кн. XII	1517

Залізняк Юрій:

Молодь охоче досліджує історію ОУН. Кн. VI	763
--	-----

Іванків Євген:

У світі споминів. Кн. VIII	1017
Із спогадів Дмитра Козловського. Кн. VI	747

Кічак Ігор:

Новий польський нарис Історії України XX століття. Кн. VII	883
--	-----

Кметь Михайло:

Давні слов'яни. Кн. V	621
-----------------------------	-----

Ковальова Олександра:

Вісті від «Білої брами». Кн. III	373
--	-----

Козак Микола:

Очима душі. Кн. II	243
Зорано палаючим словом. Кн. IV	495
Зоряність за колючими дротами. Кн. IX	1142

Крушельницький Роман:

Вони загинули зовсім молодими. Кн. VI	744
---	-----

Кук Василь:

Микола Климишин. Кн. VI	701
-------------------------------	-----

Кухар Роман:

Лисенкова енциклопедія співаків України. Кн. II	242
Київська презентація перекладу «Історії Руси-України». Кн. V	619
Про Миколаївчину над Дністром та видатних миколаївчан. Кн. VIII	1007
Крайова оцінка української діаспорної поезії. Кн. IX	1140

Лисенко Іван:

У розгорненні багатогранного таланту. Кн. IX	1137
Логічна й успішна публікація сучасника. Кн. IX	1127
Людина праці, високих ідеалів і глибокої віри. Кн. VIII	1020

Малярчук Володимир:

Ювілей Великого Кобзаря. Кн. V	553
--------------------------------------	-----

Мартирологія Української Православної Церкви. Кн. II	251
--	-----

Мішук Олег:

Політико-культурологічний контекст «Історії Русів». Кн. VIII	1010
На шляхах до «вимріяної казки». Кн. IX	1131
Незламний «Крем'як». Кн. VI	751

Перша спільна праця про всіх українських Владик (861-1996). Кн. VI	886
--	-----

Перші українські дипломатичні зусилля. Кн. VIII	999
---	-----

Пилипчук Р.:

Подвижник на ниві української культури. Кн. VII	847
---	-----

Погребенник Володимир:

Володарка сутності ліричного тепла. Кн. III	369
---	-----

Проблиски нашої давнини. Кн. II	245
Радіон Ст.:	
Ластівка з України. Кн. V	628
Рожко В.:	
Закривавлена Волинь. Кн. V	560
Романюк Ярема:	
Активний послидовник Григорія Ващенко. Кн. VII	879
Семенюк Степан:	
До питання подій в Норильську 1953 року. Кн. II	235
Скеля-Студеський Микола:	
Слово політв'язня. Кн. II	238
Поговорим про клясику. Кн. III	374
«Смерти нема для творців». Кн. V	622
Сокіл Василь, Сокол Ганна:	
З любов'ю до України. Кн. VI	759
Спостережливе монографічне дослідження. Кн. VIII	991
Тарнашинська Людмила:	
На святі надій міцніймо духом, закликає нас Євген Сверстюк. Кн. VII	881
Тернистий шлях дивізійника. Кн. II	248
Ти мене полюбиш. Кн. VIII	1004
Хвещук Юлій:	
Ярослав Дякон-«Мирон», «Дмитро». Кн. VII	818
Цінне видання з історії України. Кн. IV	493
Цінний збірник духовної Волиніяни. Кн. IX	1145
Шатилів Микола:	
Людино, ти маєш право. Кн. II	252
Шасливий дебют поетеси. Кн. VII	884
«Що злюбили і на що не було волі Божої». Кн. VIII	995

Д. ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ І ПРИСВЯТИ

Вячеслав Чорновіл не живе. Кн. IV	497
Гренджа-Донська Зірка. Щоб ніколи не забули. Кн. XI	1392
Капустинська М. У пам'яті жінки-педагога. Кн. V	617
Кухар Роман. Пам'яті Богдана Боцюркова. Кн. III	380
Сверстюк Євген. Іван Кошелівець. Кн. III	379
Сл. пам. Іван Винник. Кн. VII	889
Сл. пам. д-р Платон Лушпинський. Кн. I	125
Сл. пам. Анатолій Солов'яненко. Кн. IX	1147
Сл. пам. Володимир Заставний. Кн. I	126
Сл. пам. доктор Петро Мірчук. Кн. VII	891
Сл. пам. мгр. Володимир Кліш – Володимир Озерний. Кн. VII	890
Сл. пам. Осип Музичка-«Роман». Кн. V	639
Станько Іванна. Розповідь про о. Миколу Вонсуля. Кн. III	382
Турів Марія. «Доброокій». Кн. XI	1388
Ярошенко Ярослав. Народнього депутата і Голову НРУ похоронено. Кн. V	523

Е. РІЗНЕ

«Маніфест нового курсу України» – як виборча програма Олександра Мороза. Кн. IX	1149
«Сім моїх пунктів» – передвиборна програма Віталія Кононова. Кн. IX	1148

Відкритий лист. Кн. IV	505
Василенко Петро: Спогади про самого себе. Кн. V	632
В 50-ліття мистецьких ансамблів СУБ. Кн. XI	1382
До трагічних подій на теренах Югославії. Кн. V	526
3 листів до Редакції. Кн. I	127
3 листів до Редакції. Кн. V	631
3 листів до Редакції. Кн. XII	1519
Заклик до української громадськості в Європі. Кн. V	631
Кічак Ігор. Кн. VIII	1023
Капустинська Марія: Спогад зі шкільної лавки. Кн. VII	875
Лукшин Ігор: Туреччина зсередини. Кн. II	204
Незвичайна гостя ОУЖ посестра Ірина Сенік. Кн. XI	1373
Пам'ятник у Тернополі – символ безсмертя національної ідеї. Кн. IV	509
Повідомлення відповідального редактора «Визвольного Шляху». Кн. XII	1520
Претенденти на посаду Президента. Кн. V	529
Протестую. Кн. IV	507
Слово Пані Ірини Сенік. Кн. XI	1375
Союз Українців на Святій Землі. Кн. XI	1023
Ткачук Віра. Кн. X	1279
Тиждень поневолених народів. Кн. IV	508
Українська гімназія у таборі полонених в Риміні. Кн. II	255
Товариство Українців на Святій Землі. Кн. IV	511
Ще про вступ України до МПА. Кн. V	534

Є. ПОЖЕРТВИ НА ПРЕС-ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Пожертви. Кн. VII	893
-------------------	-----

Ж. БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ З УКРАЇНИ ТА ДІЯСПОРИ

Бібліографія одержаних видань. Кн. II	256
Бібліографія одержаних видань. Кн. III	384
Бібліографія одержаних видань. Кн. IV	512
Бібліографія одержаних видань. Кн. VII	895
Бібліографія одержаних видань. Кн. VIII	1024
Бібліографія одержаних видань. Кн. IX	1149
Бібліографія одержаних видань. Кн. X	1280

3. СВИТЛИНИ

Анатоль Вахнянин, перший голова «Просвіти». Кн. I	14
Управа «Просвіти» в Харбіні у передвоєнних роках. Кн. I	16
Головний Виділ «Просвіти» в 1908-1909 рр. Кн. I	19
Головний будинок сільськогосподарської школи «Просвіти» в Милуванні, спалений мадярами в 1944 році, в часі фронтових боїв (Івано-Франківщина). Кн. I	20
Обкладинка видання київської «Просвіти» з 1907 року. Кн. I	23
Спільна знімка Братства ветеранів УПА у Львові в день св. Покрови – відзначення 56 роковин УПА. Кн. I	28
Місто Коресь Рівенської області. Архітектурний ансамбль Троїцького монастиря, пам'ятки XVII-XIX століття. Кн. I	96
Микола Сарма-Соколовський. Кн. II	101
Євген Сверстюк з Чеславом Мілошем на конференції в Кракові 20. XI. 1998 р. Кн. I	113
Старшина Богдана Хмельницького. Кн. I	114

В сімдесятиліття ОУН. Учасники Першого Великого Збору ОУН у Відні	
28 січня – 3 лютого 1929 року. Кн. II	130
Митрополит Йосиф Сліпий і Папа Йоан ХХІІІ. Кн. II	146
Село Старий Угринів 1 січня 1999 року. Відзначення 90-ліття Степана Бандери. Кн. II	158
М. Павлушков перед арештом і процесом СВУ. Кн. II	166
Микола Павлушков – 6 років, Наталя Павлушкова – 3 роки. Кн. II	167
Дмитро Грицай. Степан Бандера. Фотографії 1930 р. Кн. II	176
Богдан Кравців, Іван Габрусевич, Степан Ленкавський. Кн. II	185
Львівський дівочий хор «Писанка». Кн. II	186
Генеральний консул України в Стамбулі, Туреччина, отримує почесну відзнаку від Турецької палати судноплавства. Кн. II	206
В Стамбульському аеропорті – В. Гречанинов, І. Лукшин, В. Пустовойтенко, В. Радченко. Кн. II	207
Абітурієнти української гімназії в Риміні, Італія, 1946-1956. Кн. II	254
Т. Шевченко. Автопортрет у темному костюмі, 1860. Кн. III	258
Зустріч в центрі СУБ 1 лютого 1999 р. Кн. III	261
Патріарх Мстислав. Кн. III	269
Ігор Кічак. Кн. III	296
Будинок М. Грушевського з головним входом. Кн. III	347
Ярослав Стецько. Іван Габрусевич, Олег Кандиба. Кн. III	348
Рідня і свояки Романа Шухевича. Кн. III	352
Роман Шухевич на відпустці з польської армії. Кн. III	358
Роман Шухевич. Кн. III	368
Пам'ятник Т. Шевченку в Черкасах. Кн. III	377
Церква Непорочного Зачаття 1770 р. у Пряшеві. Кн. III	383
Король Данило галицький. Кн. IV	424
Палагна Походжук і Григорій Маперук. Кн. IV	432
Митрополит Василь Липківський. Кн. IV	449
Кирило Гудим'як. Кн. IV	483
Відзначення 1100-річчя Галича. Кн. IV	493
Вячеслав Чорновіл. Кн. IV	497
Студентський хор. Кн. IV	504
Соборна Панахида в 49-річчя смерті Романа Шухевича Тарасівка, 5 березня 1999 року. Кн. V	514
Ярослав Стецько. Кн. V	559
Замордовані НКВД в'язні у Львові, червень 1941 року. Кн. V	570
Меморіальна таблиця на будинку де 30 червня 1941 року проголошено Акт відновлення Української Держави. Кн. VI	642
Полковник Євген Коновалець. Кн. VI	646
Портрет Романа Шухевича, художник Іван Крислач. Кн. VI	651
Портрет Степана Бандери, художник Іван Крислач. Кн. VI	659
Кость Цмоць-«Модест». Кн. VI	659
Портрет Степана Бандери, художник Мирон Яців. Кн. VI	684
Бофони, художник Ніл Хасевич. Кн. VI	686
Микола Климишин з дружиною. Кн. VI	701
Володимир Щигельський. Кн. VI	707
Ярослав Мельник-«Роберт». Кн. VI	738
Петро Олійник-«Еней». Кн. VI	758
Григорій Дем'ян. Кн. VI	759
Похід до могил Українських Січових Стрільців. Кн. VI	762
Августин Волошин. Кн. VII	770
Будинок уряду Карпатської України в Ужгороді. Кн. VII	776
Будинок уряду Карпатської України в Хусті. Кн. VII	777

Головна Команда Карпатської Січі над картою. Кн. VII	779
Група Карпатських Січовиків. Кн. VII	781
Іван Климів-Легенда. Кн. VII	804
Микола Саміла-«Крук», Дмитро Пелип. Кн. VII	810
Перший військовий вишкіл, Бойківщина. с. Хітар 1943 р. Кн. VII	823
Повстанці з відділу «Хмари». Кн. VII	829
Повстанський обід. Кн. VII	837
Підвідділ «Хмари» на Великдень. Кн. VII	838
Повстанці з відділу «Хмари» біля могили. Кн. VII	846
Р. Пилипчук. Кн. VII	847
Боївка «Олега». Кн. VII	852
Повстанці з відділу «Хмари» з румунськими селянами. 1949 р. Кн. VII	874
Музей Івана Котляревського в Полтаві. Кн. VIII	990
о. Михайло Ратушинський. Кн. IX	1026
Осип Машак, Ярослав Стецько, Богдан Гнатевич. Кн. IX	1030
Латріярх Йосиф Сліпий з Папою Римським Іваном XXIII. Кн. IX	1078
Юліян Головінський. Кн. IX	1088
Степан Бандера. Кн. X	1154
Похорон Степана Бандери, Мюнхен. Кн. X	1157
Степан Бандера біля могили Євгена Коновальця. Кн. X	1161
Зеновій Лішинський. Кн. X	1173
Олександр Бандера. Кн. X	1175
Могила матері С. Бандери у Старому Угринові, 1998 р. Кн. X	1181
Символічна могила Борцям за волю України у Старому Угринові. Кн. X	1187
Похорон Степана Бандери. Кн. X	1192
Степан Бандери на смертному одрі. Кн. X	1193
Похорон Степана Бандери. Кн. X	1193
Степана Бандери розмовляє з повстанцем. Кн. X	1215
Повстанці з відділу «Хмари». Кн. X	1223
Капличка на подвір'ї батьків Степана Бандери в Старому Угринові. Кн. X	1224
Похорон Степана Бандери. Кн. X	1226
Могила Степана Бандери перед встановленням пам'ятника. Кн. X	1227
Григорій Перегіняк. Кн. X	1240
Підготовка до бою. Кн. X	1245
Меморіальна таблиця на будинку де народився Степан Бандера. Кн. X	1259
Степан Бандера з дружиною і дітьми. Кн. X	1259
Мирослава Давидюк – Дочка Володимира Бандера, і Оксана Бандера – сестра Провідника ОУН. Кн. X	1263
Могила Марти Бандери в Старому Угринові. Кн. X	1263
Повстанці з вівчарями на полонині. Кн. X	1268
Фелір Давидюк. Кн. X	1270
Ірина Сеник в музеї ім. С. Бандери в Лондоні. Кн. X	1272
Іван Опарівський. Мирослав Антонович, Василь Кук, Степан Охримович. Кн. X	1274
Пам'ятник Степанові Бандері в Старому Угринові. Кн. X	1276
Будинок о. Андрія Бандери в Старому Угринові. Кн. X	1278
Старий Угринів, 1998. Кн. X	1279
ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ЗА 1999 РІК.	1521

Підписано до друку – 12.1.2000; формат – 154 x 216 мм.; папір – книжково-журнальний;
друк – офсетний; умовно друк. аркушів – 8; замовлення ч. 12/99

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
13-15 Russell Street,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
83 Christie Street,
Toronto, Ont., M6G 3B1
Tel. (416) 516-2443
Fax. (416) 516-4033*

АРГЕНТИНА:

*Mr. Naum Pauk
Calle Soler 5039
1425 Buenos Aires,
Rep. Argentina*

НІМЕЧЧИНА:

*Ukrainisches Institut für
Bildungspolitik e.V.,
Zeppelinstr. 67/10,
D-81669, München.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 PARIS Cedex 06.*

УКРАЇНА:

*Представництво УІС в Києві,
Київ - 34
вул. Ярославів Вал, 9, пом. 5.
Тел/факс: (044) 229-41-22*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» – ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, НАУКОВИЙ І ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.